

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Τομέας Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Τμήμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Σχέσεις» της Δωδεκανήσου με το υπόλοιπο Αιγαίο την Εποχή του Χαλκού

Διπλωματική Εργασία

Της Μαρίας Χαλκίτη του Αριστείδη

Αρ. Μητρώου: 279

Έτος : 2007-2008

Επόπτρια καθηγήτρια : Αικ. Κόπακα

Τριμελής Επιτροπή: Αικ. Κόπακα, Ι. Τζαχίλη, Ν. Γαλανίδου

Αφιερώνεται στους Γονείς μου.

Εικόνα εξωφύλλου:

ΥΜ ΙΙΙ ψευδόστομος αμφορέας από την Κάλυμνο, λεπτομέρεια διακόσμησης: Mountjoy 1999, 1133, fig. 465.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	9-10
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	11-12
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	13-28
Γεωγραφικό πλαίσιο.....	13-14
Χρονολογικό πλαίσιο.....	14-17
Μυθολογικές αναφορές.....	17-18
Ιστορία της Προϊστορικής έρευνας στα Δωδεκάνησα.....	19-21
Ο αιγαιακός περίγυρος στην Εποχή του Χαλκού.....	22-28
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛ. ΘΕΣΕΩΝ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΑ ΔΩΔ/ΣΑ.....	29-47
ΛΕΙΨΟΙ.....	29
Κάστρο.....	29
ΠΑΤΜΟΣ.....	29
Κάστρο.....	29
Σκάλα, Ακρόπολη Καστελλιού.....	29
ΛΕΡΟΣ.....	29
Παρθένι, τα Πουντάρια.....	29
Κάστρο.....	30
Κατακρωτήρι.....	30
ΚΑΛΥΜΝΟΣ.....	30
Βαθύς.....	30
Σπήλαιο Δασκαλιό Βαθύ.....	30
Πόθια, Πέρα Κάστρο.....	30
ΚΩΣ.....	30
Τρουλλί.....	30
Ασκλούπης.....	30-31
Άσπρη Πέτρα.....	31
Μεσαριά.....	31
Ζιά, Μισονήσι.....	31
Τσιλιμπίρι.....	31

Σεράγια.....	31-32
Ελαιώνας και Λαγκάδα.....	32
Παλαιό Πυλί, Κάστρο.....	32
Αγία Παρασκευή.....	32
Λινοπότης.....	32
Μαστιχάρι, Βουνό.....	32
Αντιμάχεια.....	32-33
ΓΥΑΛΙ	33
ΝΙΣΥΡΟΣ.....	33
Δάλι: Κριός: Χογλάκοι.....	33
Λυές: Κατταβρός: Μανδράκι, Παλαιόκαστρο.....	33-34
Ζοτικού.....	34
ΣΥΜΗ.....	34
Κάστρο.....	34
Πανορμίτης.....	34
Αγ. Βασίλειος.....	34
Ύψωμα Σταυρού.....	34
Πέδι, θέση «Δράκου».....	34
Δαφνί.....	34
Δρακούντα.....	34
Τζέρες, Σταφυλόκαμπος, Τολί, Άγιος Παντελεήμων στη Νανού.....	35
ΣΕΣΚΛΙ.....	35
ΤΗΛΟΣ.....	35
Σπήλαιο Χαρκαδιό.....	35
Λακιά.....	35
Λιβάδια, Καστέλλο.....	35
Κάμπος του Μ. Χωριού, περιοχή Λακκιά.....	35
Κάστελλος.....	35
Πλάκες.....	35
Άγιοι Απόστολοι.....	35
Αη Στράτης, Λουπιόι, Αης Μηνάς, Ρίστα.....	36
Κάστρο.....	36
Γαρίπα.....	36
Αης Αντώνης.....	36

N. του Μ. Χωριού.....	36
ΧΑΛΚΗ.....	36
Πευκιά.....	36
Μεσοβούνια.....	36
Στους Αβούς.....	36
Πλακερά.....	37
Μύλοι.....	37
Τραχειά.....	37
Παπαντή Πίλα.....	37
Κανιά.....	37
Πόνταμος, Άγιοι Ανάργυροι.....	37
ΑΛΙΜΝΙΑ.....	37
Έξω Ποντικοβούναρο.....	37
Τηγάνι-Βάρδια.....	37
Μικρό Χωριό.....	37
Μέσα Ποντικοβούναρο.....	37
ΡΟΔΟΣ.....	37
Λίνδος.....	38
Κάλαθος.....	38
Λακκί (κοντά στο Βάτι).....	38
Σιάνα, Άγιος Φωκάς, Κυμισάλα.....	38
Γεννάδι, Βίγλα.....	38
Αρχάγγελος, Αναγρός, Μαλά.....	38
Κολύμπια, Θεοτόκος.....	38
Άγιος Βασίλειος.....	39
Όρος Φιλήρημος.....	39
Τριάντα.....	39
Στο βόρειο τμήμα του νησιού.....	39
Παραδείσι, Τσουκαλάδες.....	39
Θολός.....	39
Μαριτσά.....	40
Μόσχου Βουνάρα και Μακριά Βουνάρα.....	40
Καλαβάρδα, Ανήφορο.....	40
Λάρδος, Τρουλλό Βουνό.....	40

Φάνες	41
Απόλλωνα, Λέλος	41
Κατταβιά, Άγιος Μηνάς	41
Λαχανιά	41
Βάτι, Αψακτηράς	41
Απολακκιά	41
Ασκληπιό	41
Κοσκινού	42
Άγιος Ισίδωρος	42
Πυλώνα, Αμπέλια	42
Δαματριά	42
Σορωνή	42
Μανδρικό, Μελισσάκι	42
Κρητηνία, Καστράκι	43
Μονόλιθος	43
Γενάδι, Αγία Σώτεια	43
Μαλώνα, Πλακωτό	43
Καλυθιές, Ερημόκαστρο	43
Σάλακος	43
Καράβι	43
Πλημμύρι	43
Μέσονος	43
Αφάντου, Παρθενώνας	43
ΣΑΡΙΑ	43
ΚΑΡΠΑΘΟΣ	43-44
Παλιό Μιτάτο	44
Λάκκος	44
Αφιάρτης	44
Ασώματοι	44
Λευτόπορος	44
Σίσαμος/Πηγάδια	44
Κοντοκέφαλο Αφιάρτη	44
Φούρνοι	44
Βρόντης	44

Μουτσούνα.....	45
Άης Μηνάς/Αφιάρτης.....	45
Άπελλα.....	45
Άπερι.....	45
Πολιάτσες.....	45
Σκάμνος.....	45
Πηγάδια, Ξενώνας.....	45
Πηγάδια, Μακέλι.....	45
Αυλώνα.....	45
Διαφάνι.....	45-46
Βονιές Αρκάσας.....	46
Βουνό/Αφιάρτης.....	46
Βρυκούντα.....	46
Μακέλι/Ανεμόμυλοι.....	46
Σταυρού Κεφάλι/Αφιάρτης.....	46
Ψωράρι/Αφιάρτης.....	46
Μαστιχάρια/Αφιάρτης.....	46
Σκοπή/Πηγάδια.....	46
Έμπαση/Πηγάδια.....	46
Αρκάσα.....	46
ΚΑΣΟΣ.....	46
Κάστρο στο Πόλι.....	46
Του Σταμάτη τα Λακκιά.....	47
Τράπεζα.....	47
Κεφάλια.....	47
Ελληνοκαμάρα.....	47
Αμμουδιαρίδες.....	47
Άργος.....	47
ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟ.....	47
Κοιμητήριο.....	47
ΑΣΤΥΠΑΛΛΑΙΑ.....	47
Βαθύ, Ελληνικό.....	48
Άγρελλίδι, Άγιος Νικόλαος.....	48
Μούρα.....	48

Πάνορμος, Άγιος Νικόλαος	48
Κάστρο του Αγίου Ιωάννη	48
Κάστρο, Βαγιάγρελλίδι, Κάγκελλο	48
Αρμενοχώρι, Πατέλες	48
Στενό	48
Τρίτο Μαρμάρι	48
ΣΥΡΝΑ	48-49
Γενικές παρατηρήσεις	49-50
Η ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ	51-58
Ρόδος, Ασώματος	51
α. Αρχιτεκτονική.....	51-52
β. Κεραμική.....	52
Κως, Σεράγια	53
α. Αρχιτεκτονική.....	53-54
β. Κεραμική.....	54-56
γ. Ευρήματα από ταφές.....	56
Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό	56
α. Κεραμική.....	56
Άλλα δωδεκανησιακά νησιά	56-57
Γενικές παρατηρήσεις για την ΠΕΧ	57-58
Η ΜΕΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ	59-63
Κως, Σεράγια	59
α. Αρχιτεκτονική.....	59
β. Κεραμική.....	59
Ρόδος, Τριάντα	59
α. Αρχιτεκτονική.....	59-60
β. Κεραμική.....	60-61
Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό	61
α. Κεραμική.....	61
Άλλα δωδεκανησιακά νησιά	62
Γενικές παρατηρήσεις για τη ΜΕΧ	62-63

Η ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ.....	64-74
Η ΥΜ ΙΑ-ΥΜ ΙΙΒ περίοδος.....	64
Ρόδος, Τριάντα.....	64
α. Αρχιτεκτονική	65
με μινωϊκά χαρακτηριστικά.....	65
με μυκηναϊκά χαρακτηριστικά.....	65
β. Κεραμική.....	65-67
γ. Τοιχογραφίες.....	67
δ. Χάλκινα ειδώλια.....	67-69
Κως, Σεράγια.....	69
α. Αρχιτεκτονική.....	69
β. Κεραμική.....	69-70
Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό.....	70
α. Κεραμική.....	70-71
Άλλα δωδεκανησιακά νησιά.....	71-72
Ο «εκμινωϊσμός» της Δωδεκανήσου.....	72-74
Το ζήτημα του αποικισμού της Δωδεκανήσου.....	74
Η ΥΜ ΙΙΙ Α1-ΥΜΙΙΒ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.....	74-85
Ρόδος, Τριάντα.....	78
α Κεραμική.....	78-79
Ρόδος, Ιαλυσός.....	79-81
Άλλες θέσεις στη Ρόδο.....	81-83
Κως, Σεράγια.....	83
Κάρπαθος, Κάσος, Σαρία.....	83-84
Άλλα δωδεκανησιακά νησιά.....	84-85
Η ΥΕ ΙΙΙΓ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.....	85-93
Ρόδος, Ιαλυσός.....	85-86
α. Κεραμική.....	86-87
β. Ειδώλια	87-88
γ. Άλλα ευρήματα.....	88-89
Ρόδος, Πυλώνα.....	89
Κως και Κάλυμνος.....	89
α. Κεραμική.....	90-91

β. Χάλκινα αντικείμενα.....	92
Αστυπάλαια.....	92
α. Κεραμική.....	92-93
ΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΥΚΗΝΑΙΟΙ.....	94-96
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΕΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ.....	97-100
α. Κεραμική.....	97
1. στις Κυκλάδες.....	97-99
2. στη Μικρά Ασία.....	99
3. στην Κύπρο.....	99
4. στην Ιταλία.....	99-100
β. Οψιανός από το Γυαλί.....	100
1. στις Κυκλάδες.....	100
2. στην Κρήτη.....	100
ΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ	
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΧ ΕΩΣ ΤΗΝ ΥΕΧ.....	101-104
1) Νησιά του ΒΑ Αιγαίου.....	101
2) Μικρά Ασία.....	101-102
3) ηπειρωτική Ελλάδα.....	102
4) Κυκλάδες.....	102-103
5) Κρήτη.....	103
6) Άλλες περιοχές της Ελλάδας.....	103
7) Κύπρος.....	103-104
8) Α Μεσόγειος.....	104
9) Ευρώπη.....	104
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	105-107
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	108-120
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	121-123

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΠΕΧ: Πρώιμη Εποχή του Χαλκού
ΜΕΧ: Μέση Εποχή του Χαλκού
ΥΕΧ: Ύστερη Εποχή του Χαλκού
ΠΧ: Πρωτοχαλκός
ΜΧ: Μεσοχαλκός
ΥΧ: Υστεροχαλκός
ΠΚ: Πρωτοκυκλαδικός
ΠΜ: Πρωτομινωϊκός
ΠΕ: Πρωτοελλαδικός
ΜΚ: Μεσοκυκλαδικός
ΜΜ: Μεσομινωϊκός
ΜΕ: Μεσοελλαδικός
ΥΜ: Υστερομινωϊκός
ΥΕ: Υστεροελλαδικός
Β: Βοράς
Ν: Νότος
Α: Ανατολή
Δ: Δύση
ΒΑ: Βορειοανατολικά
ΒΔ: Βορειοδυτικά
ΝΑ: Νοτιοανατολικά
ΝΔ: Νοτιοδυτικά

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΑΑ: Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ: Αρχαιολογικό Δελτίο
ΑΙΑ: American Journal of Archaeology
ΑνατSt: Anatolian Studies
ΑSAtene: Annuario della Scuola Archeologica di Atene
ΒΑΡ: British Archaeological Reports
ΒΙCΣ: Bulletin. Institute of Classical Studies, University of London
ΒSΑ: Annual of the British School of Athens
CΙ Rh: Clara Rhodos
JHS: Journal of Hellenic Studies

RDAC: Report of the Department of Antiquities Cyprus

RedLink: Rendiconti dell' Accademia nazionale dei Lincei, Classe di scienze morali, storiche e filologiche

SIMA: Studies in the Mediterranean Archaeology

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από πολλούς ερευνητές έχει επισημανθεί η σημασία των ανταλλαγών ως παράγοντα ανάπτυξης του πολιτισμού. Η μελέτη των υλικών καταλοίπων μας βοηθά στο να κατανοήσουμε ποιά μπορεί να ήταν τα εξωτερικά κίνητρα που ώθησαν τους κατοίκους του Αιγαίου στη σύναψη των μεταξύ τους σχέσεων, και πώς μέσα από τις ανταλλαγές αγαθών και γνώσεων επιτεύχθηκε η οικονομική και κοινωνική αλληλεπίδραση των διαφόρων πολιτισμικών ενοτήτων.

Το ενδιαφέρον για τις επαφές που ανέπτυξαν οι κάτοικοι των νησιών της Δωδεκανήσου με τις υπόλοιπες γεωγραφικές ενότητες του Αιγαίου στην Εποχή του Χαλκού προέκυψε από την ανασκαφική μου δραστηριότητα ως υπαλλήλου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Δωδεκανήσου σε διάφορα νησιά του Νομού, σε συνδυασμό με την καταγωγή από ένα εξ' αυτών¹.

Στην παρούσα εργασία επιδιώκεται η σύνθεση των μέχρι στιγμής δημοσιευμένων δεδομένων για τα Δωδεκάνησα, και η εξέταση από τη δωδεκανησιακή σκοπιά των ακολούθων ερωτημάτων:

Με ποιές περιοχές του Αιγαίου αναπτύσσουν επαφές τα Δωδεκάνησα από την Πρώιμη έως την Ύστερη εποχή του Χαλκού;

Υπάρχουν μαρτυρημένες εξαγωγές από τα Δωδεκάνησα και σε ποιές περιοχές;

Υπάρχουν από την άλλη, εισαγωγές τεχνέργων στα Δωδεκάνησα και από πού;

Υπάρχουν άλλες ανταλλαγές μεταξύ Δωδεκανήσου και Αιγαίου; Και εάν ναι, τί είδους;

Πώς χαρακτηρίζονται εντέλει οι επαφές με τις πολιτισμικές ενότητες του Αιγαίου;

Υπάρχουν μινωικές αποικίες στα Δωδεκάνησα και, τί συμβαίνει στους μυκηναϊκούς χρόνους;

Η ανίχνευση των παραπάνω παραμέτρων της δωδεκανησιακής προϊστορίας, από το 3000 ως το 1000 π.Χ. περίπου, επιχειρείται εδώ με γνώμονα τη διαχρονική παρουσίαση των διαθέσιμων αρχαιολογικών δεδομένων. Σκοπός είναι, μέσω μιας συνολικής επισκόπησης των τεκμηρίων, να διαπιστωθεί το εύρος των επαφών των νησιών της Δωδεκανήσου με τις υπόλοιπες περιοχές, που βρέχονται από τη θάλασσα του Αιγαίου, και τα είδη των επιδράσεων, που διακρίνονται μέσα από τα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού τους .

Από τη θέση αυτή, θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στην τριμελή επιτροπή αποτελούμενη από τις κ. Τζαχίλη, Γαλανίδου, και Κόπακα, και ιδιαιτέρως, στην επόπτρια καθηγήτρια μου κ. Κόπακα για τις πολύ καίριες και ουσιαστικές παρατηρήσεις της στο κείμενο. Ευχαριστώ τη Έφορο Αρχαιοτήτων της ΚΒ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου κ. Μελίνα Φιλήμονος, για την ευκαιρία που μου έδωσε να συμμετέχω στις ανασκαφές που

¹ Εκ Καλύμνου ορμώμενη.

διεξάγονται στα Τριάντα της Ρόδου. Ιδιαίτερα ευχαριστώ την κ. Τούλα Μαρκέτου, υπεύθυνη αρχαιολόγο των προϊστορικών ερευνών της Εφορείας, για τις γνώσεις που μου μετέδωσε και την κ. Χρυσούλα Ζουμπά, υπεύθυνη της Βιβλιοθήκης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Δωδεκανήσου, για τη βοήθεια και την εξυπηρέτηση που μου προσέφερε απλόχερα στην αναζήτηση της απαραίτητης βιβλιογραφίας. Τέλος ευχαριστώ όσους εν γνώσει ή εν αγνοία τους με ενεθάρρυναν να ολοκληρώσω τις μεταπτυχιακές μου σπουδές σε μια περίοδο εργασιακής ανασφάλειας, που δημιούργησε και εξακολουθεί να διαιωνίζει ο θεσμός των συμβασιούχων αρχαιολόγων στο Υπουργείο Πολιτισμού.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα των σχέσεων, είναι εξ ορισμού πολύ εκτεταμένο και με αυτό επιπλέον έχουν ασχοληθεί αρκετοί ερευνητές², ασφαλώς με τα μέχρι τότε δεδομένα. Έκτοτε έχουν προστεθεί νέες μελέτες και ανασκαφές για την περιοχή.

Αφού αρχικά συγκεντρώθηκαν οι πληροφορίες για την ιστορία της έρευνας, αναζητήθηκαν, οι προϊστορικές θέσεις σε όλα τα νησιά της Δωδεκανήσου, με σκοπό να διαπιστωθεί αν και κατά πόσο η έρευνα, επιφανειακή και ανασκαφική, έδειξε την ύπαρξη προϊστορικών, και κυρίως εισηγμένων τεχνέργων στην περιοχή. Ακολούθως, η μελέτη επικεντρώθηκε στα μεγαλύτερα νησιά, στα οποία έχουν πραγματοποιηθεί ανασκαφές και για τα οποία οι πληροφορίες είναι περισσότερες.

Πρόθεσή μας είναι να δείξουμε, σε κάθε χρονολογική υποδιαίρεση της Εποχής του Χαλκού, αν και κατά πόσο διατηρούνται οι σχέσεις με τις ίδιες περιοχές, ανά εποχή, ανά γεωγραφικά υποσύνολα νησιών ή ακόμη και κατά νησί³.

Γεωγραφικό πλαίσιο

Όταν λέμε Αιγαίο δεν εννοούμε μόνο το πέλαγος, αλλά και τις περιοχές που βρέχονται απ' αυτό, δηλαδή τα νησιά, την ηπειρωτική Ελλάδα και τα παράλια της Μικράς Ασίας (Εικ. 1)⁴, (Εικ. 2). Η αντίθεση και η κατάτμηση του φυσικού και του πολιτισμικού τοπίου, η γεωγραφική και γεωλογική ποικιλομορφία και διαφοροποίηση, επηρέασε μάλλον σε σημαντικό βαθμό τις ιστορικές εξελίξεις. Η ηπειρωτική Ελλάδα με τους μεγάλους ορεινούς όγκους, τις πεδιάδες, τους ποταμούς και τις πολύ εκτεταμένες ακτογραμμές της, προσφέρει έναν αριθμό διακριτών περιοχών από την Πελοπόννησο στην Θεσσαλία, τη Μακεδονία και τη Θράκη, όπου αναπτύχθηκαν διάφορες πολιτισμικές ενότητες. Η Κρήτη, μεγάλο νησί με σχεδόν ηπειρωτικά χαρακτηριστικά, είχε ανεπτυγμένο πολιτισμό ήδη από τη Νεολιθική Εποχή. Τα μικρά νησιά με ελάχιστα καλλιεργήσιμα εδάφη και πιο περιορισμένο πληθυσμιακό στοιχείο, και φέρουσα δύναμη, ανέπτυξαν επαφές με μεγαλύτερες στεριές. Οι νησιώτες είχαν αναλάβει τον ρόλο των μεσαζόντων και θαλασσοπόρων προκειμένου να μην αποκοπούν από τα εμπορεύματα και τις εξελίξεις. Οι συνθήκες διευκόλυναν αυτό τον ρόλο, καθώς τα νησιά, είτε αυτά είναι οι Κυκλάδες, είτε τα Δωδεκάνησα, είτε τα νησιά του Β Αιγαίου, είτε η Κρήτη, βρίσκονται όχι μόνο το ένα κοντά στο άλλο, αλλά και σε μικρές

² Η σχετική αρθρογραφία στο πίσω μέρος της εργασίας είναι ενδεικτική. Διδακτορική διατριβή για την Εποχή του Χαλκού στα Δωδεκάνησα έχει εκπονήσει ο Mee C. B. 1975: *The Dodecanese in the Bronze Age*, London University, στην οποία όμως δεν είχαμε πρόσβαση.

³ Ζητήματα που αφορούν τα είδη και τη μορφή των πλοίων, τον τρόπο που επιτυγχάνονταν τα υπερπόντια ταξίδια (βλ. για παράδειγμα τα άρθρα του McCaslin 1980 87-114, και της Georgiou 1991, 61-71), ή θέματα που σχετίζονται με την καταγωγή και προέλευση των κατοίκων του αιγαιακού χώρου, δεν θίγονται στο παρόν πόνημα.

⁴ Οι εικόνες βρίσκονται στο πίσω μέρος της εργασίας.

αποστάσεις από τις ακτές της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Μικράς Ασίας, ενώ είχαν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη των θαλάσσιων δρόμων προς τις ακτές της Συροπαλαιστίνης⁵ (Εικ. 1), (Εικ. 2).

Η γεωγραφική και περιβαλλοντική ετερογένεια στο Αιγαίο συνετέλεσαν στο να δημιουργηθούν, σύμφωνα με τον Ντούμα, τέσσερις γεωπολιτισμικές ενότητες⁶: α) η ηπειρωτική Ελλάδα, β) τα νησιά του Β Αιγαίου (Λήμνος, Λέσβος, Χίος, Σάμος κ.λπ.) και τα παράλια της Τρωάδας, γ) τα νησιά του νότιου Αιγαίου με κέντρο τις Κυκλάδες, και τα παράλια της Αττικής και μερικά νησιά της Δωδεκανήσου, δ) η Κρήτη.

Το νησιωτικό σύμπλεγμα των Δωδεκανήσων βρίσκεται στο ΝΑ Αιγαίο σε άμεση γειτνίαση με τα παράλια της Μικράς Ασίας. Στην πραγματικότητα πρόκειται για δώδεκα μεγαλύτερα νησιά, δηλαδή τη Ρόδο, την Κω, την Κάρπαθο, την Κάλυμνο, τη Λέρο, την Πάτμο, την Αστυπάλαια, τη Νίσυρο, την Τήλο, τη Σύμη, την Κάσο, το Καστελλόριζο. Υπάρχουν όμως ακόμη και πολλά μικρότερα κατοικημένα σήμερα αλλά και στην αρχαιότητα: η Χάλκη, οι Λειψοί, οι Αρκιοί, το Αγαθονήσι, το Γυαλί, η Ψέριμος, η Τέλεντος, και κάποια, που, αν και σήμερα δεν κατοικούνται, φαίνεται ότι δεν συνέβαινε το ίδιο στην αρχαιότητα, όπως η Σαρία, η Σύρνα, και η Αλιμνιά. Στα περισσότερα από τα παραπάνω νησιά έχουν διαπιστωθεί ίχνη προϊστορικής κατοίκησης, κυρίως από επιφανειακές έρευνες και λιγότερο από συστηματικές ανασκαφές.

Χρονολογικό Πλαίσιο⁷

Βασική προϋπόθεση για την κατανόηση του κάθε πολιτισμικού κύκλου, είναι η κατάρτιση ενός συμβατικού έστω χρονολογικού πλαισίου της συνολικής και επιμέρους εξέλιξής του. Ως γνωστόν, πρώτος ο Α. Evans εισήγαγε, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ένα τριμερές σύστημα ταξινόμησης της κεραμικής, για τη χρονολόγηση της αιγαιακής Προϊστορίας⁸, που ορίζεται σε Πρώιμη, Μέση, Ύστερη, με πολλές εσωτερικές υποδιαιρέσεις. Στις Κυκλάδες κυκλαδικός πολιτισμός, στην Κρήτη μινωικός πολιτισμός και στην υπόλοιπη Ελλάδα, ελλαδικός πολιτισμός. Παρά τις αντιρρήσεις⁹, η εξοικείωση με το σύστημα του Evans κάνει δύσκολη τη αποδόμησή του, και ισχύει ακόμη με κάποιες μικρές τροποποιήσεις.

⁵ Κάντα 2003, 20, Broodbank K., C. (2000): *An Island Archaeology of the Early Cyclades*, Cambridge.

⁶ Doumas 1996, 146.

⁷ Βλ. παρακάτω τον Πίνακα 1.

⁸ Evans, *The Palace of Minos, I-IV*.

⁹ Βλ. Dickinson 1994, 35-39, σχετικά με τα ζητήματα και τους προβληματισμούς που δημιουργεί το χρονολογικό σύστημα του Evans.

Θα συμφωνήσουμε με τον Dickinson¹⁰ ο οποίος χρησιμοποιεί φράσεις όπως «κατά την ΥΜ Ι» ως συντομογραφία της φράσης «κατά τις φάσεις που χαρακτηρίζονται από την ΥΜ Ι κεραμική» εξηγώντας ότι η διάκριση σε Πρώιμη, Μέση και Ύστερη φάση της Εποχής του Χαλκού είναι προτιμότερο να νοείται ως ταξινόμηση των φάσεων εξέλιξης της κεραμικής και όχι ως σύστημα ιστορικού καθορισμού των φάσεων. Δεχόμαστε, επίσης, την παρατήρησή του ότι, σπάνια μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε απόλυτους όρους χρονολόγησης για το Αιγαίο, επειδή ακόμη και τα στοιχεία-κλειδιά στα οποία βασίζεται κατεξοχήν ο συσχετισμός των απόλυτων χρονολογήσεων (π.χ η έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης, οι αιγυπτιακές ταφικές τοιχογραφίες με απεικονίσεις Κεφτιού) παραμένουν συχνά αμφιλεγόμενα¹¹.

Για την Εποχή του Χαλκού, η διάκριση των επιμέρους φάσεων σε κάθε γεωπολιτισμική περιοχή, θεμελιώνεται από τις αρχαιολογικές ενδείξεις που προκύπτουν κάθε φορά, και, όπου είναι δυνατόν, βάσει καλά στρωματογραφημένων ανασκαφικών συνόλων. Η εξελικτική πορεία κάθε περιοχής είναι λογικό να διαφοροποιείται και πρέπει να στηρίζεται στην εξέλιξη της κεραμικής της σε συνδυασμό με στρωματογραφικά στοιχεία και λεπτομερή τυπολογική κατάταξη των τεχνέργων που παρήγαγε. Σύμφωνα με τον Renfrew και άλλους ερευνητές, οι ανταλλαγές ανάμεσα στις διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές κάνει δυνατή τη διασταύρωση χρονολογικών πληροφοριών που ενισχύουν και ελέγχουν τις τοπικές χρονολογικές ακολουθίες.

Όπως αναφέρει ο Δ. Θεοχάρης στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους¹², «για να εκτιμηθεί σωστά η ανεξαρτησία των ελλαδικών εξελίξεων πρέπει να προσεχθούν δύο σοβαροί παράγοντες: α) ο ρόλος των προγενέστερων παραδόσεων και των αυτοχθόνων στοιχείων και β) η γεωγραφική ιδιομορφία του ελληνικού χώρου που ευνόησε την ανάπτυξη ανεξάρτητων τοπικών πολιτισμών και, κατά ένα τρόπο, απέκλεισε ή δυσκόλεψε την ενοποίηση». Και παρακάτω, «δεν πρόκειται για έναν ενιαίο πολιτισμό με τοπικές παραλλαγές, αλλά για περισσότερους αυτόνομους πολιτισμούς, σχετιζόμενους μεταξύ τους όπως και με τον Τρωικό ή άλλους δυτικομικρασιατικούς πολιτισμούς». Έτσι προκύπτει η βασική διαίρεση σε κυκλαδικό, μινωικό, και ελλαδικό πολιτισμό.

Οι εσωτερικές διαιρέσεις για την Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο της 3^{ης} και 2^{ης} χιλιετίας π.Χ., ΠΕΧ Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, κ.λ.π., αντιστοιχούν κατά προσέγγιση σε συμβατικές αρχαιολογικές περιόδους και όχι σε πολιτισμικές ακολουθίες και χρονολογικούς συγχρονισμούς. Για παράδειγμα, η ΠΕΧ ΙΙ αντιστοιχεί με την ΠΜ Ι περίοδο, τον πολιτισμό Κοράκου, τις αρχικές φάσεις του πολιτισμού Κέρος-Σύρος, εκτός από τις ομάδες του Καστριού και της Αμοργού και την Τροία ΙΙ.¹³ Εδώ δεχόμαστε την άποψη ότι το σύστημα που υιοθέτησε ο Evans με τις υποπεριόδους Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, για τη

¹⁰ Dickinson 1994, 38.

¹¹ Οπ. π., 45-51.

¹² Θεοχάρης 1970, 122.

¹³ Renfrew 1972, 197 και σημ. 2.

ΠΜ, ΜΜ και ΥΜ Κρήτη μπόρεσε να εφαρμοστεί ικανοποιητικά, σε πρώτη φάση, μόνο στην Κνωσό και αργότερα στα υπόλοιπα νησιά. Κυρίως επειδή η Εποχή του Χαλκού στη Μεγαλόνησο αντιπροσωπεύει τον ίδιο πολιτισμό. Οι μινωϊκές υποδιαιρέσεις είναι υποπερίοδοι μέσα στα όρια του ίδιου πολιτισμού, ενώ οι γεωγραφικές υποδιαιρέσεις έχουν συγκριτικά μικρότερη σημασία. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με άλλες περιοχές του Αιγαίου, όπως π.χ. με την ΠΕ και την ΠΚ χρονολογική ακολουθία. Στις Κυκλάδες ο πολιτισμός της φάσης Γκρότας - Πηλού και ο πολιτισμός Κέρου - Σύρου είναι, ως ένα σημείο, σύγχρονοι. Ο ορισμός τους ως ΠΚ Ι και ΙΙ αντίστοιχα δεν προσφέρει τίποτε σημαντικό. Επομένως, όπου κρίνεται σκόπιμο, εδώ, θα χρησιμοποιείται η «ονομασία» του πολιτισμού και λιγότερο η συμβατική χρονολογική υποδιαίρεση¹⁴.

Για την περιοχή της Δωδεκανήσου, και ειδικότερα της Ρόδου, ο Furumark, αξιολόγησε τις χρονολογικές υποδιαιρέσεις που όρισε ο ιταλός αρχαιολόγος Monaco¹⁵, ο πρώτος ανασκαφέας στα Τριάντα της Ρόδου, και διέκρινε τις φάσεις Τριάντα Ι, ΙΙΑ και ΙΙΒ, με τις ακόλουθες Τριάντα Ι (Stratum I)=ΥΜ ΙΑ, Τριάντα ΙΙΑ (Stratum II)= ΥΜ ΙΑ, ΥΜ ΙΒ, και Τριάντα ΙΙ Β (Stratum III)= ΥΜ ΙΒ, ΥΜ ΙΙ-ΥΜ ΙΙΙ Α1¹⁶.

Οστόσο, οι ανασκαφές της ΚΒ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασσικών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, από τη δεκαετία του 1970 και εξής, δείχνουν ότι η πρώτη κατοίκηση στην εγκατάσταση αυτή χρονολογείται στο τέλος της ΜΜ ΙΙ περιόδου. Κατά συνέπεια, με τα νέα δεδομένα, η χρονολόγηση διαμορφώνεται ως εξής: Τριάντα Ι= ΜΜ ΙΙ, Τριάντα ΙΙ = ΥΜ ΙΑ, Τριάντα ΙΙΙ Α-Β= ΥΜ ΙΒ-ΥΜ ΙΙ, ΥΕ ΙΙ Α-Β/ΙΙΙ Α1¹⁷. Με την πρόοδο της ανασκαφικής έρευνας στα Τριάντα της Ρόδου άρχισε να ξεκαθαρίζει η εικόνα και ο χαρακτήρας της προϊστορικής κατοίκησης και οι σχέσεις του οικισμού με τη Μινωική Κρήτη. Έτσι από το 1997 και εξής χρησιμοποιείται στη βιβλιογραφία ο όρος Ύστερη Εποχή του Χαλκού¹⁸.

Στο χρονολογικό πίνακα που ακολουθεί φαίνεται ο συσχετισμός των χρονολογικών φάσεων στο Αιγαίο κατά γεωγραφική ενότητα. Αποτελεί συνδυασμό πληροφοριών από πίνακες των Σάμψων (1987, 61), Dickinson (1999, 49), Furumark (1950, 179), Treuil-Darcque-Poursat (1996, 120, 121), και από τα άρθρα των Παπάζογλου-Μανιουδάκη (1982, 139-187), Μαρκέτου (1990, 100-113).

¹⁴ Για αναλυτικότερη διαπραγμάτευση του θέματος της ορολογίας, βλ. όπ.π., 53-55 και Coleman 1974, 340, και σημ. 80-81, όπου και σχετικός αντίλογος στην άποψη του Renfrew: "Such a system as Renfrew proposes is best applied to an area with marked geographical or ethnic boundaries, it is not particularly suitable for the prehistoric Aegean, where rapid communication by sea was a major factor in the development of civilization and where few clear-cut ethnic distinctions can be established".

¹⁵ Monaco G. 1941, 41-183.

¹⁶ Furumark 1950, 179. Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι διακρίνει αυτές τις χρονολογικές υποδιαιρέσεις μετά από εξέταση των φάσεων που όρισε αρχικά ο ανασκαφέας των Τριαντών Monaco (Stratum Ι, ΙΙ, ΙΙΙ), και τις παρατηρήσεις του σχετικά μ' αυτές.

¹⁷ Βλ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1982, 139-187 και Μαρκέτου 1990, 100-113.

¹⁸ Μαρκέτου 1996, 1997, 1998, 2005, Marketou et al 2006.

ΧΡΟΝΟΛΟΓ Π.Χ	ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	ΚΥΚΛΑΔΕΣ	ΚΡΗΤΗ	ΒΑ Μ. ΑΣΙΑ	ΝΑ ΑΙΓΑΙΟ	ΒΑ ΑΙΓΑΙΟ
3300						
3200						Πολιόχνη II
3100	«Εύτρηση»	«Πηλός»	ΠΜ I	Τροία I	ΠΧ I	Θερμή I-V Πολιόχνη III
3000						
2900	«Κάμπος»			
2800	«Λέρνα III»	«Σύρος»	ΠΜ IIA	Τροία II	ΠΧ II	Πολιόχνη IV
2700						
2600						Πολιόχνη V
2500					
2400	«Λευκαντί I»	«Καστρί»	ΠΜ IIB			
2300			
2200	«Λέρνα IV»	(κενό;)				
2100		ΠΜIII/MMIA	Τροία III	ΠΧ III	
2000	ME (πρώμη)	«Φυλακωπή»		Τροία IV Τροία V Τροία VI a		
1900	ME (ώριμη)				
1800		MK (πρώμη)	MM IB/IIA	.	Τριάντα I	
1700			MM IIB/IIIA	.		
1600	ME (ύστερη)	MK (ύστερη)	MM IIIB	.		
1500	ΥΚ I (ΥΚ II)	ΥΜ IA, IB		Τριάντα II	
1400	ΥΕ I, IIA		Τριάντα IIa	
1300	ΥΕ IIB, IIIA1	(ΥΚ III πρώμη)	ΥΜ II, IIIA1		Τριάντα IIIA	
1200	ΥΕ IIIA2, IIIB1, IIIB2	(ΥΚ III μέση)	ΥΜ IIIA2 ΥΜ IIIB		Τριάντα IIIB	
1100	ΥΕ IIIG		ΥΜ IIIG			
1000	(ΥΚ III ύστερη και τελική)			
	Υπομυκηναϊκή		Υπομυκηναϊκή			

Μυθολογικές αναφορές

Τις πρώτες πληροφορίες, για την προϊστορία των Δωδεκανήσων παρέχουν κάποιες μυθολογικές παραδόσεις, όπως τις κατέγραψαν οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς. Από αυτές σημειώνονται κάποιες χαρακτηριστικές, ως έναυσμα για την συζήτηση του θέματος. Ο Όμηρος κάνει λόγο για κάποια από τα νησιά της Δωδεκανήσου στον κατάλογο των πλοίων¹⁹. Οι πληροφορίες του, ως γνωστόν, αντανακλούν την Μυκηναϊκή Ελλάδα. Κατ' αυτή την έννοια, η μαρτυρία ότι ο Γληπτόλεμος από τη Ρόδο, γιος του Ηρακλή και της Αστυόχειας, ηγήθηκε στόλου εννέα πλοίων με άνδρες από τη Λίνδο, την Ιαλυσό και την Κάμειρο²⁰, οδηγεί πίσω στην όψιμη Εποχή του Χαλκού, όταν και οι τρεις αυτές περιοχές ήταν ήδη κατοικημένες²¹. Σύμφωνα πάντα με το έπος, ο Φείδιππος και ο Άντιφος ήταν αρχηγοί ενός άλλου στόλου ανδρών από τη Νίσυρο, την Κάρπαθο, την Κάσο, την Κω και τις Καλύδνες νήσους²².

Μεταγενέστεροι συγγραφείς κάνουν αναφορές στους μύθους για τα νησιά της Δωδεκανήσου. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης γράφει: «τὴν δὲ νήσον τὴν ονομαζομένην Ρόδον πρώτοι κατόικισαν οἱ προσαγορευόμενοι Τελχίνες, ἐνὼ τὴν Κάλυδναν καὶ τὴν Νίσυρον οἱ Κάρες καὶ τὴν Κάρπαθον ὠκήσαν οἱ μετὰ Μίνω τινὲς συστρατευσαμένων, καθ' ὃν χρόνον ἐθαλασσοκράτησεν πρῶτος Ἑλλήνων²³». Στο χωρίο αυτό, γίνεται σαφής διαχωρισμός μεταξύ των πρώτων εποίκων της Ρόδου και εκείνων της Καλύμνου, της Νισύρου και της Κω²⁴, ενώ υποδηλώνεται η μινωική καταγωγή των κατοίκων της Καρπάθου και επιχειρείται μια πρώτη προσέγγιση των επιμέρους πολιτιστικών συνόλων, που διαμορφώνονται από τα παραπάνω νησιά.

Ο Στράβωνας κάνει λόγο για τους Τελχίνες, που θεωρούνται οι παλαιότεροι κάτοικοι της Ρόδου. Τους περιγράφει ως παιδιά της θάλασσας, που ήρθαν από την Κρήτη, αφού πέρασαν από την την Κύπρο, και μετά εγκαταστάθηκαν στη Ρόδο. Ο μύθος αυτός ίσως αντανακλά την έλευση στο νησί αποίκων από τη Κύπρο ή/και την Κρήτη²⁵.

Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης και ο Στέφανος Βυζάντιος διασώζουν το μύθο του Αλθαιμένη, γιου βασιλιά της Κρήτης, που κατέπλευσε στη Ρόδο προκειμένου να αποφύγει να σκοτώσει τον πατέρα του, όπως του είχε προφητέψει ένας χρησμός. Εγκαταστάθηκε στα ΝΔ της Καμείρου, και

¹⁹ Ιλιάδα Β, 653-670.

²⁰ Πρόκειται για τις τρεις πόλεις της Ρόδου, πριν το συνοικισμό που έγινε το 408 π. Χ. Τις πληροφορίες παρέχουν οι Hope Simpson και Lazenby, (BSA 1962, 155, 156 και BSA 1973, 129-133, όπου και οι ειδικότερες παραπομπές). Από το σύνολο των αναφορών για τα Δωδεκάνησα, εδώ παρατίθενται μόνο εκείνες που αφορούν την κατοίκηση των νησιών κατά την Εποχή του Χαλκού, με βάση τις παρατηρήσεις που γίνονται από τους Hope Simpson-Lazenby στα BSA 1962 και 1970.

²¹ Hope Simpson και Lazenby, 1970, 130.

²² Hope Simpson και Lazenby 1962, 154.

²³ Διόδωρος V, 55 3. Για το σχολιασμό βλ. Hope Simpson και Lazenby 1973, 131.

²⁴ Hope Simpson και Lazenby 1973, 131.

²⁵ Όπ. π. 131, 132. Για μια κυπριακή και κρητική παρουσία στη Ρόδο βλ. παρακάτω.

ονόμασε τη νέα πατρίδα του Κρητηνία, από την Κρήτη, διήγηση που, ίσως, απηχεί κάποιες μνήμες μιας μινωικής αποικίας στη Ρόδο²⁶.

Τέτοιες μυθολογικές παραδόσεις, ως ένα βαθμό, θα λέγαμε, προδιαθέτουν τον προϊστοριολόγο. Η ενδεχόμενη εγκυρότητα των μαρτυριών μέσω της αρχαιολογικής σκαπάνης, οφείλει ασφαλώς να συναξιολογήσει πολλές παραμέτρους, όπως την εκάστοτε γεωγραφία καθώς και τις πολιτισμικές διαφοροποιήσεις από το ένα νησί της Δωδεκανήσου στο άλλο.

Ιστορία της Προϊστορικής έρευνας στα Δωδεκάνησα

Το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων για την αναζήτηση προϊστορικών θέσεων στα Δωδεκάνησα και των μαρτυριών για τις αντίστοιχες εξελίξεις και τα επιτεύγματα που κατακτήθηκαν στη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού, είχε ως αφετηρία την εύρεση, αρχικά, κάποιων μυκηναϊκών θέσεων στο νησί της Ρόδου. Για πολλά χρόνια τα μυκηναϊκά θεωρούνταν τα παλαιότερα δείγματα κατοίκησης. Από τη μελέτη των αρχαιολογικών δημοσιεύσεων διαπιστώνεται ότι η έρευνα έχει επικεντρωθεί στα μεγάλα νησιά.

Κατά τον 19^ο αιώνα η Ρόδος, το μεγαλύτερο σε μέγεθος νησί του συμπλέγματος, απετέλεσε πεδίο πολυάριθμων αρχαιολογικών εξερευνήσεων²⁷. Το 1843 ο L. Ross έκανε τις πρώτες επιφανειακές έρευνες. Ακολούθησε έπειτα, δέκα χρόνια αργότερα, ο C. T. Newton²⁸ και το 1854, ο V. Guerin²⁹. Ανάμεσα στο 1858 και το 1864, πραγματοποιήθηκαν στην Κάμειρο, οι πρώτες μη συστηματικές ανασκαφικές έρευνες, από τους A. Salzmann και A. Biliotti που, στις δύο τελευταίες αποστολές τους ενεργούσαν και ως απεσταλμένοι του Βρετανικού Μουσείου. Η πρώτη συλλογή μυκηναϊκών αγγείων που παρουσιάστηκε στον Δυτικό κόσμο και συγκέντρωσε την προσοχή των αρχαιολόγων έγινε από τον Sir John Ruskin στο Βρετανικό Μουσείο. Επρόκειτο για ευρήματα από θολωτούς τάφους στην Ιαλυσό της Ρόδου, που είχε σκάψει ο Άγγλος πρόξενος Sir Alfred Biliotti κατά τα έτη 1868-1871³⁰. Έκτοτε ένας μεγάλος αριθμός μυκηναϊκών τάφων στη Ρόδο ανεσκάφησαν κατά λιγότερο ή περισσότερο επιστημονικό τρόπο.

Πριν από το δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, ανάμεσα στα έτη 1902 και 1914, Δανοί αρχαιολόγοι ξεκίνησαν αρχαιολογικές εξερευνήσεις στη νότια Ρόδο, με διευθυντές τους Chr.

²⁶ Hope Simpson και Lazenby 1973, 131.

²⁷ Monaco M. 2004, 73.

²⁸ Όπ. π. Για τη σχετική δημοσίευση βλ. Newton T., *Travels and discoveries in the Levante*, London 1865.

²⁹ Monaco M. 2004, 73.

³⁰ Monaco G. 1941, 45.

Blinkenberg και C. F. Kinch³¹. Προϊστορικά όμως ευρήματα δημοσιεύονται από τον Blinkenberg, το 1931³².

Τις πιο παλιές συστηματικές έρευνες για την προϊστορία της Ρόδου πραγματοποίησαν Ιταλοί αρχαιολόγοι. Θεμελιώδους σημασίας υπήρξαν οι επιφανειακές έρευνες, που διενεργήθηκαν από τους Inglieri και Maiuri στην Ιαλυσό και στα Τριάντα της Ρόδου, στην Κω και στην Κάλυμνο³³. Ο Inglieri συνέταξε έναν αρχαιολογικό χάρτη της Ρόδου, στον οποίο όμως, περιορίζεται, να αναφέρει μερικές θέσεις με προμηκυναϊκά ευρήματα³⁴.

Στη διάρκεια της Ιταλοκρατίας στα Δωδεκάνησα (1912-1947), οι Ιταλοί αρχαιολόγοι ανέσκαψαν περισσότερους από 88 τάφους στο νεκροταφείο της Ιαλυσού³⁵. Ανασκαφές πραγματοποίησαν επίσης στα Τριάντα και σε αρκετές ακόμη θέσεις της Ρόδου, στην Κω και στην Κάλυμνο³⁶.

Ακολούθησε ένα κενό στην προϊστορική έρευνα των νησιών. Πολύ αργότερα στις δεκαετίες 1960 και 1970, οι Bean και Cook³⁷ και οι Hope Simpson και Lazenby³⁸ με τις επιφανειακές τους έρευνες, εμπλούτισαν αρκετά τις γνώσεις μας, τις προϊστορικές θέσεις.

Έρευνες για τον εντοπισμό προϊστορικών θέσεων εκ μέρους της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας πραγματοποίησαν ο Γρ. Κωνσταντινόπουλος (1973) στη Νίσυρο και στην Αστυπάλαια³⁹ και ο Χρ. Ντούμας (1973-74) στη Σύμη και στη Νίσυρο⁴⁰. Το 1979 σχηματίστηκε ο πρώτος κατάλογος προϊστορικών θέσεων από τους Hope Simpson και Dickinson⁴¹.

Τη συνεισφορά των παραπάνω ερευνητών ήρθαν να συμπληρώσουν οι επιφανειακές έρευνες των Α. Σάμψων και του Μ. Μελά στην Κάρπαθο και τα γειτονικά νησιά, στη δεκαετία του 1980⁴². Στο διάστημα 1977-1980, άρχισε η εντατική έρευνα για τον εντοπισμό προϊστορικών θέσεων από τον Σάμψων. Ο ίδιος ανέσκαψε τα νεολιθικά, ως επί το πλείστον, σπήλαια στο Κούμελο Αρχαγγέλου και στον Άγιο Γεώργιο Καλυθιών στη Ρόδο. Δημιούργησε έτσι μια βάση δεδομένων για πιο στέρεη χρονολόγηση των ευρημάτων από τις προηγούμενες ιταλικές ανασκαφές σε άλλα σπήλαια. Παράλληλα πραγματοποίησε πολλές επιφανειακές έρευνες εντοπίζοντας λείψανα

³¹ Dietz 1974, 133.

³² Blinkenberg (1931), « Objects neolithiques et myceniens », *Lindos II*.

³³ CI Rh 1928. Η σχετική βιβλιογραφία βρίσκεται στο πίσω μέρος της παρούσας εργασίας.

³⁴ Inglieri 1936.

³⁵ Furumark 1950, 150.

³⁶ CI Rh I, 57, 65, *Annuario X* III-XIV, 1930-1931, 253-335, *Memorie III*, 1938, 57-68, *CI Rh X*, 1941, 183.

³⁷ Bean και Cook 1957.

³⁸ Η σχετική βιβλιογραφία βρίσκεται στο πίσω μέρος της παρούσας εργασίας.

³⁹ *AA* 1965, B3, 602, *AAA* 1973, 120.

⁴⁰ Ντούμας 1973-74, 964.

⁴¹ Simpson και Dickinson 1979. όπου σημειώνεται η προγενέστερη από αυτούς βιβλιογραφία. Βιβλιογραφία για τις παλαιότερες γενικά έρευνες στο νησί της Ρόδου, υπάρχει συγκεντρωμένη στο βιβλ. του Ι. Παπαχριστοδούλου (1989): *Αρχαίοι Ροδιακοί Δήμοι*, 95.

⁴² Η βιβλιογραφία στο πίσω μέρος της παρούσας εργασίας.

προϊστορικής κατοίκησης στη Ρόδο, στην Τήλο, στην Αστυπάλεια και τη Λέρο⁴³. Με την έρευνα του Μελά στα Ν Δωδεκάνησα, δηλαδή τη Νίσυρο, Τήλο, Σύμη, Σεσκλί, Ρόδο, Αλιμνιά και Χάλκη, αναγνωρίστηκαν περίπου 32 νέες προϊστορικές θέσεις⁴⁴.

Μελέτες της δωδεκανησιακής κεραμικής και ιστορική ανασύνθεση των μέχρι τότε δεδομένων πραγματοποιήθηκε από τους Furtwangler και Loeschke⁴⁵, Furumark⁴⁶, Furness⁴⁷, Hope Simpson, Mee κ.α⁴⁸.

Η μέχρι σήμερα έρευνα, ωστόσο, είναι ελλιπής στα μεγάλα νησιά του Δωδεκανησιακού συμπλέγματος και ελάχιστη στα μικρότερα. Συγκριτικά με τις προϊστορικές θέσεις που έχουν εντοπιστεί από την επιφανειακή έρευνα, ελάχιστες έχουν ερευνηθεί ανασκαφικά και κυρίως πλήρως δημοσιευθεί. Βέβαια η έρευνα δεν έχει τελειώσει. Πολύτιμη είναι η συμβολή της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Δωδεκανήσου που διενεργεί από το 1970 μέχρι σήμερα, σωστικές κυρίως ανασκαφές. Παράλληλα γίνονται, κατά διαστήματα, δημοσιεύσεις των νεότερων δεδομένων που προκύπτουν, αφενός από τη μελέτη του παλαιότερου υλικού⁴⁹, και αφετέρου από τις νέες ανακαλύψεις⁵⁰.

⁴³ Σάμψων 1987. Στα υπόλοιπα νησιά βρέθηκαν ελάχιστα.

⁴⁴ Melas, 1988, 283.

⁴⁵ Furtwangler και Loeschke : *Mycenische Vasen*, 1-18 Annuario II (1916), 271-274, VI-VII (1923-1924), 83-247.

⁴⁶ Furumark 1950.

⁴⁷ Furness 1956, 173-312.

⁴⁸ Για τους Hope Simpson και Mee, βλ. στο Melas 1988, 283, και στη βιβλιογραφία που παρατίθεται στο πίσω μέρος της παρούσας εργασίας.

⁴⁹ Βλ., για παράδειγμα, τις σχετικές δημοσιεύσεις του M. Benzi, στη βιβλιογραφία της παρούσας εργασίας.

⁵⁰ Βλ. τη βιβλιογραφία που παρατίθεται στο πίσω μέρος της παρούσας εργασίας, και στο *A Δ* από το 1970 και εξής. Παρά ταύτα, λόγω έλλειψης προσωπικού και ανάλογων πόρων, οι προϊστορικές έρευνες ακόμη και σήμερα, ως επί το πλείστον, διενεργούνται στο νησί της Ρόδου. Οι γνωστές θέσεις στα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, που θα μπορούσαν να φωτίσουν πολλά από τα ερωτήματα για την προϊστορική περίοδο στην περιοχή, περιμένουν την αρχαιολογική σκαπάνη του μέλλοντος.

Ο αιγαιακός περίγυρος στην Εποχή του Χαλκού

Εποχή του Χαλκού, συμβατικά ονομάζεται η περίοδος των δύο χιλιετιών που πλαισίωσαν την εισαγωγή και σταδιακή γενίκευση της χρήσης των μετάλλων. Η μεταλλουργία εμφανίστηκε αρχικά στο χώρο που εκτείνεται από τη Μικρά Ασία ως τη Μεσοποταμία και την Αίγυπτο⁵¹.

Για το πώς εμφανίστηκε στο Αιγαίο και στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο υπάρχουν τρεις βασικές θεωρίες⁵². Οι δυο πρώτες σχετίζονται, με διαφορετικό τρόπο η κάθε μια, με τη διαδικασία της πολιτισμικής διάχυσης (diffusion). Η πρώτη θεωρία χρησιμοποιεί τον όρο μετανάστευση και υποστηρίζει ότι το κλειδί για την εξέλιξη του πολιτισμού είναι η άφιξη ενός νέου πληθυσμού. Η δεύτερη θεωρία υποστηρίζει ότι ο Αιγαιακός πολιτισμός αναδύθηκε ως αποτέλεσμα της επίδρασης των υψηλότερων πολιτισμών της Εγγύς Ανατολής. Ο Renfrew υποστηρίζει ότι, η επιρροή που άσκησαν οι ανατολικοί πολιτισμοί οφείλεται στις εμπορικές επαφές, και πιθανόν στις δραστηριότητες που ανέπτυξαν οι κάτοικοι της Ανατολής, που ταξίδευαν στο Αιγαίο για την αναζήτηση μετάλλων. Μια τρίτη θεωρία αντιμετωπίζει τον αιγαιακό πολιτισμό ως αποτέλεσμα τοπικής εξέλιξης⁵³.

Τα λογικά αρχαιολογικά επιχειρήματα για τις επαφές πάνω στις οποίες βασίζονται κατεξοχήν οι παραπάνω υποθέσεις, είναι ασφαλώς, και ζήτημα εκτίμησης από κάθε ερευνητή.

Γεγονός είναι πάντως, ότι το Αιγαίο υπήρξε χώρος επικοινωνίας για τους λαούς που ζούσαν γύρω του στη μακρινή αρχαιότητα. Οι άνθρωποι διέσχισαν το πέλαγος αυτό για ποικίλους λόγους, ανιχνεύσιμους ή μη αρχαιολογικά. Την ασφαλέστερη ανάλογη μαρτυρία παρέχει ο κυκλαδικός οψιανός, ο οποίος «ταξίδευε» ήδη στη Μεσολιθική (Φράχθι), ενώ στη Νεολιθική εξαγόταν στην ηπειρωτική Ελλάδα, στην Κρήτη και στα άλλα νησιά. Η διακίνηση αυτή συνεχίστηκε κατά την ΠΕΧ, όταν εμφανίστηκαν στη περιοχή οι πρώτοι εισηγμένοι ανατολικοί σφραγιδικύλινδροι. Από τα ευρήματα διαπιστώνεται η ύπαρξη μιας κοινής τεχνολογικής γνώσης από την Κρήτη έως την Μικρά Ασία⁵⁴.

Αναλυτικότερα, κατά την Ύστερη και Τελική Νεολιθική είχαν ήδη διαμορφωθεί οι σχέσεις και οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στα νησιά του Αιγαίου αλλά και με τη Μικρά Ασία και την ηπειρωτική Ελλάδα. Οι θαλάσσιοι δρόμοι, που ανοίχθηκαν με τη διακίνηση του οψιανού ως πρώτης ύλης, παράδειγμα ο οψιανός της Μήλου⁵⁵, διευρύνθηκαν, όπως αποδεικνύεται από την εισαγωγή τεχνέργων. Η μετάβαση στην Πρώιμη Χαλκοκρατία έγινε ομαλά. Ο χαρακτήρας της ΠΧ Ι περιόδου δεν είναι ξεκάθαρος. Στην ΠΧ Ι πολύ λίγες άμεσες εισαγωγές μαρτυρούνται από τη μια περιοχή

⁵¹ Θεοχάρης 1970, 88.

⁵² Renfrew 1972, 55.

⁵³ Αυτόθι.

⁵⁴ Αυτόθι.

⁵⁵ Renfrew 1967, 3.

του Αιγαίου στην άλλη. Εκτός από τις φιάλες από το Kum Tepe (IBb) και δείγματα επιδράσεων της Ανατολίας στην Κρήτη, τα αντικείμενα που εντοπίστηκαν εκτός του τόπου παραγωγής τους είναι τα κυκλαδικά: πήλινα αγγεία στην Κρήτη και τη Θερμή, λίθινα ρυτά στη Σάμο και στην Ιασό. Αντίθετα ΠΜ I ή ΠΕ I ευρήματα δεν εντοπίστηκαν εκτός της πατρίδας τους⁵⁶. Ωστόσο, ορισμένα νέα σχήματα της ΠΜ I μοιάζουν με παρόμοια από την Ανατολία⁵⁷. Το μόνωτο κύπελλο, για παράδειγμα, έχει βρεθεί στη Θερμή, στην Εύτρηση, στην ηπειρωτική Ελλάδα και στη Λεβήνα της Κρήτης⁵⁸.

Οι πολιτιστικές επαφές στο Αιγαίο εντατικοποιήθηκαν κατά την ΠΜ II/ΠΧ II περίοδο, όταν οι κρητικές και ελλαδικές κοινότητες στράφηκαν περισσότερο προς τη θάλασσα. Η δεύτερη αυτή φάση της ΠΕΧ φαίνεται να ήταν μία περίοδος πληθυσμιακής ανόδου και δημιουργίας σύνθετων πρωτοαστικών οικισμών, κοινωνικής διαφοροποίησης και επαφών σε όλο το Αιγαίο, στην Ανατολή και στη Μεσόγειο. Ο Πρωτοελλαδικός II, ο Πρωτομινωικός II, ο πολιτισμός της Τροίας II και ο πολιτισμός Κέρου Σύρου στις Κυκλάδες, βρίσκονταν, φαίνεται, στο κατώφλι της αστικοποίησης και έχουν να επιδείξουν πλούσια κινητά ευρήματα, για παράδειγμα, χρυσό και άργυρο, όπως αυτά από τη Λευκάδα και τις Ζυγουριές, τον Μόγλο και τη Λεβήνα της Κρήτης, τη Σύρο και την Αμοργό στις Κυκλάδες.

Οι κυκλαδίτες ναυτικοί διέπλεαν το Αιγαίο της ΠΕΧ από τις ακτές της Καρίας και την Ιασό μέχρι τα παράλια της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Κρήτης⁵⁹. Το εμπόριο των μετάλλων ήταν πλέον ζωτικής σημασίας. Ιδιαίτερα η Κρήτη βασιζόταν στις θαλάσσιες επικοινωνίες για την πρόσβαση σταδιακά στα μέταλλα, τα οποία δεν διέθετε σε ικανές ποσότητες, και ήταν απαραίτητα για την αναπτυσσόμενη, ανακτορικού τύπου, οικονομία της. Τον χαλκό, τον άργυρο και τον μόλυβδο εισήγαγε πιθανώς από τις Κυκλάδες και το Λαύριο, ενώ ο χρυσός και ο κασσίτερος έρχονταν από ακόμη πιο μακριά και, ίσως, αποτελούσαν τα κύρια προϊόντα του κρητικού εμπορίου με την Εγγύς Ανατολή⁶⁰. Οι Κυκλάδες διέθεταν σημαντικές πηγές χαλκού (Κύθνος και Σέριφος) και ασημιού (Σίφνος). Υπάρχουν μάλιστα και ενδείξεις για εξόρυξη ασημιού κατά την ΠΕΧ στον Άγιο Σώστη και στον Κάψαλο της Σίφνου⁶¹.

Η μεταλλοτεχνία στις Κυκλάδες απέκτησε μεγάλη σημασία και παρουσίασε τυπολογική συγγένεια με την Ανατολία και με την ηπειρωτική Ελλάδα⁶². Η ταχύτητα με την οποία διαδόθηκε η αυτή η νέα τεχνολογία υπήρξε εντυπωσιακή. Οι ανταλλαγές επηρεάστηκαν αποφασιστικά, αυξήθηκαν οι εμπορικές δραστηριότητες και οι επαφές.

⁵⁶ Renfrew 1967, 3.

⁵⁷ Οπ. π., 15.

⁵⁸ Οπ. π., Pl. 12.

⁵⁹ Κάντα 2003, 21.

⁶⁰ Αυτόθι.

⁶¹ Patton 1996, 158.

⁶² Αυτόθι.

Έτσι αναδύθηκε ένα διεθνές πνεύμα (international spirit), κατά τον Renfrew, πρωτοφανές στο Αιγαίο⁶³. Για παράδειγμα ο τύπος του κυπέλλου που είναι γνωστό ως δέπας, είχε εκτεταμένη διάδοση στην Μικρά Ασία, απ' όπου μάλιστα κατάγεται, αλλά εντοπίστηκε και στις Κυκλάδες και στην ηπειρωτική Ελλάδα. Η «σαλτσιέρα» είναι σχήμα ελλαδικό ή κυκλαδικό, αλλά έχει βρεθεί στο Α Αιγαίο. Τα κυκλαδικά ειδώλια του τύπου με τα αναδιπλωμένα χέρια, είτε καθαρές εισαγωγές, είτε ντόπιες απομιμήσεις τους, είναι πολυάριθμα στην Κρήτη και την ηπειρωτική Ελλάδα⁶⁴. Μιμήσεις μεταλλικών αγγείων σε λίθο, και συχνά σε μάρμαρο, έχουν επισημανθεί στις Κυκλάδες, στην ηπειρωτική Ελλάδα, στην Ανατολία και στην Κρήτη⁶⁵.

Η εκλεπτισμένη αρχιτεκτονική, η κεραμική και η μεταλλοτεχνία, τα λίθινα αγγεία (τα οποία δεν είναι συνήθη εκτός Κυκλάδων), και αντικείμενα όπως οι σφραγίδες, είχαν μεγάλη διάδοση, από την Τροία μέχρι τη Λευκάδα⁶⁶. Με τις παραγωγικές διαδικασίες και την ανταλλαγή των προϊόντων διαμορφώθηκε, ένας αριθμός από αυτόνομες περιοχές, η κάθε μια από τις οποίες είχε κάτι να συνεισφέρει στο διεθνές πνεύμα⁶⁷. Δεν υπήρξε δηλαδή πολιτισμική ομοιογένεια, αλλά κάθε περιοχή διατήρησε την ιδιαιτερότητά της⁶⁸.

Όσον αφορά στο ρόλο της Κρήτης στη διάρκεια της ΠΕΧ περιόδου, φαίνεται ότι συμμετείχε ενεργότερα στο δίκτυο των ανταλλαγών απ' ό,τι στη Νεολιθική Εποχή⁶⁹. Όπως συμβαίνει και στην ηπειρωτική Ελλάδα, ορισμένες θέσεις ίσως είχαν στενότερες σχέσεις με τις Κυκλάδες από άλλες. Για παράδειγμα, στο νεκροταφείο της Αγίας Φωτιάς οι κυκλαδικές εισαγωγές εντοπίστηκαν σε ασυνήθιστα μεγάλες ποσότητες. Ένας τάφος στις Αρχάνες περιείχε δεκατρία μαρμάρινα ειδώλια και σχεδόν χίλιες λεπίδες οψιανού⁷⁰.

Στα τέλη της ΠΕΧ, (ΠΧ ΙΙΙ) παρατηρήθηκε μια σημαντική ύφεση των ανταλλαγών ανάμεσα στα νησιά και μεταξύ των νησιών και της ηπειρωτικής χώρας. Ο οψιανός της Μήλου εξακολούθησε να κυκλοφορεί στο Αιγαίο, αλλά η παραγωγή και επομένως η ανταλλαγή κυκλαδικών ειδωλίων σταμάτησε⁷¹. Στις Κυκλάδες εμφανίστηκαν νέοι κεραμικοί ρυθμοί με σαφή παράλληλα στην Ανατολία, γεγονός που οδήγησε ορισμένους ερευνητές στην υπόθεση μιας εισβολής πληθυσμών από τη Μ. Ασία⁷². Αυτή όμως η ύφεση, σύμφωνα με τον Patton, δεν θα πρέπει να ερμηνευθεί όπως παραπάνω, καθώς τότε υπήρξαν ακμαίοι κυκλαδικοί πολιτισμοί, όπως η

⁶³ Renfrew 1967, 1.

⁶⁴ Όπ. π., 15.

⁶⁵ Όπ. π., 16.

⁶⁶ Hope Simpson και Dickinson 1979, 372.

⁶⁷ Renfrew 1967, 1.

⁶⁸ πράγμα που διακρίνεται σε πολλά ευρήματα, πιο περιορισμένης διάδοσης, βλ. Renfrew 1976, 15.

⁶⁹ Patton 1996, 157.

⁷⁰ Όπ. π., 158.

⁷¹ Αυτόθι.

⁷² Αυτόθι.

Φυλακωπή της Μήλου ή η Αγία Ειρήνη της Κέας⁷³, αλλά και το Παλαμάρι της Σκύρου⁷⁴, τα Σεράγια της Κω και ο Ασώματος της Ρόδου⁷⁵.

Στη ΜΕΧ οι μαρτυρίες συνενούν ως προς την ανάδειξη της Κρήτης σε βασικό πυρήνα της πολιτιστικής μεταβολής και της οικονομικής άνθισης στο Αιγαίο⁷⁶. Τα πρώτα ανάκτορα στην Κρήτη χρονολογούνται στη ΜΜ I Β περίπου (Παλαιοανακτορική περίοδος). Καταστρέφονται από σεισμούς στη ΜΜ II Β και επανοικοδομούνται στη ΜΜ III περίοδο (Νεοανακτορική περίοδος), οπότε και εντείνονται οι μινωικές δραστηριότητες εκτός Κρήτης⁷⁷. Η ανάπτυξη του μινωϊκού ανακτορικού πολιτισμού θα δημιούργησε ασφαλώς σημαντικές ανάγκες για χαλκό και κυρίως για χρυσό. Αυτές οι εξελίξεις δημιούργησαν μια αναπόφευκτα αυξημένη ανάγκη για πηγές ανεφοδιασμού εκτός της Κρήτης, εφόσον οι κρητικές δεν επαρκούσαν⁷⁸.

Την περίοδο αυτή, για πρώτη φορά κρητικές εισαγωγές, κυρίως κεραμικής, βρέθηκαν σε σημαντικές ποσότητες στην ηπειρωτική Ελλάδα (πχ. στη Λέρνα), και στα παράλια της Μικράς Ασίας (στην Κνίδα, στη Μίλητο, στην Ιασό και στα Δίδυμα). Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στη Λέρνα, τοπικές απομιμήσεις κρητικών αγγείων εντοπίζονται μαζί με πραγματικές κρητικές εισαγωγές⁷⁹. Σε λίγες αιγαιακές θέσεις, έχει έρθει στο φως ιδιαίτερα αυξημένος αριθμός μινωικής και «μινωίζουσας» κεραμικής, πράγμα που έχει ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα ανεπτυγμένου άμεσου εμπορίου. Για παράδειγμα, μεγάλες ποσότητες και των δύο ειδών κεραμικής εντοπίστηκαν στη Λέρνα. Στη γειτονική εγκατάσταση της Ασίνης, αντίθετα, τα εισηγμένα αγγεία είναι λιγότερα και τα «μινωίζοντα» απουσιάζουν εντελώς⁸⁰.

Η Κρήτη, μολονότι εξήγαγε κεραμική, παρουσίασε λίγες εισαγωγές αγγείων από τις Κυκλάδες και ακόμη λιγότερες από την ηπειρωτική Ελλάδα⁸¹. Φαίνεται δηλαδή, ότι το εύρος των ανταλλαγών ανάμεσα στις παραπάνω περιοχές, ήταν σχετικά περιορισμένο στα πρώτα στάδια της ΜΕΧ⁸². Στη ΜΕ I περίοδο η κρητική κεραμική έφτασε στην Α Πελοπόννησο, ενώ ανάμεσα στα ΜΜ I ευρήματα της Κνωσού έχει εντοπιστεί μικρός αριθμός οψιανού της Μήλου και λίγα αγγεία από τις κεντρικές Κυκλάδες. Η διάδοση της μινωικής κεραμικής στην ηπειρωτική Ελλάδα, στην Αργολίδα, στα παράλια της Α Αττικής, και στη Θεσσαλία, εντάθηκε κατά τη διάρκεια της ΜΕ II περιόδου. Στην ίδια την Κρήτη οι Κυκλαδικές εισαγωγές αυξήθηκαν στο τέλος της ΜΕΧ⁸³. Στη ΜΜ III βρέθηκαν στην Κνωσό πάνω από σαράντα κυκλαδικοί αμφορείς και πρόχοι, γεγονός που

⁷³ Patton 1996, 158.

⁷⁴ Παρλαμά Λ. 1984, *Η Σκύρος στην Εποχή του Χαλκού*, Αθήνα.

⁷⁵ Μαρκέτου 1997α, β.

⁷⁶ Αυτόθι.

⁷⁷ Cadogan 1991, 29, 37.

⁷⁸ Patton 1996, 158.

⁷⁹ Αυτόθι.

⁸⁰ Αυτόθι.

⁸¹ Οπ. π., 159.

⁸² Οπ. π., 159, 160.

⁸³ Οπ. π., 160.

υποδηλώνει μια ιδιαίτερη σχέση ανάμεσα στο ανάκτορο και τις κυκλαδικές κοινότητες. Τον ιδιαίτερο ρόλο της Κνωσού ίσως δείχνει και η διάδοση των καμαραϊκών αγγείων. Τα αγγεία αυτά, υπήρξαν από τις πιο διαδεδομένες ΜΜ εξαγωγές. Η κατασκευή τους ήταν υψηλής ποιότητας, και στην ίδια την Κρήτη αναγνωρίζονται διάφορα είδη. Η καμαραϊκή κεραμική από την κεντρική Κρήτη (την περιοχή γύρω από την Κνωσό και την Φαιστό), για παράδειγμα, διαφέρει σημαντικά από εκείνη που εντοπίστηκε στην ανατολική Κρήτη (την περιοχή γύρω από τα Μάλια και το Παλαίकाστρο). Φαίνεται ότι όλα τα καμαραϊκά αγγεία που εξάγονταν, προέρχονταν από την κεντρική Κρήτη⁸⁴. Η συγκέντρωση μεγάλης ποσότητας τέτοιων αγγείων στα ανάκτορα, ίσως προϋποθέτει τον ιδιαίτερο ρόλο τους στη συλλογή, αποθήκευση και αναδιανομή τους μαζί, ίσως, και με το περιεχόμενό τους⁸⁵.

Ίσως τα αγγεία να μην ήταν το σημαντικότερο ανταλλάξιμο είδος, αλλά το λάδι, το κρασί ή το μέλι που μπορεί να περιείχαν. Τα μέταλλα επίσης είναι πολύ πιθανό ότι υπήρξαν σημαντικά για την ανάπτυξη των σχέσεων ανταλλαγών ανάμεσα στην Κρήτη και την ηπειρωτική Ελλάδα και αυτή την περίοδο. Η Κρήτη της ΜΕΧ, αν και χαρακτηρίζεται από τον πλούτο των χάλκινων και χρυσών ευρημάτων της, καθώς δεν διέθετε σημαντικές και επαρκείς πηγές μετάλλων, θεωρείται ότι προμηθευόταν χαλκό, μόλυβδο ασήμι και χρυσό από το Λαύριο (Ν Αττική) και τη Ν Πελοπόννησο. Έτσι η ζήτηση μετάλλων υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για την ανάπτυξη των επαφών της Κρήτης με τις υπόλοιπες περιοχές του Αιγαίου⁸⁶.

Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Patton⁸⁷, υπήρξαν τρεις άξονες επικοινωνίας. Ο πρώτος συνέδεε τη Δ Κρήτη με τις πηγές μετάλλων της Α Πελοποννήσου, μέσω Κυθήρων, και ελέγχονταν από το ανάκτορο των Χανίων. Ο δεύτερος συνέδεε την κεντρική Κρήτη με τη Ν Αττική και τις πηγές του Λαυρίου, μέσω των νησιών της δυτικής γραμμής, και βρισκόταν υπό τον έλεγχο του ανακτόρου της Κνωσού. Τέλος, ο τρίτος συνέδεε τη την Α Κρήτη με την Ανατολία μέσω των νησιών της ανατολικής γραμμής, υπό τον έλεγχο του ανακτόρου των Μαλίων⁸⁸.

Ωστόσο, το δίκτυο των ανταλλαγών στο Αιγαίο, δεν εξαρτήθηκε ολοκληρωτικά από την Κρήτη. Η κυκλοφορία του οψιανού της Μήλου συνεχίστηκε σ' όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού και δε φαίνεται να τέθηκε ποτέ υπό οποιασδήποτε μορφής έλεγχο των κρητικών ανακτόρων⁸⁹. Μυλόλιθοι από ανδρσίτη από την Αίγινα βρέθηκαν σε μεγάλες ποσότητες στη ηπειρωτική Ελλάδα. Στη Λέρνα, εντοπίστηκε κυκλαδική κεραμική, μαζί με κρητικά καμαραϊκά

⁸⁴ Patton 1996, 160.

⁸⁵ Αυτόθι.

⁸⁶ Αυτόθι.

⁸⁷ Οπ. π., 162.

⁸⁸ Αυτόθι. Για τα νησιά της ανατολικής και δυτικής γραμμής γίνεται λόγος παρακάτω.

⁸⁹ Patton 1996, 162.

αγγεία⁹⁰. Η Κρήτη φαίνεται ότι είχε το μονοπώλιο στις σχέσεις του Αιγαίου με την Ανατολή, αν και δεν είναι ξεκάθαρο αν οι σχέσεις αυτές προοέκυψαν ως αποτέλεσμα κρητικών πρωτοβουλιών ή από τις κοινωνίες της Εγγύς Ανατολής⁹¹.

Ίσως η πιο σημαντική εξέλιξη της εποχής αυτής είναι η συμμετοχή περισσότερων νησιών του Αιγαίου μαζί με τμήματα της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Κρήτης σε ένα οικονομικό σύστημα με κέντρο την Κρήτη⁹². Στο χάρτη (Εικ. 2) παρατηρεί κανείς ότι τα νησιά του Ν Αιγαίου σχηματίζουν έναν κύκλο, που συνδέει την Ελλάδα με την Ανατολία, στο κέντρο του οποίου βρίσκεται η Κρήτη. Αυτός ο σχηματισμός, διευκόλυνε τον έλεγχο των θαλασσιών οδών που συνέδεαν την Κρήτη με την Ευρώπη και και τη Δ Ασία. Η «μινωική θαλασσοκρατία»⁹³, ερμηνεύεται έτσι ως μια ιδιαίτερη κοινωνικοπολιτική εκμετάλλευση της γεωγραφικής πραγματικότητας του Ν αρχιπελάγους, και ως ένας στρατηγικός κρητικός έλεγχος των νησιών⁹⁴.

Κατά τη διάρκεια της YEX η επίδραση της Κρήτης εξαπλώθηκε σε όλο το Αιγαίο. Οι επαφές της έφτασαν μέχρι την Αίγυπτο και την Εγγύς Ανατολή⁹⁵. Όπως και στη MEX, η μινωική εξάπλωση αντικατοπτρίζεται στην κεραμική. Μινωικά αγγεία πολυτελείας αλλά και απλή οικιακή κεραμική (είτε εισηγμένη, είτε τοπικής απομίμησης), υπήρξαν κοινά σε όλο το Αιγαίο της YEX⁹⁶. Σύμφωνα με τον Patton, ο «εκμινωισμός» του Αιγαίου, δεν αποδεικνύεται μόνο μέσω της κεραμικής. Άλλα μινωικά χαρακτηριστικά, όπως το κρητικό μετρικό σύστημα, η Γραμμική γραφή Α χρησιμοποιήθηκαν και αλλού στο Αιγαίο. Στις Κυκλάδες, υιοθετήθηκε, για πρώτη φορά, ένας κρητικός τύπος βάρους, ενώ σε κάποια άλλα νησιά (Θήρα, Κως, Ρόδος) η αρχιτεκτονική παρουσιάζει μινωίζοντα χαρακτηριστικά.

Τα αποτελέσματα αυτής της επίδρασης δεν υπήρξαν τα ίδια σε όλες τις περιοχές του Αιγαίου⁹⁷. Στην ηπειρωτική Ελλάδα κρητικές εισαγωγές εντοπίστηκαν σε σημαντικές ποσότητες, κυρίως σε ταφικά σύνολα, όπως, για παράδειγμα στους Λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών. Σε ορισμένα από τα νησιά των Κυκλάδων, όπως στην Πάρο, στη Νάξο και στη Δήλο, η επίδραση υπήρξε πιο περιορισμένη, ενώ μεγαλύτερη στα Κύθηρα, στη Θήρα, στη Μήλο και στην Κέα. Στα τρία τελευταία νησιά εντοπίστηκαν και άλλου είδους εισαγωγές, εκτός από κεραμική, όπως

⁹⁰ Patton 1996, 162.

⁹¹ Αυτόθι.

⁹² Αυτόθι.

⁹³ Για τη μινωική «θαλασσοκρατία» βλ. C G. Starr, "The Minoan Thalassocracy, Re-examined", *Historia* 3 (1954) R. Hagg and Marinatos (eds), *The Minoan Thalassocracy*, Stockholm 1984, P.A Mountjoy και Ponting, "The Minoan Thalassocracy reconsidered: Provenance studies of LH II A/LM I B pottery from Phylacopi, Ay. Irini and Athens", *BSA* 95, (2000), 141-184, Broodbank, "Minoanization", *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 50 (2004), 46-91.

⁹⁴ Patton 1996, 164.

⁹⁵ Αυτόθι.

⁹⁶ Αυτόθι.

⁹⁷ Όπ. π., 165.

μολύβδινα βάρη και επιγραφές Γραμμικής Α σε αγγεία⁹⁸. Ευρήματα από τα ίδια νησιά βρέθηκαν τόσο στην ηπειρωτική Ελλάδα, όσο και στην Κρήτη⁹⁹. Πολύθυρα, δεξαμενές καθαρμών, τοιχογραφίες, που ήρθαν στο φως σε νησιά όπως η Θήρα, δείχνουν τις επιρροές της μινωικής αρχιτεκτονικής και θρησκείας¹⁰⁰.

Η εποχή αυτή σημαδεύτηκε επίσης από την ανάδυση των πλούσιων κέντρων της ηπειρωτικής Ελλάδας, τα οποία αύξησαν τις εμπορικές επαφές και ανταλλαγές τους με την Κρήτη σε σημαντικό βαθμό. Η κρητική κυριαρχία στο εμπόριο και στις ανταλλαγές στο Αιγαίο και πέρα από αυτό, έφτασε στο τέλος της στα μέσα του 15^{ου} αι. π. Χ., μετά το τέλος της Νεοανακτορικής περιόδου. Η δύναμη των πλούσιων κέντρων της ηπειρωτικής Ελλάδας αυξήθηκε σημαντικά στο τέλος της ΥΕΧ, τα οποία φαίνεται ότι σταδιακά απέκτησαν τον έλεγχο του εμπορίου και των ανταλλαγών στο Αιγαίο¹⁰¹. Η πτώση της μινωικής επιρροής και ακμής σημειώνεται στην ΥΜ ΙΙ/ΙΙΙ Α1 περίοδο, μολονότι υπήρξε μια μικρή ανάκαμψη στην ΥΜ ΙΙ Β, όταν η κρητική επίδραση έγινε έντονη και πάλι στις Κυκλάδες και στην Κύπρο¹⁰². Η ύφεση της μινωικής επίδρασης στο εξωτερικό πρέπει να ιδωθεί υπό το πρίσμα των καταστροφών που συνέβησαν στο Αιγαίο κατά τον 15^ο αι. π. Χ. Τα περισσότερα μινωικά ανάκτορα καταστράφηκαν και το ίδιο συνέβη με τις περισσότερες εμινωισμένες εγκαταστάσεις στα νησιά του Αιγαίου¹⁰³. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύτηκαν οι Μυκηναίοι για να εξαπλωθούν στο Αιγαίο¹⁰⁴. Οι τελευταίοι επέκτειναν τις δραστηριότητές τους προς τη Δ Ευρώπη χρησιμοποιώντας τα νησιά του Αιγαίου, όπως και οι μινωίτες, ως ενδιάμεσους σταθμούς¹⁰⁵.

Μυκηναϊκή κεραμική της ΥΕ Ι περιόδου, μαζί με οικιακή, βρέθηκε στα Αιολικά νησιά. Αγγεία της ΥΕ ΙΙ βρέθηκε σε πολλές θέσεις της Ν Ιταλίας και σε μια θέση της Αλβανίας. Στο Αιγαίο εμφανίστηκε σε μεγάλες ποσότητες κατά την ΥΕ ΙΙ Α1 περίοδο. Στην ΥΕ ΙΙΙ Α2/Β σε πολύ μεγαλύτερες ποσότητες, έφτασε μέχρι την Κύπρο, τις Συροπαλαιστινιακές ακτές, την κεντρική Μεσόγειο, συμπεριλαμβανομένης της Σαρδηνίας, στις ακτές της Ανατολίας και στην κεντρική Μακεδονία¹⁰⁶. Τα γνωστά ναυάγια του Ulu Burun και του Ακρωτηρίου της Χελιδονίας δείχνουν ότι το διεθνές εμπόριο βρισκόταν σε ακμή και στα χέρια των μυκηναίων¹⁰⁷.

⁹⁸ Για Γραμμική Α, βλ. Renfrew C. (2007): *Excavations at Phylacopi in Melos 1974-1977, Supplementary Volume No 42*, (επιμ.) R.L. N. Barber, J. Cherry, Jack L. Davis κ.α., Αθήνα, 513, λήμμα Linear A, 6,23, 307, 435, 445, 447, 456-9, 486, 491.

⁹⁹ Patton 1996, 165.

¹⁰⁰ Αυτόθι.

¹⁰¹ Patton 1996, 169.

¹⁰² Αυτόθι.

¹⁰³ Αυτόθι.

¹⁰⁴ Αυτόθι.

¹⁰⁵ Οπ. π., 172.

¹⁰⁶ Οπ. π., 169, 170.

¹⁰⁷ Patton 1996, 170.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

Μέσα στο πολιτικοοικονομικό αυτό πλαίσιο, όπως περιγράφηκε συνοπτικά παραπάνω, εγγράφονται και οι σχέσεις αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα Δωδεκάνησα και τις υπόλοιπες πολιτισμικές ενότητες του Αιγαίου. Ως επί το πλείστον από την επιφανειακή έρευνα, τον τυχαίο εντοπισμό, τις παράνομες ανασκαφές τις ελλιπείς δημοσιεύσεις, αλλά και από τις σωστικές ανασκαφές των τελευταίων χρόνων, οι μελετητές της προϊστορίας των Δωδεκανήσων έχουν στη διάθεσή τους μαρτυρίες από αρκετές εγκαταστάσεις, από τις οποίες όμως πολύ λίγες έχουν ερευνηθεί ανασκαφικά και ακόμη λιγότερες έχουν μελετηθεί συστηματικά και δημοσιευθεί πλήρως. Παρακάτω παρουσιάζονται συνοπτικά οι γνωστές προϊστορικές θέσεις¹⁰⁸. Τα νησιά αναφέρονται με βάση τη θέση τους στο γεωγραφικό χάρτη, από Β προς Ν (**Εικ. 2**) και οι θέσεις κατά χρονολογική ακολουθία, από την πρωιμότερη στην υστερότερη.

ΛΕΙΨΟΙ (**Εικ. 3**)

Κάστρο: όστρακα της MEX και YEX¹⁰⁹.

ΠΑΤΜΟΣ (**Εκ. 3**)

Σκάλα, Ακρόπολη Καστελλιού¹¹⁰: επιφανειακά όστρακα της MEX και YEX, εκ των οποίων ένα φέρει διακόσμηση που θυμίζει ΜΚ κεραμική κυρίως από τη Φυλακωπή¹¹¹, ένα θυμίζει στο σχήμα αγγείο της Σάμου¹¹², ενώ δύο είναι εγχώριας παραγωγής, που μιμούνται ΥΕ πρότυπα¹¹³. Αν και η μεταγενέστερη κεραμική υπερισχύει εντός των μεσαιωνικών τειχών της ακρόπολης, μια προϊστορική εγκατάσταση υπήρχε, κατά πάσα πιθανότητα, στην ίδια περιοχή¹¹⁴.

ΛΕΡΟΣ (**Εικ. 4**)

Παρθένι, τα Πουντάρια: όστρακα της ΠΕΧ και MEX, δύο θραύσματα οψιανού¹¹⁵. Οι Hope Simpson και Dickinson κάνουν λόγο για όστρακα από αμφορείς και πίθους, που χρονολογούνται

¹⁰⁸ Ο κατάλογος βασίζεται στη διαθέσιμη βιβλιογραφία, και, κατά πάσα πιθανότητα, κάποιες θέσεις μπορεί να μην έχουν αναφερθεί.

¹⁰⁹ Hope Simpson και Lazenby 1970, 51-52, Hope Simpson και Dickinson 1979, 368.

¹¹⁰ Hope Simpson και Lazenby 1970, 50.

¹¹¹ Hope Simpson και Dickinson 1979, Pl. 18a, 1.

¹¹² Οπ. π., Pl. 18a, 3.

¹¹³ Οπ. π., Pl. 18a, 7,8.

¹¹⁴ Οπ. π., 367.

¹¹⁵ Hope Simpson και Lazenby 1970, 52-53.

στην ΠΕΧ Ι περίοδο. Παρόμοια όστρακα πίθων, που βρέθηκαν σ' έναν λόφο 1χλμ. ΝΔ, πιθανόν υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός νεκροταφείου που συνδέεται με τον οικισμό¹¹⁶.

Κάστρο: όστρακα της εποχής του Χαλκού, ΜΕ και ΥΕ (II και II Β/Γ)¹¹⁷.

Κατακρωτήρι: βρέθηκε πέλεκυς, συνηθισμένο εύρημα της Νεολιθικής Εποχής και της ΠΕΧ¹¹⁸.

ΚΑΛΥΜΝΟΣ (Εικ. 5)

Βαθύς: η κεραμική από την ανασκαφή ενός πηγαδιού στην κοιλάδα του Βαθύ περιγράφεται ως Ύστερη Νεολιθική και ΠΕΧ¹¹⁹. Μέχρι σήμερα όμως δεν έχει εντοπιστεί οικισμός της Εποχής του Χαλκού¹²⁰.

Σπήλαιο Δασκαλιό Βαθύ: τα ευρήματα από το σπήλαιο αυτό, περιλαμβάνουν όστρακα της Τελικής Νεολιθικής, ΠΕΧ Ι, ΠΕΧ ΙΙΙ (ένα αγγείο από πτηνόσχημο ασκό, γνωστό και ως “duck vase” παρόμοιο με της Φυλακωπής Ι), όστρακα της ΜΕΧ, και της ΥΕ ΙΙΙ¹²¹.

Πόθια, Πέρα Κάστρο: στις ανώτατες βαθμίδες του Πέρα Κάστρου βρέθηκαν όστρακα της ΥΕ ΙΙΙ Α-Β, κυρίως στα Α, υποδηλώνοντας έναν ΥΕ οικισμό. Από τους τάφους που βρέθηκαν στην πλαγιά της κοίτης ενός χειμάρου προς τα Α του κάστρου, στη νότια πλευρά του δρόμου Πόθια-Συκιά, αποκαλύφθηκαν περίπου 30 ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ αγγεία, τα περισσότερα από τα οποία βρίσκονται στο Βρετανικό Μουσείο¹²².

ΚΩΣ (Εικ. 5)

Τρουλλί: όστρακα της Ύστερης Νεολιθικής και ΠΕΧ περιόδου. Τα κοντινότερα παράλληλα των σχημάτων που εντοπίστηκαν στο Τρουλλί βρίσκονται στην Τροία ΙΙ, ενώ υπάρχουν ορισμένες ομοιότητες με την κεραμική από τη Θερμή της Λέσβου και το Ηραίο της Σάμου. Είναι επίσης

¹¹⁶ Hope Simpson και Dickinson 1979, 367.

¹¹⁷ Hope Simpson και Lazenby 1970, 53, 54.

¹¹⁸ Οπ. π., 54.

¹¹⁹ Οπ. π. και οι σχετικές παραπομπές.

¹²⁰ Οπ. π. και Davis, 1992-1999, 92.

¹²¹ Hope Simpson και Lazenby 1970, 54. και Davis, 1992-1999, 92. Για τη θέση αυτή γίνεται εκτενής λόγος στα κεφάλαια που ακολουθούν.

¹²² Αυτόθι.

πιθανό να υπάρχουν παράλληλα με τον πρώιμο οικισμό στον Εμπορείο της Χίου. Βρέθηκαν και θραύσματα οψιανού από το Γυαλί¹²³.

Ασκλούπης: όστρακα αγγείων της Ύστερης Νεολιθικής, PEX, MEX και YEX, εκ των οποίων ένα από το Τηγάνι της Σάμου της Ύστερης Νεολιθικής ή PEX και ένα πιθανότατα ΠΕ¹²⁴. Οι Hope Simpson και Dickinson προσθέτουν ότι τα ταφικά πιθάρια ήταν τρία και βρέθηκαν μέσα σε χτιστό κυκλικό χώρο, ενώ τα οκτώ αγγεία που βρέθηκαν χρονολογούνται στην PEX III και θεωρούνται παρόμοια με αυτά που εντοπίστηκαν στο Müskebi κοντά στην Αλικαρνασό (Bodrum)¹²⁵.

Άσπρη Πέτρα: σπήλαιο με νεολιθική κεραμική, η οποία θεωρείται ότι στερείται τα συνήθη πρώιμα χαρακτηριστικά, και όστρακα που θυμίζουν περισσότερο PEX I ευρήματα¹²⁶. Λίγα μυκηναϊκά όστρακα¹²⁷.

Μεσαριά: ταφικό πιθάρι των αρχών ή του τέλους της PEX¹²⁸. Περιείχε τρία αγγεία και μερικές λεπίδες εγχειριδίων που χρονολογούνται στην PEX III περίοδο. Το πιθάρι είναι παρόμοιο στο σχήμα με τα πιθάρια από τον Ασκλούπη¹²⁹.

Ζιά, Μισονήσι: όστρακα αρκετά φθαρμένα. Ίσως κάποια απ' αυτά χρονολογούνται στην PEX¹³⁰ και YEX¹³¹.

Τσιλμπίρι: όστρακα της PEX¹³², (PEX I)¹³³.

Σεράγια: εκτός από κάποια πρώιμα όστρακα, συμπεριλαμβανομένων και PEX, η κατεξοχήν ιστορία του οικισμού αρχίζει από την MM III-YM IA, όταν η μινωική επίδραση είναι έντονη. Κατά την YE III A περίοδο ή νωρίτερα την μινωική επίδραση φαίνεται ότι αντικατέστησε η μυκηναϊκή.

¹²³ Hope Simpson και Lazenby 1970, 55-62, Hope Simpson-Dickinson 1979, 360.

¹²⁴ Hope Simpson και Lazenby 1970, 55-62.

¹²⁵ Hope Simpson και Dickinson 1979, 360. Οι τελευταίοι αναφέρονται στα ευρήματα της ιταλικής ανασκαφής (Morricone 1975, 261-271). Για τα ταφικά πιθάρια γίνεται λόγος και παρακάτω.

¹²⁶ Οπ. π., 363.

¹²⁷ Bean και Cook 1957, 123.

¹²⁸ Αυτόθι.

¹²⁹ Hope Simpson και Dickinson 1979, 362.

¹³⁰ Hope Simpson και Lazenby 1970, 58, Hope Simpson-Dickinson 1979, 362.

¹³¹ Hope Simpson και Lazenby 1970, 58.

¹³² Αυτόθι.

¹³³ Hope Simpson και Dickinson 1979, 361.

Ο οικισμός συνέχισε να ανθίζει μέχρι και την YE III Γ. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως κατάλοιπα YE III κτιρίων συμπεριλαμβανομένου και ενός αψιδωτού κτίσματος¹³⁴.

Ελαιώνας και Λαγκάδα: νεκροταφεία της μυκηναϊκής περιόδου, περίπου ένα χιλιόμετρο από τον μυκηναϊκό οικισμό στα Σεράγια, με λεπτότεχνη κεραμική από την YE III A1 ως την YE III Γ¹³⁵. Κοντά στον Ελαιώνα διακρίνονται λαξεύματα στο βράχο που φαίνεται ότι ήταν κατάλοιπα κάποιου θολωτού τάφου. Υπάρχουν ενδείξεις για YE οικισμό¹³⁶.

Παλαιό Πυλί, Κάστρο: όστρακα της ΠΧ I και ΥΧ II περιόδου¹³⁷. Οι Simpson και Lazenby κάνουν λόγο για λαβές της ΜΧ ή ΥΧ περιόδου, ντόπια κεραμική της YE II Γ περιόδου¹³⁸.

Αγία Παρασκευή: μυκηναϊκός τάφος, με κτερίσματα αγγεία της YE III A2-YE III Γ1¹³⁹. Οι Simpson και Dickinson αναφέρουν χρονολόγηση των ίδιων ευρημάτων στην YE III A2 ή YE III B. Επίσης ότι έχουν εντοπιστεί επιφανειακά όστρακα στη νότια πλαγιά και περιλαμβάνουν ΠΕΧ και χονδροειδή όστρακα της ΜΕΧ ή της ΥΕΧ¹⁴⁰.

Λινοπότης: όστρακα της ΠΕΧ ή ΜΕΧ και ΥΕΧ¹⁴¹. Οι Hope Simpson και Dickinson αναφέρουν επίσης YEIII (A2-B), YE III Γ (;) όστρακα¹⁴².

Μαστιχάρι, Βουνό: όστρακα της ΠΕΧ¹⁴³, που υποδηλώνουν πιθανότατα την ύπαρξη μικρού σύγχρονου οικισμού¹⁴⁴.

Αντιμάχεια: θεωρείται η περιοχή προέλευσης κάποιων YE αγγείων που βρίσκονται στο Βρετανικό Μουσείο και χρονολογούνται στην YE III B περίοδο¹⁴⁵.

ΓΥΑΛΙ (Εικ. 5)

¹³⁴ Hope Simpson και Dickinson 1979, 360. Για τη θέση αυτή γίνεται εκτενέστερος λόγος παρακάτω.

¹³⁵ Hope Simpson και Lazenby 1970, 55-62, Hope Simpson και Dickinson 1979, 360.

¹³⁶ Hope Simpson και Dickinson 1979, 363.

¹³⁷ Οπ. π., 362.

¹³⁸ Hope Simpson και Lazenby 1970, 60.

¹³⁹ Hope Simpson και Dickinson 1979, 362.

¹⁴⁰ Αυτόθι.

¹⁴¹ Hope Simpson και Lazenby 1970, 55-62, Hope Simpson-Dickinson 1979, 362.

¹⁴² Hope Simpson και Dickinson 1979, 362.

¹⁴³ Hope Simpson και Lazenby 1970, 55-62.

¹⁴⁴ Hope Simpson και Dickinson 1979, 363.

¹⁴⁵ Αυτόθι.

Το νησάκι του Γυαλιού στα Β της Νισύρου είναι η πηγή του οψιανού κατώτερης ποιότητας από της Μήλου¹⁴⁶. Ο οψιανός από το Γυαλί εντοπίζεται σε διάφορες προϊστορικές θέσεις¹⁴⁷.

ΝΙΣΥΡΟΣ (Εικ. 5)

Δάλι: Οψιανός από το Γυαλί και μια λεπίδα από οψιανό της Μήλου. Μεταξύ των οστράκων βρέθηκε ένα της Χαλκολιθικής και ένα της Μυκηναϊκής Εποχής, δύο της 3^{ης} ή της 2^{ης} χιλιετίας, και άλλα μεταγενέστερα¹⁴⁸.

Κριός: Οψιανός από το Γυαλί, και κεραμική με ευρύ χρονικό ορίζοντα από τη Χαλκολιθική μέχρι τη ρωμαϊκή εποχή¹⁴⁹.

Χοχλάκοι: τα όστρακα που εντόπισε ο Μελάς πιθανόν έχουν κυλήσει από το Παλαιόκαστρο που βρίσκεται ακριβώς πάνω από την παραλία των Χοχλάκων. Χρονολογούνται από την ΠΕΧ, την ΜΕΧ, την μυκηναϊκή, μέχρι και τη ρωμαϊκή περίοδο. Βρέθηκαν επίσης θραύσματα οψιανού από το Γυαλί¹⁵⁰.

Λυές: Λίγα, πολύ φθαρμένα όστρακα, πιθανόν ανήκουν στην 3^η ή 2^η χιλιετία¹⁵¹.

Κατταβρός: Πιθανόν κάποια όστρακα χρονολογούνται στην 3^η ή 2^η χιλιετία¹⁵².

Μανδράκι, Παλαιόκαστρο: στα ΝΔ ο Μελάς αναφέρει ότι εντόπισε θραύσματα οψιανού από το Γυαλί και λίγα όστρακα που πιθανότατα χρονολογούνται στη δεύτερη χιλιετία, ενώ αναφέρεται και σε μια λαβή της ΥΕΧ¹⁵³. Οι Hope Simpson και Lazenby¹⁵⁴ υποθέτουν ότι κάποια όστρακα με ταινιωτή διακόσμηση μπορεί να είναι μυκηναϊκά ή αρχαϊκά. Αναφέρεται επίσης η εύρεση ενός

¹⁴⁶ Ο οψιανός του Γυαλιού είναι πιο διάφανος και περιέχει χαρακτηριστικά λευκά στίγματα. Περισσότερα για τον οψιανό βλ. Renfrew C., Cann J. R., Dixon J. E. (1965): "Obsidian in the Aegean, *BSA* 60, 225-247, Σάμψων Α. (1984): «Ο οψιανός της Νισύρου και η διάδοσή του στο Αγαίο», *Ανθρωπολογικά* 5, 63-74.

¹⁴⁷ Melas 1988, 290. Έχει βρεθεί και εκτός Δωδεκανήσου. Βλ. παρακάτω το κεφάλαιο ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΕΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ.

¹⁴⁸ Melas 1988, 290.

¹⁴⁹ Οπ. π., 291.

¹⁵⁰ Οπ. π., 288, 289.

¹⁵¹ Οπ. π., 292.

¹⁵² Αυτόθι.

¹⁵³ Οπ. π., 287.

¹⁵⁴ Αυτόθι.

κυκλαδικού ειδωλίου(;) ¹⁵⁵ στη Νίσυρο και τρία αγγεία της ΠΕΧ, που σχετίζονται προφανώς με τη θέση αυτή ¹⁵⁶.

Ζοτικού: Οψιανός από το Γυαλί, κεραμική από την Ύστερη Χαλκολιθική, ένα όστρακο πιθανότατα μυκηναϊκό και όστρακα, που χρονολογούνται γενικά από τη Χαλκολιθική μέχρι τη ρωμαϊκή εποχή. Ένα από τα όστρακα έχει παράλληλα στη Σάμο και την Ανατολία. ¹⁵⁷.

ΣΥΜΗ (Εκ. 6)

Κάστρο: όστρακα της ΠΕΧ και της ΥΕ III Α ή III Β ¹⁵⁸. Βρέθηκαν βάση κλειστού αγγείου ίσως της ΜΕΧ και τριποδικό αγγείο της ΥΕΧ ¹⁵⁹

Πανοριμίτης: ένα από τα καλύτερα φυσικά λιμάνια στο Αιγαίο. Κατάλληλο για όσους ταξίδευαν από Κρήτη, Κάρπαθο, Ρόδο, προς τη ΝΔ Ανατολία και την Ανατολή και το αντίστροφο. Τα όστρακα που εντοπίστηκαν καλύπτουν την περίοδο από τη Χαλκολιθική μέχρι την ΜΕΧ και ΥΕΧ. Για την χρονολόγησή τους υπάρχουν παράλληλα από την Τροία, Β Αιγαίο (Χίος, Σάλιαγος, Πολιόχνη) ¹⁶⁰.

Αγ. Βασίλειος: όστρακα που χρονολογούνται όχι νωρίτερα από την ύστερη 3^η ή την πρώιμη 2^η χιλιετία π. Χ. ¹⁶¹.

Ύψωμα Σταυρού: όστρακα της ΠΕΧ ¹⁶².

Πέδι, θέση «Δράκου»: αγγείο της ΠΕΧ και οψιανοί από το Γυαλί ¹⁶³.

Δαφνί: οψιανοί και όστρακα της ΠΕΧ ¹⁶⁴.

Δρακούντα: κεραμική της ΥΕΧ ¹⁶⁵.

¹⁵⁵ Melas 1988, 284. Θεωρείται ότι ένα κυκλαδικό ειδώλιο που βρίσκεται σήμερα στο Μουσείο του Βερολίνου, εντοπίστηκε στη Νίσυρο, άγνωστο όμως από ποια θέση.

¹⁵⁶ Hope Simpson και Dickinson 1979, 364.

¹⁵⁷ Melas 1988, 289.

¹⁵⁸ Hope Simpson και Lazenby 1970, 64, fig 8, Hope Simpson και Dickinson 1979, 359-360, Melas 1988, 295.

¹⁵⁹ Φαρμακίδου 2003, 294.

¹⁶⁰ Σάμψων 1987, 105-106, Melas 1988, 291, τα όστρακα με αρίθμηση 1 ως 10.

¹⁶¹ Οπ. π., 299.

¹⁶² Οπ. π., 294.

¹⁶³ Αυτόθι.

¹⁶⁴ Αυτόθι.

Τζέρες, Σταφυλόκαμπος, Τολί, Άγιος Παντελεήμων στη Νανού: προϊστορικές θέσεις¹⁶⁶.

ΣΕΣΚΛΙ

Μικρό νησάκι κοντά στη Σύμη. Βρέθηκαν λεπίδες οψιανού, θραύσματα λίθινων, όστρακα της ΠΕΧ και ΜΕΧ¹⁶⁷.

ΤΗΛΟΣ (Εικ. 7)

Σπήλαιο Χαρκαδιό: οστά νάνων ελεφάντων, που ζούσαν στο νησί μέχρι τους νεολιθικούς χρόνους, νεολιθική κεραμική και λίθινα σκεύη. Επίσης αναφέρονται όστρακα της Ύστερης Χαλκολιθικής περιόδου ή της ΠΕΧ και ένα μυκηναϊκό¹⁶⁸.

Λακιά: χονδροειδής νεολιθική κεραμική και οψιανός της Μήλου¹⁶⁹.

Λιβάδια, Καστέλλο: προϊστορικά όστρακα και δύο θραύσματα οψιανού, υποδηλώνουν την ύπαρξη κατοίκησης, πιθανότατα κατά την ΠΕΧ¹⁷⁰.

Κάμπος του Μ. Χωριού, περιοχή Λακκιά: άβαφα όστρακα και μηλιακοί οψιανοί¹⁷¹.

Κάστελλος: πολύ φθαρμένα όστρακα από αδιάγνωστα αγγεία, και δυο θραύσματα οψιανού¹⁷².

Πλάκες: θραύσματα οψιανού (ένα από τη Μήλο και τα υπόλοιπα από το Γυαλί)¹⁷³.

Άγιοι Απόστολοι: μεγάλα τμήματα από οψιανό του Γυαλιού¹⁷⁴.

Άη Στράτης, Λουπιοί, Άης Μηνάς, Ρίστα: κομμάτια οψιανού (κυρίως από το Γυαλί και λιγότερα από τη Μήλο)¹⁷⁵.

¹⁶⁵ Melas 1988, 294.

¹⁶⁶ Φαρμακίδου 2003, 292.

¹⁶⁷ Σάμψων 1987, 106, Melas 1988, 295.

¹⁶⁸ Σάμψων 1987, 115, Melas 1988, 293.

¹⁶⁹ Αυτόθι.

¹⁷⁰ Hope Simpson και Dickinson 1979, 360.

¹⁷¹ Melas 1988, 293.

¹⁷² Αυτόθι.

¹⁷³ Melas 1988, 294.

¹⁷⁴ Όπ .π., 293.

Κάστρο: κάποια όστρακα πιθανόν χρονολογούνται στην 3^η ή 2^η χιλιετία¹⁷⁶.

Γαρίπα: κεραμική της ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι, κυρίως κωνικά κύπελλα¹⁷⁷.

Αης Αντώνης: ανάμεσα στην κεραμική, η οποία είναι ως επί το πλείστον ρωμαϊκή, βρέθηκαν και λίγα όστρακα που θα μπορούσαν να χρονολογηθούν στη δεύτερη χιλιετία. Ένα όστρακο είναι πιθανόν της ΜΕΧ και κάποια κατάλοιπα κτισμάτων είναι πιθανόν προϊστορικά¹⁷⁸.

Νότια του Μ. Χωριού: όστρακα και αγγεία της ΥΕΧ, μεγάλος αριθμός κωνικών κυπέλλων¹⁷⁹.

ΧΑΛΚΗ (Εικ. 8)

Πευκιά: οψιανός από τη Μήλο και το Γυαλί και κεραμική, που χρονολογείται από την Ύστερη Χαλκολιθική ή την ΠΕΧ, ενώ υπάρχουν και ορισμένα όστρακα, που χρονολογούνται στη 2^η χιλιετία (κάποια θυμίζουν το υλικό των μινωικών κωνικών κυπέλλων)¹⁸⁰.

Μεσοβούνια: φολίδες οψιανού της Μήλου, και πιθανόν κάποια προϊστορικά όστρακα¹⁸¹.

Στους Αβούς: λίγες φολίδες οψιανού¹⁸².

Πλακερά: οψιανός από τη Μήλο και το Γυαλί¹⁸³.

Μύλοι: ανάμεσα στα επιφανειακά ευρήματα ο Μελάς εντόπισε και ορισμένα που χρονολογούνται στην 3^η ή 2^η χιλιετία¹⁸⁴.

¹⁷⁵ Οπ. π., 294.

¹⁷⁶ Melas 1988, 293.

¹⁷⁷ Αυτόθι, και Σάμψων 1983.

¹⁷⁸ Αυτόθι.

¹⁷⁹ Hope Simpson και Lazenby 1970, 63. Ο Σάμψων θεωρεί ότι πρόκειται για μινωικό στοιχείο σ' έναν μυκηναϊκό οικισμό όπως συμβαίνει και σ' άλλα νησιά (Αγία Ειρήνη Κέας, Κύθηρα, Σαντορίνη, Κως), αλλά δεν υπάρχει στους μυκηναϊκούς οικισμούς της ηπειρωτικής Ελλάδας, και καταλήγει διατυπώνοντας την άποψη ότι έπειτα από τη Ρόδο και την Κω, η μινωική διείσδυση στα Δωδεκάνησα κατά τη ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι γενικεύεται. (Σάμψων 1980, 68). Για περισσότερα σχετικά με το θέμα, βλ παρακάτω το κεφ. «ΕΚΜΙΝΩΙΣΜΟΣ» ΤΗΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ.

¹⁸⁰ Melas 1988, 304, και τα αριθμημένα όστρακα 1 ως 3.

¹⁸¹ Οπ. π., 306. Ένα χρονολογείται στη 2^η χιλιετία.

¹⁸² Melas 1988, 306.

¹⁸³ Οπ. π., 293.

¹⁸⁴ Οπ. π., 306, αρ. ευρ. 10, 11, 12, 13.

Τραχειά: βρέθηκαν λίγα επιφανειακά όστρακα, που χρονολογούνται πιθανότατα στην 3^η ή 2^η χιλιετία¹⁸⁵.

Παπαντή Πίλα: λίγα αδιάγνωστα, ως προς το σχήμα του αγγείου, όστρακα, χρονολογούμενα στη 2^η ή 3^η χιλιετία¹⁸⁶.

Κανιά: λίγα όστρακα πιθανόν της 2^{ης} χιλιετίας. Ως παράλληλα θεωρήθηκαν όστρακα από Νίσυρο, Kum Tere, Χίο, Τροία IV¹⁸⁷.

Πόνταμος, Άγιοι Ανάργυροι: μικρός μινωικός οικισμός, ο οποίος εντοπίστηκε 500 μ. από την αμμώδη παραλία του φυσικά προστατευμένου κόλπου στον Πόνταμο. Η περιοχή είναι διάσπαρτη από ευρήματα που καλύπτουν μια έκταση 80 μ. από Α προς Δ και 60 μ. από Β. προς Ν. Ανάμεσα σ' αυτά βρέθηκαν και όστρακα που χρονολογούνται από τον Μελά στην Χαλκολιθική ή την ΠΕΧ περίοδο. Ο ίδιος ερευνητής εντάσσει τα περισσότερα μινωικά ευρήματα στη ΜΜ περίοδο¹⁸⁸.

ΑΛΙΜΝΙΑ (Εικ.9)

Έξω Ποντικοβούναρο: οψιανός της Μήλου και του Γυαλιού, όστρακα της ΠΕΧ ή ΜΕΧ¹⁸⁹.

Τηγάνι-Βάρδια: όστρακα πιθανόν της 3^{ης} ή 2^{ης} χιλιετίας¹⁹⁰.

Μικρό Χωριό: λίγα όστρακα που χρονολογούνται στη 2^η χιλιετία ή αργότερα. Ως παράλληλο για ένα απ' αυτά, αναφέρεται παρόμοιο από τη Μαύρη φάση της Πολιόχνης¹⁹¹.

Μέσα Ποντικοβούναρο: οψιανός της Μήλου και όστρακα που θυμίζουν προϊστορικά της 2^{ης} χιλιετίας¹⁹².

ΡΟΔΟΣ (Εικ.9)

¹⁸⁵ Melas 1988, 308, αρ. ευρ. 14, 15, 17, Σάμψων 1987, 113.

¹⁸⁶ Οπ. π., 306.

¹⁸⁷ Melas 1988, 305.

¹⁸⁸ Οπ. π., 307, αρ. ευρ. 1-11, Σάμψων 1987, 114-115.

¹⁸⁹ Αυτόθι και τα αριθμημένα όστρακα 6 ως 13.

¹⁹⁰ Οπ. π., 304.

¹⁹¹ Οπ. π., 302, τα όστρακα με αρίθμηση 1 ως 4. Ως παράλληλο για ένα απ' αυτά, αναφέρει παρόμοιο από τη Μαύρη φάση της Πολιόχνης.

¹⁹² Melas 1988, 302.

Λίνδος: ανάμεσα στα πρώιμα ευρήματα από την ακρόπολη της Λίνδου είναι μια πεπλατυσμένη λεπίδα εγχειριδίου της ΠΕΧ Ι περιόδου και μια πρόχους πιθανότατα της ΠΕΧ ΙΙΙ. Αρκετά άλλα ευρήματα από τις ανασκαφές φαίνεται ότι χρονολογούνται στην ΠΕΧ ή την Τελική Νεολιθική. Η ΥΕ κεραμική φαίνεται ότι κυμαίνεται από την ΥΕ ΙΙΙ Β ως την ΥΕ ΙΙΙ Γ. Στις ανασκαφές της Λίνδου τα ΥΕ όστρακα ήταν λίγα, αλλά τα ΥΕ στρώματα είχαν υποστεί εκτεταμένες καταστροφές από τη μεταγενέστερη οικοδομική δραστηριότητα στην ακρόπολη¹⁹³.

Κάλαθος: μια πρόχους της ΠΧ (ΙΙ;) περιόδου¹⁹⁴.

Λακκί (κοντά στο Βάτι): δύο πτηνόσχημοι ασκοί (“duck vases”) της ΠΕΧ ΙΙΙ περιόδου¹⁹⁵.

Ασώματος: τμήμα ΠΧ οικισμού¹⁹⁶.

Σιάνα, Άγιος Φωκάς, Κυμισάλα: τα μόνα ίχνη προϊστορικής κατοίκησης στον Άγιο Φωκά, μια απομακρυσμένη ακρόπολη πάνω από την πεδιάδα της Κυμισάλας, είναι λίγα χονδροειδή όστρακα, που θυμίζουν ευρήματα της Τελικής Νεολιθικής και της ΠΕΧ. Από την Κυμισάλα προέρχονται κάποια όστρακα της ΥΕ περιόδου και κάποια, που βρίσκονται στο Μουσείο της Κοπεγχάγης χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΙ Α2 ως την ΥΕ ΙΙΙ Γ¹⁹⁷.

Γεννάδι, Βίγλα: μεταξύ των άλλων ευρημάτων εντοπίστηκαν και ορισμένα της ΠΕΧ¹⁹⁸.

Αρχάγγελος, Αναγρός, Μαλά: στο λόφο του Αναγρού βρέθηκαν ίχνη προϊστορικού οικισμού, δηλαδή όστρακα της Νεολιθικής, της ΠΕΧ και δύο ΥΕ όστρακα, περίπου 300 μ. ΒΑ του Αρχαγγέλου. Δύο θολωτοί τάφοι αναφέρεται ότι βρέθηκαν στη θέση Μαλά περίπου 400 μ. στα ΝΔ του Αρχαγγέλου. Ο ένας απ’ αυτούς ερευνήθηκε πλήρως και τα αγγεία που περιείχε χρονολογήθηκαν στην ΥΕ ΙΙΙ Α2-Γπερίοδο¹⁹⁹.

Κολύμπια, Θεοτόκος: τα επιφανειακά όστρακα χρονολογούνται στην Ύστερη Χαλκολιθική, στην ΠΕΧ, στη ΜΕΧ, και στη ΜΜ ΙΙΙ²⁰⁰. Ίχνη μινωϊκού οικισμού και ηφαιστειακής τέφρας²⁰¹.

¹⁹³ Hope Simpson και Dickinson 1979, 356.

¹⁹⁴ Οπ. π., 357 και Dietz 1975, 133-143.

¹⁹⁵ Αυτόθι.

¹⁹⁶ Μαρκέτου 1990α, 40-44. Για τη θέση θα γίνει εκτενέστερα λόγος παρακάτω.

¹⁹⁷ Hope Simpson και Dickinson 1979, 352-353.

¹⁹⁸ Οπ. π., 354.

¹⁹⁹ Οπ. π., 356.

²⁰⁰ Melas 1988, 301, 302, ευρήματα 1 ως 9.

Άγιος Βασίλειος: όστρακα που χρονολογούνται όχι πριν από τη ύστερη 2^η ή πρώιμη 2^η χιλιετία²⁰².

Όρος Φιλερήμος: τα πρώτα στοιχεία για τη ΜΕΧ ήρθαν στο φως από τα νοτιοδυτικά του ναού της Αθηνάς Πολιάδος, στην ακρόπολη της Ιαλυσού, στο όρος του Φιλερήμου. Βρέθηκαν όστρακα από τη Νεολιθική εποχή και χρηστική κεραμική επαρχιακού ΜΜ χαρακτήρα²⁰³. Τα τελευταία δεν είναι ωστόσο σαφές αν υποδηλώνουν την ύπαρξη κάποιου σύγχρονου οικισμού ή νεκροταφείου. Πιθανότατα να σχετίζονται με τον οικισμό στα Τριάντα²⁰⁴. Ίσως στην ίδια ακρόπολη, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, να υπήρχε ένα ιερό κορυφής²⁰⁵.

Στον Προφήτη Ηλία, στο ανατολικότερο τμήμα του Φιλερήμου, η επιφανειακή και ανασκαφική έρευνα έδωσαν μη στρωματογραφημένα σύγχρονα ευρήματα και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα²⁰⁶.

Τριάντα: οικισμός μινωϊκού χαρακτήρα, ιδρύθηκε στα Τριάντα πιθανόν στη ΜΜ ΙΙΙ ή ενωρίτερα²⁰⁷ και αναπτύχθηκε από την ΥΜ ΙΑ ως την ΥΜ ΙΙΑ 1²⁰⁸.

Στο βόρειο τμήμα του νησιού: στην περιοχή της μεταγενέστερης ευημερούσας ελληνιστικής πόλης της Ρόδου εντοπίστηκε πρόσφατα μια ακόμη ΜΧ θέση²⁰⁹. Αλλά και κοντά στο λιμάνι της Ακαντιάς της Ρόδου βρέθηκαν αρκετά υφαντικά βάρη, που σχετίζονται με την κατασκευή υφασμάτων και χρονολογούνται στην ίδια περίοδο.

Παραδείσι, Ασπρόβιλο και Κουρί: θολωτοί τάφοι της μεταβατικής περιόδου ΥΕ ΙΙ Α1/2²¹⁰.

Παραδείσι, Τσουκαλάδες: μυκηναϊκός τάφος από τον οποίο προέρχονται ευρήματα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2²¹¹.

Θολός: μυκηναϊκός θολωτός τάφος που περιείχε δύο αγγεία της ΥΕ ΙΙΙ Α1 και μυκηναϊκά όστρακα διάσπαρτα στην ευρύτερη περιοχή²¹².

²⁰¹ Marketou 1997α, 63, σημ. 34, *ΑΔ* 43 (1988), 627-628, Benzi 1984, 93-106.

²⁰² Melas 1988, 299.

²⁰³ Hope Simpson και Dickinson 1979, 349.

²⁰⁴ Hope Simpson και Lazenby 1973, 135-156, Simpson και Dickinson 1979, 349.

²⁰⁵ Μαρκέτου 2005, υπό εκτύπωση. Βλ. και παρακάτω.

²⁰⁶ Μαρκέτου 1997α, 42 και οι σχετικές παραπομπές.

²⁰⁷ Hope Simpson και Dickinson 1979, 348.

²⁰⁸ Για τη θέση αυτή θα μιλήσουμε εκτενέστερα παρακάτω.

²⁰⁹ Αυτόθι. Η θέση βρίσκεται κοντά στο Βενετόκλειο σχολείο της Ρόδου. Βλ. και Marketou 2005, forthcoming.

²¹⁰ Hope Simpson και Lazenby 1973, 135-156, Hope Simpson και Dickinson 1979, 349.

²¹¹ Σ' αυτόν αναφέρεται πηγή που γνωρίζει ο Hope Simpson, ο ίδιος όμως δεν μπόρεσε να εντοπίσει τη θέση.

²¹² Hope Simpson και Lazenby 1973, 135-156, Hope Simpson και Dickinson 1979, 350.

Μαριτσά: μυκηναϊκά όστρακα. Πιθανότατα μυκηναϊκό νεκροταφείο²¹³. Οι Simpson και Dickinson προσθέτουν ότι κοντά στο θολωτό τάφο που βρέθηκε σε έναν λόφο που ονομάζεται Καψαλόβουνο, βρέθηκαν όστρακα της YE III A-B, τα οποία, μαζί με πληροφορίες από τους ντόπιους, υποδηλώνουν ότι πρόκειται για το νεκροταφείο της «Κοκκάλας», όπου ήρθαν στο φως τρεις θολωτοί τάφοι με δρόμο στα 1968. Οι τάφοι λέγεται ότι περιείχαν αγγεία παρόμοια με εκείνα από τα μυκηναϊκά νεκροταφεία της Ιαλυσού²¹⁴.

Μόσχου Βουνάρα και Μακριά Βουνάρα: πρόκειται για λόφους στην περιοχή της Ιαλυσού. Εδώ εντοπίστηκαν νεκροταφεία, που αποτελούνται από θολωτούς τάφους λαξευμένους μέσα στο φυσικό βράχο. Ήταν σε χρήση από την YE II B ως την YE III Γ1. Είναι επίσης πιθανό ότι η Μόσχου Βουνάρα, κυρίως, επισημαίνει το οικιστικό κέντρο, το οποίο κατοικούνταν πριν από την περίοδο χρήσης των νεκροταφείων, καθώς διαπιστώθηκε ένας σημαντικός αριθμός οστράκων προϊστορικής χονδροειδούς κεραμικής στο λόφο, και ίχνη τοίχων. Τα όστρακα πιθανότατα είναι μυκηναϊκά. Παρόμοια όστρακα βρέθηκαν διασκορπισμένα στην ευρύτερη περιοχή στο βόρεια άκρο και στις χαμηλότερες παρυφές, καθώς και στο επίπεδο πλάτωμα μεταξύ Μόσχου Βουνάρας και Μακριάς Βουνάρας²¹⁵.

Καλαβάρδα, Ανήφορο: οκτώ μυκηναϊκοί θολωτοί τάφοι ανεσκάφησαν στην περιοχή, εκ των οποίων ο ένας διέθεται διπλό δρόμο. Τα ευρήματα από τους τάφους αυτούς χρονολογούνται από τη YE III A2 ως την YE III Γ1. Τα διάσπαρτα όστρακα στην ευρύτερη περιοχή, κυρίως χονδροειδούς MM και μυκηναϊκής κεραμικής, πιθανόν υποδηλώνουν προϊστορικό οικισμό ή πάλι κάποιους ακόμα τάφους²¹⁶.

Λάρδος, Τρουλλό Βουνό: ένα εκτεταμένο YE και μεταγενέστερο νεκροταφείο στα νότια της Λάρδου συλλήθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά από παράνομες ανασκαφές. Τα 7 αγγεία που αποκαλύφθηκαν από κανονικές ανασκαφές, συμπεριλαμβανομένου ενός ρυτού σε μορφή «αυγού στρουθοκαμήλου» της YE III A2, χρονολογούνται από την YE III A2 ως την YE III Γ. Ο πυρήνας του νεκροταφείου φαίνεται ότι βρισκόταν στις κατώτερες νότιες παρυφές του βουνού (Τρουλλό Βουνό), όπου εντοπίστηκαν λαξευμένοι στο βράχο τάφοι και κατάλοιπα ενός θολωτού τάφου²¹⁷.

²¹³ Hope Simpson και Lazenby 1973, 135-156.

²¹⁴ Hope Simpson και Dickinson 1979, 350.

²¹⁵ Hope Simpson και Lazenby 1973, 135-156, Hope Simpson και Dickinson 1979, 349.

²¹⁶ Hope Simpson και Lazenby 1973, 141, όπου και κατάλογος με τα σχετικά ευρήματα και η βιβλιογραφία. Hope Simpson και Dickinson 1979, 351.

²¹⁷ Hope Simpson και Dickinson 1979, 355.

Φάνες: βρέθηκαν δύο αγγεία της YE III περιόδου, ένα κύπελλο με ψηλό πόδι, και ένας ψευδόστομος αμφορέας της YE III A2/B και YE III Γ1 αντίστοιχα²¹⁸.

Απόλλωνα, Λέλος: ανεσκάφησαν επτά θολωτοί τάφοι, ενώ βρέθηκαν άλλοι δύο άδειοι. Τα αγγεία χρονολογούνται στις YE III A2 και YE III B περιόδους. Είναι πιθανό ότι η ομάδα των YE II B αγγείων από μια θέση που περιγράφεται ως “Cariones”, προέρχονται από μια περιοχή στα ΒΑ του Λέλου, όπου υπάρχει τειχισμένος οικισμός²¹⁹.

Κατταβιά, Άγιος Μηνάς: ανάμεσα στο εκκλησάκι του Αγίου Μηνά και το χωριό βρέθηκαν YE θολωτοί τάφοι. Από τις παράνομες ανασκαφές ήρθαν στο φως μόνο δύο αγγεία. Φαίνεται ότι χρονολογούνται από την YE III A2 ως την YE III B, και περιλαμβάνουν ένα ρυτό σε μορφή ταυροκεφαλής. Τα όστρακα που συνελέχθηκαν από μια περιοχή κάτω από τους τάφους χρονολογούνται από την YE III A2 ή την YE III B, με εξαίρεση ενός οστράκου από υψίποδο κύπελλο, που χρονολογείται με βεβαιότητα στην YE III A1. Φαίνεται ότι το επίκεντρο του οικισμού της YEX βρισκόταν κοντά στο εκκλησάκι του Αγίου Μηνά, όπου ήρθαν στο φως όστρακα χονδροειδούς κεραμικής, μαζί με λεπτότερη κεραμική, συμπεριλαμβανομένων και YE III οστράκων²²⁰.

Λαχανιά: βρέθηκαν ορισμένα αγγεία της YE (YE III A2-B) περιόδου²²¹.

Βάτι, Αψακτήρας: εντοπίστηκε YE νεκροταφείο, ενώ τα όστρακα που βρέθηκαν στην ευρύτερη περιοχή θεωρείται ότι υποδηλώνουν την ύπαρξη και οικισμού. Αποκαλύφθηκαν επίσης αγγεία που χρονολογούνται από την YE III A2 ως την YE III Γ, μαζί με όπλα και κοσμήματα²²².

Απολακκιά: τα πολλά αγγεία που βρέθηκαν στην περιοχή αυτή χρονολογούνται από την YE III A2 μέχρι το τέλος της YE III Γ²²³.

Ασκληπιό: δύο τρίωτοι αμφορείς, που βρίσκονται στο μουσείο της Κοπεγχάγης, θεωρείται ότι προέρχονται από το Ασκληπιό και χρονολογούνται στη μεταβατική περίοδο ανάμεσα στην YE III A2 και την YE III B²²⁴.

²¹⁸ Hope Simpson και Dickinson 1979, 351.

²¹⁹ Οπ. π., 352.

²²⁰ Οπ. π., 354.

²²¹ Αυτόθι.

²²² Οπ. π., 354, 355.

²²³ Hope Simpson και Dickinson 1979, 353.

Κοσκινού: μια συλλογή αγγείων, τα οποία πιθανότατα προέρχονται από κάποιο τάφο, χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α2-Γ. Δεν βρέθηκαν ίχνη ΥΕ κατοίκησης, αλλά η έρευνα δεν υπήρξε εξαντλητική²²⁵.

Άγιος Ισίδωρος: ένας ψευδόστομος αμφορέας (ΥΕ ΙΙΙ Β;), που βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο, θεωρείται ότι προέρχεται από τον Άγιο Ισίδωρο²²⁶.

Πυλώνα, Αμπέλια: βρέθηκε ένας μεγάλος ΥΕ θολωτός τάφος, ο οποίος αποτελεί μέρος ενός νεκροταφείου. Τα αγγεία, που βρέθηκαν κατά την έρευνα του τάφου αυτού, χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΙ Β ως την ΥΕ ΙΙΙ Γ²²⁷.

Δαματριά: υπάρχουν διάφορες αναφορές για ΥΕ τάφους κοντά στη Δαματριά, σε δύο ή τρεις θέσεις, οι οποίες παραμένουν ανεπιβεβαιώτες, εκτός από μια που μοιάζει αξιόπιστη²²⁸.

Σορωνή: μυκηναϊκοί λακκοειδείς τάφοι βρέθηκαν στα νότια της Σορωνής το 1932²²⁹. Λέγεται ότι περιείχαν όστρακα της ΥΕΧ. Πολλά όστρακα της ΥΕ περιόδου βρέθηκαν επίσης στην ευρύτερη περιοχή στα Ν του χωριού, όπου πιθανότατα ήταν περιοχή των λακκοειδών τάφων²³⁰.

Μανδρικό, Μελισσάκι: στο λόφο Μελισσάκι στα ΒΑ του Μανδρικού, αποκαλύφθηκε ένας ΥΕ θολωτός τάφος με δρόμο, από τον οποίο προέρχονται αγγεία της ΥΕ ΙΙΙ (Α2-Β) περιόδου²³¹.

Κρητηνία, Καστράκι: στο Καστράκι, ένα μικρό βραχώδη λόφο στα ΒΔ της Κρητηνίας, βρέθηκαν όστρακα μυκηναϊκών αγγείων. Θολωτοί τάφοι εντοπίστηκαν στους λόφους στα ΒΑ, στην ανατολική πλευρά της ακτής. Δε σώθηκαν ίχνη από τους δρόμους των τάφων. Στα ΒΑ από το Καστράκι βρέθηκαν ορισμένα φθαρμένα όστρακα, συμπεριλαμβανομένης μιας λαβής από ΥΕ ΙΙΙ βαθειά φιάλη. Στην Κρητηνία θεωρείται επίσης ότι βρέθηκε ένας τρίωτος αμφορέας και ένας ασκός, που βρίσκονται στο μουσείο της Κοπεγχάγης και χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Β²³².

²²⁴ Hope Simpson και Dickinson 1979, 354, 355.

²²⁵ Οπ. π., 357.

²²⁶ Οπ. π., 353.

²²⁷ Αυτόθι. Στην Πυλώνα πραγματοποιήθηκαν αργότερα και άλλες ανασκαφές από την Καράτζαλη κατά τα έτη 1996-1999. Βλ. παρακάτω.

²²⁸ Hope Simpson και Lazenby 1973, 135-156, Hope Simpson και Dickinson 1979, 350.

²²⁹ Hope Simpson και Lazenby 1973, 140, σημ. 64.

²³⁰ Hope Simpson και Dickinson 1979, 350.

²³¹ Οπ. π., 352.

²³² Hope Simpson και Dickinson 1979, 352.

Μονόλιθος: βρέθηκε μια ταφή της ΥΕ περιόδου²³³.

Γενάδι, Αγία Σώτεια: αναφέρεται η ύπαρξη ενός θολωτού τάφου, (ΥΕ ΙΙΙ;) η οποία όμως δεν επιβεβαιώθηκε από τους Simpson και Dickinson²³⁴.

Μαλώνα, Πλακωτό: αναφέρονται κάποιοι θολωτοί τάφοι, ενώ υπάρχουν κάποιες ενδείξεις οικισμού της Εποχής του Χαλκού, ίσως στο κάστρο του Φαρακλού, όπου βρέθηκε θραύσμα κατεργασμένου οψιανού, αλλά κάτι τέτοιο δεν έχει επιβεβαιωθεί²³⁵.

Καλυθιές, Ερημόκαστρο: στην ακρόπολη του Ερημόκαστρου, τα τείχη του οποίου θυμίζουν κυκλώπεια, υπάρχουν κάποιες ενδείξεις κατοίκησης της Εποχής του Χαλκού (ΠΕΧ; , ΥΕ ;)²³⁶.

Σάλακος: πιθανή προϊστορική θέση²³⁷.

Καράβι: πιθανή προϊστορική θέση²³⁸.

Πλημμύρι: πιθανή προϊστορική θέση²³⁹.

Μέσονος: πιθανή προϊστορική θέση²⁴⁰.

Αφάντου, Παρθενώνας: μεταξύ των επιφανειακών οστράκων εντοπίστηκαν και μυκηναϊκά²⁴¹.

ΣΑΡΙΑ (Εικ. 10)

Ευρήματα νεολιθικά και της ΠΕΧ στη θέση Άργος.²⁴² Στο νησί βρέθηκαν επίσης, χάλκινη λεπίδα εγχειριδίου ΥΕ τύπου, χάλκινη σμίλη, και ένας μικρός πέλεκυς από μαύρο λίθο. Δεν εντοπίστηκαν

²³³ Hope Simpson και Dickinson 1979, 353.

²³⁴ Οπ. π., 354.

²³⁵ Hope Simpson και Dickinson 1979, 356.

²³⁶ Αυτόθι.

²³⁷ Hope Simpson και Lazenby 1973, 134, fig. 1.

²³⁸ Αυτόθι.

²³⁹ Αυτόθι.

²⁴⁰ Αυτόθι.

²⁴¹ Melas 1988, 299, σημ. 21.

²⁴² Ζερβάκη 2006, 14. Στο άρθρο αυτό υπάρχει εκτενέστερη βιβλιογραφία για την Εποχή του Χαλκού στη Σαρία και την Κάρπαθο.

ίχνη προϊστορικού οικισμού²⁴³. Ο Μελάς αναφέρει την ύπαρξη δύο μικρών μινωικών κοινοτήτων, ενώ τα χάλκινα αντικείμενα, που βρέθηκαν στο νησί, τα χρονολογεί στην ΠΜ περίοδο²⁴⁴.

ΚΑΡΠΑΘΟΣ (Εικ. 10)

Πηγάδια (Σκόπη, Λοθικό), Αφιάρτης (Βουνό, Τρύπες, Κήπος, Κοντοκέφαλο), Αρκάσα, Λεφτόπορο, Παλόκαστρο, Φοινίκι, Πηλές-Ρομάνι, Λευκό, Όλυμπος, Βρυκούντα, Παλάτια: θέσεις με επιφανειακά ευρήματα της της Νεολιθικής και ΠΕΧ περιόδου²⁴⁵. Στα Πηγάδια βρ'εθηκε λίθινο σχηματισμένο ΠΧ ειδώλιο, σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο. Τα παράλληλά του εντοπίζονται στην Α. Μεσόγειο, στη Μικρά Ασία, στη Β Αφρική, στην Κρήτη, και στη Μάλτα²⁴⁶.

Παλιό Μιτάτο: μικρές ποσότητες ΜΜ Ι/ΙΙ κεραμικής²⁴⁷.

Λάκκος: μικρές ποσότητες ΜΜ Ι/ΙΙ κεραμικής²⁴⁸.

Αφιάρτης: επιφανειακά ίχνη κτισμάτων της ΥΜ ΙΑ, ΥΜ ΙΒ²⁴⁹

Ασώματοι: ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι κεραμική²⁵⁰.

Σίσαμος/Πηγάδια: μινωικό/μυκηναϊκό νεκροταφείο²⁵¹.

Κοντοκέφαλο Αφιάρτη: μικρή αγροικία με ντόπια μινωίζουσα κεραμική της προχωρημένης ΥΜ ΙΑ ή αρχή της ΥΜ ΙΒ²⁵².

Φούρνοι: μινωικά επιφανειακά όστρακα²⁵³.

Βρόντης: οικισμός μινωικού χαρακτήρα²⁵⁴.

²⁴³ Hope Simpson και Dickinson 1979, 359.

²⁴⁴ Μελάς 1983 β, 56.

²⁴⁵ Ζερβάκη 2006, 14.

²⁴⁶ Οπ. π., 15.

²⁴⁷ Patton 1996, 161, με τη σχετική παραπομπή.

²⁴⁸ Αυτόθι.

²⁴⁹ Πλάτων και Καράντζαλη 2003, 80.

²⁵⁰ Μελάς 1983 β, 56.

²⁵¹ Πλάτων και Καράντζαλη 2003, 79.

²⁵² Οπ. π., 80.

²⁵³ Μελάς 1983 β, 55.

²⁵⁴ Πλάτων και Καράντζαλη 2003, 81-83.

Μουτσούνα: μινωική εγκατάσταση²⁵⁵.

Αης Μηνάς/Αφιάρτης: σπήλαιο με μινωικά ευρήματα²⁵⁶.

Απελλα: όστρακα μινωικών κυπέλλων²⁵⁷.

Απέρι: ίχνη μινωικού νεκροταφείου²⁵⁸.

Πολιάτσες: μινωικά και μυκηναϊκά όστρακα²⁵⁹.

Σκάμνος: ενδείξεις μινωικής και μυκηναϊκής παρουσίας²⁶⁰.

Πηγάδια, Ξενόνας: η εύρεση ενός κυκλαδικού ειδωλίου στα Πηγάδια υποδεικνύει πιθανότατα και πρωιμότερη κατοίκηση στα Πηγάδια²⁶¹. Αναφέρεται επίσης από τους Hope Simpson και Lazenby η εύρεση τμήματος ενός μινωικού κωνικού κυπέλλου (YM IA ;). YE III A-YE III B όστρακα²⁶².

Πηγάδια, Μακέλι: θολωτός τάφος, με YE III A ως III B κεραμική²⁶³. Περιείχε περισσότερα από 90 αγγεία, χάλκινα όπλα, και δυο μολύβδινες ταινίες. Τα αγγεία είναι κυρίως της YM III A. Υπάρχουν ενδείξεις και για άλλους τάφους κοντά στον προαναφερθέντα, στα Δ, όπου λέγεται ότι βρέθηκαν μια ομάδα από τρία YE III A (ή YM III A;) και μια τριποδική χύτρα YM τύπου (σήμερα σε ιδιωτική συλλογή)²⁶⁴.

Αυλώνα: YM-YEIII νεκροταφείο²⁶⁵.

Διαφάνι: λέγεται ότι βρέθηκαν επτά YE αγγεία στην ανατολική πλευρά του νησιού, πάνω από το Διαφάνι, τα οποία πιθανόν σχετίζονται με τη θέση Καμπί. Οι κύλικες που βρέθηκαν χρονολογούνται στην YE III A2 και είναι παρόμοιες με αυτές που βρέθηκαν στην Ιαλυσό, και πιθανόν υπάρχει ένα παράλληλο του ροδιακού ρυτού με το κεφάλι ταύρου. Το κύπελλο και τα άλλα

²⁵⁵ Μελάς 1983 β, 56.

²⁵⁶ Οπ. π., 55.

²⁵⁷ Οπ. π., 56.

²⁵⁸ Μελάς 1983 β, 56.

²⁵⁹ Αυτόθι.

²⁶⁰ Αυτόθι.

²⁶¹ Hope Simpson και Dickinson 1979, 357.

²⁶² Hope Simpson και Lazenby 1970, 69, 70, 76.

²⁶³ Αυτόθι.

²⁶⁴ Hope Simpson και Dickinson 1979, 358.

²⁶⁵ Πλάτων και Καράντζαλη 2003, 79.

αγγεία μπορεί να είναι ΥΜ. Η ανάμιξη ΥΜ και ΥΕ στοιχείων είναι ενδιαφέρουσα σ' αυτό το νησί που βρίσκεται στη μέση της διαδρομής ανάμεσα στη Ρόδο και την Κρήτη²⁶⁶.

Βωνιές Αρκάσας: λακκοειδής τάφος της ΥΜ ΙΙΙ Α 1/2 περιόδου²⁶⁷.

Βουνό/Αφιάρτης: βραχώδες σκέπαστρο, με ενδείξεις μινωϊκής παρουσίας²⁶⁸.

Βρυκούντα: πιθανόν όστρακα της ΥΕ²⁶⁹.

Μακέλι/Ανεμόμυλοι: μυκηναϊκό νεκροταφείο του οικισμού στη θέση Ξενώνας²⁷⁰.

Σταυρού Κεφάλι/Αφιάρτης: επιφανειακά μυκηναϊκά όστρακα²⁷¹.

Ψωράρι/Αφιάρτης: επιφανειακά μυκηναϊκά όστρακα²⁷².

Μαστιχάρια/Αφιάρτης: επιφανειακά μυκηναϊκά όστρακα²⁷³.

Σκόπη/Πηγάδια: επιφανειακά μυκηναϊκά όστρακα²⁷⁴.

Έμπαση/Πηγάδια: επιφανειακά μυκηναϊκά όστρακα²⁷⁵.

Αρκάσα: πιθανόν όστρακα της Εποχής του Χαλκού (ΥΕ), θραύσματα οψιανού²⁷⁶.

ΚΑΣΟΣ (Εικ. 10)

Κάστρο στο Πόλι: όστρακα της ΠΕΧ και ΥΕΧ²⁷⁷.

²⁶⁶ Hope Simpson και Dickinson 1979, 358.

²⁶⁷ Πλάτων και Καράντζαλη 2003, 80. Ζαχαριάδου 1978, 293.

²⁶⁸ Μελάς 1983 β, 55.

²⁶⁹ Hope Simpson και Dickinson 1979, 358.

²⁷⁰ Πλάτων και Καράντζαλη 2003, 80.

²⁷¹ Όπ. π., 79.

²⁷² Αυτόθι.

²⁷³ Αυτόθι.

²⁷⁴ Αυτόθι.

²⁷⁵ Αυτόθι.

²⁷⁶ Hope Simpson και Lazenby 1970, 69, 70, 76, Hope Simpson και Dickinson 1979, 358.

²⁷⁷ Hope Simpson και Dickinson 1979, 359.

Του Σταμάτη τα Λακκιά: μικρές ποσότητες MM I/II κεραμικής²⁷⁸.

Τράπεζα: μικρές ποσότητες MM I/II κεραμικής²⁷⁹.

Κεφάλαια: μικρές ποσότητες MM I/II κεραμικής²⁸⁰.

Ελληνοκαμάρα: όστρακα της MM και μυκηναϊκής περιόδου, μεταξύ των άλλων²⁸¹.

Αμμουδιαρίδες: μινωικά όστρακα²⁸².

Αργος: μυκηναϊκά όστρακα²⁸³.

ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟ (Εικ. 11)

Κοιμητήριο: πιθανότατα προϊστορικά όστρακα²⁸⁴.

ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑ (Εικ. 12)

Τα ευρήματα της Ύστερης Χαλκολιθικής ή της ΠΕΧ είναι πολυάριθμα, γεγονός που υποδηλώνει μια άνθιση αυτή την περίοδο. Αντίθετα, τα μυκηναϊκά ευρήματα είναι πολύ σπανιότερα, και κανένα δε βρέθηκε στο ανατολικό μισό τμήμα του νησιού²⁸⁵. Η απουσία ωστόσο μυκηναϊκών ευρημάτων από το Κάστρο του Χωριού ίσως οφείλεται στην εξαφάνιση των πρωϊμότερων οικισμών λόγω της κατοίκησης της θέσης στους ιστορικούς και μεσαιωνικούς χρόνους²⁸⁶.

Η ΠΕΧ στη Αστυπάλαια, σύμφωνα με την παρατήρηση των Simpson και Lazenby έχει κυκλαδικά χαρακτηριστικά, και η εξάπλωση των οικισμών είναι παρόμοια μ' εκείνη που παρατηρείται στα γειτονικά νησιά της ομάδας της Αμοργού²⁸⁷.

²⁷⁸ Patton 1996, 161, με τη σχετική υποσημείωση.

²⁷⁹ Αυτόθι.

²⁸⁰ Αυτόθι.

²⁸¹ Οι πληροφορίες αυτές όμως, χρειάζονται επιβεβαίωση σύμφωνα με τους Hope Simpson και Dickinson 1979, 359.

²⁸² Μελάς 1983 β, 55.

²⁸³ Αυτόθι.

²⁸⁴ Hope Simpson και Lazenby 1973, 75.

²⁸⁵ Οπ. π., 167, και σημ. 213.

²⁸⁶ Αυτόθι.

²⁸⁷ Αυτόθι.

Βαθύ, Ελληνικό: κοντά στο ΒΑ άκρο του νησιού βρίσκονται τα κατάλοιπα ενός πύργου (ΠΕΧ I-II). Επίσης έχουν βρεθεί κομμάτια οψιανού και κατάλοιπα τοίχου προϊστορικής οικίας²⁸⁸.

Αγρελλίδι, Άγιος Νικόλαος: κοντά στο εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου βρέθηκαν όστρακα της ΠΕΧ I και κομμάτια οψιανού και πιθανόν υποδεικνύουν την ύπαρξη ενός πολύ μικρού οικισμού²⁸⁹.

Μούρα: βρέθηκαν κάποια χονδροειδή όστρακα ΠΕΧ I τύπου²⁹⁰.

Πάνορμος, Άγιος Νικόλαος: κάποια όστρακα ΠΕΧ I τύπου²⁹¹.

Κάστρο του Αγίου Ιωάννη: βρέθηκαν αρκετά όστρακα της ΠΕΧ I, ένα της ΜΕΧ, και δύο της ΥΕΧ καθώς και θραύσματα οψιανού. Η περιοχή εντός των μεσαιωνικών τειχών έχει τις προφανείς διαστάσεις του προϊστορικού οικισμού²⁹².

Κάστρο, Βαγί: διασκορπισμένα στην περιοχή όστρακα της ΠΕΧ. Κοντά στο μικρό εκκλησάκι στο ύψωμα, εντός των μεσαιωνικών τειχών, επισημάνθηκε ένας μικρός λακκοειδής τάφος²⁹³.

Αγρελλίδι, Κάγκελλο: όστρακα της ΠΕΧ²⁹⁴.

Αρμενοχώρι, Πατέλες: ανεσκάφησαν δύο διασταυρούμενοι ΥΕ θολωτοί τάφοι. Τα αγγεία που βρέθηκαν χρονολογούνται στην ΥΕ III Α2-Β. Η ΥΕ κατοίκηση δεν έχει ακόμα επισημανθεί, αλλά κοντά έχουν βρεθεί προϊστορικά όστρακα²⁹⁵.

Στενό: θολωτοί μυκηναϊκοί τάφοι²⁹⁶.

Τρίτο Μαρμάρι: θολωτοί μυκηναϊκοί τάφοι²⁹⁷

ΣΥΡΝΑ²⁹⁸

²⁸⁸ Mee 1986, 365.

²⁸⁹ Αυτόθι.

²⁹⁰ Οπ. π., 364.

²⁹¹ Mee 1986, 364.

²⁹² Οπ. π., 365.

²⁹³ Αυτόθι.

²⁹⁴ Αυτόθι.

²⁹⁵ Hope Simpson και Dickinson 1979, 364.

²⁹⁶ Mee 1986, 302.

²⁹⁷ Οπ. π.

Θραύσματα κατεργασμένου οψιανού²⁹⁹.

Γενικές παρατηρήσεις

Από τη συνοπτική παρουσίαση των θέσεων της Εποχής του Χαλκού στα Δωδεκάνησα, παρατηρούνται τα εξής: α) στα περισσότερα νησιά, εκπροσωπούνται σχεδόν όλες οι φάσεις, ενώ, όπου σημειώνεται κάποιο κενό στη χρονολογική ακολουθία, αυτό πιθανότατα οφείλεται στην έλλειψη συστηματικής έρευνας. β) Ο καθορισμός της προέλευσης των ευρημάτων, κυρίως των επιφανειακών, είναι δύσκολος, καθώς είναι φθαρμένα σε πολλές περιπτώσεις και γι' αυτό χρονολογούνται με δυσκολία. γ) Από όσα, μολαταύτα, έχει γίνει μια απόπειρα ταξινόμησης και συγκριτικής μακροσκοπικής μελέτης, διαπιστώνονται τα παράλληλά τους με σύγχρονα ευρήματα από άλλες περιοχές του Αιγαίου³⁰⁰.

Οι αρχαιολογικές ενδείξεις για τις σχέσεις ανάμεσα στα Δωδεκάνησα και το υπόλοιπο Αιγαίο, μπορούν να ομαδοποιηθούν σε δύο κατηγορίες. Από τη μια είναι οι τυπολογικές ομοιότητες στην οικιστική και ταφική αρχιτεκτονική, και από την άλλη τα κινητά ευρήματα. Από αυτά, τα ανιχνεύσιμα, κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού μιας περιοχής, μπορεί να διαπιστώσει κανείς έντονες επιδράσεις και ομοιότητες με άλλες περιοχές του Αιγαίου, ακόμη και εισαγωγές ξένων τεχνέργων

Τις περισσότερες φορές τα όστρακα των αγγείων είναι τα μόνα διαθέσιμα στοιχεία για την ανίχνευση των σχέσεων ανάμεσα σε δύο περιοχές. Αν και δεν είναι τα πλέον διαγνωστικά ή αξιόπιστα ευρήματα, είναι τα πολυαριθμότερα και τα καλύτερα διατηρημένα. Η αξιοπιστία τους όμως, για τη στήριξη της αρχαιολογικής επιχειρηματολογίας, έχει αμφισβητηθεί³⁰¹, εύλογα πιστεύουμε. Ο συνήθης τρόπος αναγνώρισης της προέλευσης ενός αγγείου είναι η μακροσκοπική εξέταση του. Με βάση το σχήμα, τη διακόσμηση, και τη συγκριτική μελέτη των αγγείων με γυμνό μάτι, διακρίνονται τρεις μεγάλες κατηγορίες: α) αγγεία τοπικής παραγωγής, β) ντόπιες απομιμήσεις ξένων προτύπων, γ) εισαγωγές.

Η ίδια κατάταξη έχει επιχειρηθεί, σε μικρό βαθμό ακόμη, με μεθόδους πετρογραφικής ανάλυσης των αγγείων, επιλύοντας με ακριβέστερο τρόπο ζητήματα προέλευσης και κατασκευής τους. Για τα Δωδεκάνησα χημικές αναλύσεις έχουν γίνει σε λίγα όστρακα της ΜΕΧ και σε ορισμένα άλλα, που χρονολογούνται από την ΥΜ ΙΒ έως την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Τα δείγματα αυτά

²⁹⁸ Νησάκι κοντά στην Αστυπάλεια.

²⁹⁹ Hope Simpson και Lazenby 1973, 169, και σημ. 214.

³⁰⁰ Η παρουσίαση των παραλλήλων θα γίνει συγκεντρωτικά μετά την εξέταση και των δημοσιευμένων ανεσκαμμένων θέσεων στην περιοχή.

³⁰¹ Melas 1993, 369, Lamprou-Phillipson 1993, 365.

προέρχονται από τη Ρόδο και την Κω, τον οικισμό στα Τριάντα και το νεκροταφείο στην Πυλώνα και από τον οικισμό στα Σεράγια αντίστοιχα³⁰².

Στις περισσότερες, αν και όχι σε όλες τις περιπτώσεις, οι αναλύσεις επιβεβαίωσαν τις αρχαιολογικές παρατηρήσεις. Σε ορισμένα αγγεία η ανάλυση έδωσε με μεγαλύτερη ακρίβεια την προέλευση τους.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν, παρουσιάζονται οι χαρακτηριστικές ανεσκαμμένες πλέον θέσεις, από τις οποίες παρέχονται ακριβέστερες πληροφορίες από στρωματογραφημένα ευρήματα. Η παρουσίαση των ανασκαφών γίνεται κατά χρονολογική ακολουθία. Δηλαδή πρώτα οι ανεσκαμμένες θέσεις της ΠΕΧ, ακολούθως της ΜΕΧ και τέλος της ΥΕΧ. Για την τελευταία, επειδή η έρευνα έχει δώσει περισσότερα στοιχεία, οι θέσεις παρουσιάζονται βάσει των υποπεριόδων της³⁰³.

³⁰² Marthari, Marketou and Jones 1990, 171-184. Karanzali και Ponting 2000, 219-238. Marketou 2006, 23.

Προηγουμένως όμως έγιναν αναλύσεις από τον R. E. Jones (1986): "Greek and Cypriot Pottery. A review of scientific studies", The British School at Athens, 292-295.

³⁰³ Βλ. παρακάτω.

Η ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

Σύμφωνα με τον Renfrew, η ΠΕΧ δεν αναπτύχθηκε βαθμιαία και ομοιόμορφα. Αντιθέτως, οι πρώιμες φάσεις της σε κάθε πολιτισμική ενότητα του Αιγαίου αποτελούν ουσιαστικά την προέκταση της Νεολιθικής, από την οποία διακρίνεται βασικά λόγω της ποικιλίας των κεραμικών της ρυθμών³⁰⁴. Στα Δωδεκάνησα, οι μαρτυρίες για τις αρχικές φάσεις της ΠΕΧ δεν είναι και τόσο πολλές, και έχει παρατηρηθεί ότι οι θέσεις μειώθηκαν σε αριθμό από τη Νεολιθική. Ειδικότερα, οι πληροφορίες για την ΠΕΧ προέρχονται από τις ανασκαφές στον Ανώγειο Ρόδου, σε οικόπεδα στα Σεράγια της Κω, και από το σπήλαιο Δασκαλιό στον Βαθύ της Καλύμνου³⁰⁵.

Ρόδος, Ανώγειος

α. Αρχιτεκτονική

Η προϊστορική εγκατάσταση στον Ανώγειο της Ρόδου (ΠΕΧ ΙΙΙ) βρίσκεται 4,5 χλμ. δυτικά του ΥΧ οικισμού στα Τριάντα της Ρόδου³⁰⁶, σε χαμηλό λόφο κοντά στη θάλασσα. Εντοπίστηκε κάτω από την ΥΜ ΙΑ και ΜΕΧ πόλη, η οποία βέβαια είχε πολύ μεγαλύτερη έκταση. Σύμφωνα με την ανασκαφέα Τ. Μαρκέτου, αποκαλύφθηκε ένα ολόκληρο κτίριο, το Κτίριο 3, και τμήματα άλλων δύο. Το Κτίριο 3 έχει ορθογώνιο σχήμα «με παραστάδες εκατέρωθεν της εισόδου, σχηματίζοντας έναν ημιυπαίθριο χώρο στην πρόσοψη, το προστώ»³⁰⁷. Αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μεγαρόσχημου³⁰⁸ κτίσματος, ενός τύπου που φαίνεται ότι έχει ευρεία διάδοση στον αιγαιακό χώρο της ΠΕΧ³⁰⁹ (**Εικ. 13**). Τέτοια κτίσματα απαντώνται κυρίως στην Εύβοια (Μάνικα) και στην Αίγινα (Κολώνα), αλλά απουσιάζουν από τις Κυκλάδες, με εξαίρεση την Κέα (Αγία Ειρήνη). Υπάρχουν επίσης στο Ηραίο της Σάμου, στη Θερμή της Λέσβου, στην Πολιόχνη της Λήμνου, όσο και στη Μικρά Ασία, όπου βρίσκονται συχνά ελεύθερα στο χώρο, όπως τα μέγαρα της Τροίας Ηε. Τα αψιδωτά κτίρια, όπως αυτό που έχει έρθει στο φως στην Αλιμνιά της Χάλκης³¹⁰, το οποίο είναι σύγχρονο με τη φάση της Μαύρης Πολιόχνης και τη φάση VII-VI του

³⁰⁴ Renfrew 1967, 1.

³⁰⁵ Μαρκέτου 1997 β, 403.

³⁰⁶ Davis 1992, 746.

³⁰⁷ Μαρκέτου 1997 β, 403.

³⁰⁸ Για τη χρήση του όρου «μέγαρο» βλ. Μαρκέτου 1997 β, 403-405.

³⁰⁹ Μαρκέτου 1997 β, 403.

³¹⁰ Οπ. π., 407, Σάμψων 1983, 8, 1987, 79-80. Βλ. και παραπάνω στο κεφ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ.

Εμπορίου, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποτελούν πρόδρομες μορφές των μεγαρόσχημων κτισμάτων³¹¹.

β. Κεραμική

Τα αγγεία από το Κτίριο 3, παρουσιάζουν ποικιλία σχημάτων: πίθοι, μεγάλοι και μικροί πιθαμοφορείς, καρποδόχες, λεκάνες, πρόχοι, «ταψιά», «τσαγιέρες», μαγειρικά σκεύη, πυξίδες, πτηνόσχημοι ασκοί «duck vases», δέπατα, πόματα αγγείων, κύαθοι, κύπελλα, αγγεία με σημεία κεραμέων³¹².

Πτηνόσχημοι ασκοί

Πρόκειται για εισηγμένα αγγεία που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Εντοπίζονται στις Κυκλάδες, όπου μάλλον παράγονται, στην ανατολική ηπειρωτική Ελλάδα, στη Σάμο, στη Ρόδο (Ασώματος)³¹³, στην Κάλυμνο, και στη ΝΔ Μικρά Ασία, ενώ απουσιάζουν εντελώς από την Κρήτη. Τοπικές απομιμήσεις τέτοιων αγγείων, έχουν επίσης βρεθεί στην Ανατολία και στην Κύπρο³¹⁴.

Στη Ρόδο, εκτός από τον Ασώματο (Εικ. 14), πτηνόσχημοι ασκοί έχουν επισημανθεί στο Βάτι, στο Λακκί, και στην Κάλυμνο³¹⁵. Η διάδοση του σχήματος αυτού έχει επισημανθεί και αλλού στα Δωδεκάνησα και στο Αιγαίο: στον Βαθύ της Καλύμνου (σπήλαιο Δασκαλιό) (Εικ. 15, 16), στην Τροία, στο Ηραίο της Σάμου, στην Παροικιά της Πάρου, στη Θήρα, στη Φυλακωπή της Μήλου, στη Λέρνα, στην Αργολίδα, στην Αίγινα και στην Ακρόπολη των Αθηνών.

Κατά την ΠΧ περίοδο, δεν παρατηρούνται κρητικές εισαγωγές στο νησί της Ρόδου και ΠΕΧ³¹⁶. Γενικότερα, φαίνεται ότι το νησί δεν είχε ακόμη αναπτύξει σχέσεις με την Κρήτη.

Τα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού του Κτιρίου 3 στον Ασώματο, σε συνδυασμό με την αρχιτεκτονική και τη γενικότερη οργάνωση του χώρου, υποδηλώνουν μια καλά οργανωμένη, πλούσια κοινωνία, ανάλογη με του Ηραίου της Σάμου και της Κίτρινης φάσης της Πολιόχνης³¹⁷.

³¹¹ Δες και τον χάρτη διάδοσης του αρχιτεκτονικού τύπου του μεγάρου, με το σχετικό υπόμνημα στο άρθρο της Μαρκέτου 1997 β, 406.

³¹² Μαρκέτου 1997 β, 403, όπου υπάρχει σχέδιο γραφικής αναπαράστασης της θέσης εύρεσης των καταλοίπων του υλικού πολιτισμού στους χώρους της οικίας 3.

³¹³ Αυτόθι.

³¹⁴ O Åström 1988, 76.

³¹⁵ Dietz 1974, 141, όπου υπάρχει και σχετικός πίνακας της διάδοσης και της τυπολογίας του αγγείου (αναφέρονται πέντε διαφορετικοί τύποι).

³¹⁶ Μαρκέτου 1997α, 63.

³¹⁷ Μαρκέτου 1997 β, 403.

Κως, Σεράγια

α. Αρχιτεκτονική

Ο οικισμός της ΠΕΧ ΙΙΙ περιόδου εντοπίστηκε στην κορυφή ενός χαμηλού λόφου,³¹⁸ κάτω από τις βαθειές επιχώσεις, στη θέση της ΥΜ ΙΑ κατοίκησης. Το μέγεθός του υπολογίζεται ανάλογο με εκείνο της Τροίας και λίγο μικρότερο από αυτό της Θερμής της Λέσβου και της Πολιόχνης της Λήμνου.

Τμήματα της Ν και ΝΑ οχύρωσης του οικισμού, με θεμέλιο χτισμένο από ακατέργαστες ασβεστολιθικές πέτρες και ανωδομή από μεγάλους ορθογώνιους πλακοειδείς λίθους, μαρτυρούν ότι ο ΠΧ ΙΙΙ οικισμός στα Σεράγια ήταν οχυρωμένος. Βρέθηκαν επίσης αρχιτεκτονικά λείψανα από ένα σχεδόν επίμηκες κτίριο.

β. Κεραμική

Από τη μελέτη της κεραμικής διαπιστώθηκε ότι υπάρχουν δύο οικοδομικές φάσεις, στις οποίες κυριαρχούν οι στιλβωτές πορτοκαλέρυθρες φιάλες και τα αμαυρόχρωμα στιλβωτά και εγχάρακτα όστρακα από πτηνόσχημους ασκούς, «duck-vases». Γενικά όμως, το μεγαλύτερο μέρος των αγγείων ήταν τοπικής παραγωγής, γεγονός που υποδηλώνεται και από την παρουσία των καταλοίπων κεραμικού κλιβάνου³¹⁹. Η κεραμική ήταν τροχήλατη, εγχάρακτη και ενίοτε διακοσμημένη με γεωμετρικά θέματα. Αναλυτικότερα το σχηματολόγιο της περιόδου περιλαμβάνει τα παρακάτω:

Φιάλες

Πολλές μοιάζουν με του Ηραίου της Σάμου, του Δασκαλιού της Καλύμνου και του Ασωμάτου της Ρόδου. Είναι ανοιχτόχρωμες και φέρουν ψευδολαβές που παραπέμπουν σε ανατολικά σχήματα. Άλλες είναι γωνιωτές. Ορισμένες ρηχές ή βαθύτερες φιάλες θεωρείται ότι έχουν παράλληλα σε διάφορες θέσεις του Αιγαίου όπως στο βουνό Κύνθος της Δήλου, στο Λευκαντί, στη Μάνικα, στην Αίγινα, στην Κέα, στο Ηραίο, στο Beycesultan, στην Άσπρη Πέτρα, και στο σπήλαιο του Βαθύ (Δασκαλιό) Καλύμνου.

³¹⁸ Μαρκέτου 2004 α, 25, 26 (οικόπεδα Θαλασσινού, Γεροβασίλη-Σαρούκου, Κούκουνα, Πιζάνια) και οι σχετικές παραπομπές 67-71.

³¹⁹ Μαρκέτου 1997 β, 407.

Πρόχους

Αγαπητό σχήμα της περιόδου είναι η στιλβωτή πορτοκαλέρυθρη πρόχους με προεξέχον οριζόντιο ή τριφυλλόσχημο χείλος, που απαντά στον Ανώγειο και στην Ανατολία, και ενίοτε και στις Κυκλάδες. Τα ίδια σχήματα εντοπίζονται στις επιχώσεις της ΠΕΧ ΙΙΙ εγκατάστασης, αλλά και δέματα ανάλογα με εκείνα της Σάμου, μονόχρωμα, στιλβωτά ή και γραπτά, μαζί με γραπτή κεραμική με δικτυωτά καστανέρυθρα διακοσμητικά πεδία³²⁰. Τμήμα χείλους από ερυθροβαφή τριφυλλόσχημη πρόχους έχει το παράλληλό του σε διάφορες θέσεις, από τον Άγιο Λουκά της Σύρου μέχρι το Beycesultan³²¹.

Tankards: σαμιακού τύπου³²².

Πτηνόσχημους ασκούς (duck-vases)³²³.

γ. Ευρήματα από ταφές

Στη θέση Ασκλούπης της Κω εντοπίστηκαν, τέσσερις ταφές, εκ των οποίων οι δύο ήταν εγχυτρισμοί σε πίθους. Στον πρώτο εγχυτρισμό βρέθηκαν δύο κύπελλα, ένα μόνωτο με εξέχον χείλος και ένα άλλο ημισφαιρικό, ευρύστομο, με ευθύγραμμο χείλος. Τα κτερίσματα του δεύτερου εγχυτρισμού αποτελούνταν από ένα χάλκινο εγχειρίδιο, έναν αμφορίσκο με μαστοειδείς αποφύσεις, και ένα μόνωτο φιαλίδιο. Η τρίτη ταφή, στο εσωτερικό κλειστού κυκλικού τάφου, που έφερε καλυπτήριες πλάκες, ήταν κτερισμένη με δύο αγγεία, μια πρόχους και άλλα δύο ελλιπή αγγεία. Η τελευταία από τις ταφές ήταν εγχυτρισμός στο εσωτερικό κυκλοτερούς κτιστού τάφου. Ο πίθος που εντοπίστηκε περιείχε τρεις ταφές, δύο κοντά στη βάση του αγγείου και μια κοντά στο στόμιο, κτερισμένες με δύο πρόχους και μόνωτο ημισφαιρικό κύπελλο, συνήθη σχήματα στον ευρύτερο χώρο του Α Αιγαίου και της Δ Ανατολίας³²⁴.

Στη Μεσαριά, βρέθηκε ένας ακόμη ταφικός πίθος της ΠΕΧ με πλούσια κτερίσματα. Τέσσερις αμφορίσκοι, μία πρόχους, ένα κλειστό και ένα ανοιχτό άωτο σκυφοειδές αγγείο, συνόδευαν την ταφή, μαζί με μαρμάρινη φιάλη (Εικ. 17), και μετάλλινα αντικείμενα. Η φιάλη ανήκει στον ΠΚ ΙΙ τύπο (φάση Κέρου-Σύρου). Βρέθηκαν επίσης χάλκινα όπλα, εργαλεία, και ένας επίπεδος πέλεκυς καθώς και θραύσματα αργυρού αγγείου, σε σχήμα σαλτσιέρας (κύμβης) με

³²⁰ Μαρκέτου 2004 α, 26.

³²¹ Marketou 1990 α, 41.

³²² Αυτόθι.

³²³ Βλ. παραπάνω.

³²⁴ Μαρκέτου 2004, 20.

προχολή και εγγάρακτη διακόσμηση ιχθυάκανθα και ζιγκ-ζαγκ.³²⁵ Άλλα αργυρά αγγεία αυτής της περιόδου έχουν βρεθεί στα Νοτινά, στον Κάπρο, και στα Δωκαθίσματα της Αμοργού. Ανάλογες είναι δύο αργυρές φιάλες, με πιθανή προέλευση την Εύβοια, που φέρουν εγγάρακτη ιχθυάκανθα, όπως το παράδειγμα της Μεσαριάς. Από την Εύβοια επίσης προέρχονται και δύο χρυσές φιάλες, σήμερα στο Μουσείο Μπενάκη, ενώ παραδείγματα είναι επίσης γνωστά από την Αρκαδία, όπως το χρυσό αγγείο του Λούβρου, με εγγάρακτη ιχθυάκανθα³²⁶.

Παρά τον μικρό αριθμό των πιθοταφών που έχουν έλθει στο φως στην Κω³²⁷, αυτές παρέχουν ασφαλείς ενδείξεις, στη δεύτερη φάση της ΠΕΧ περιόδου, για μερικές ταφικές πρακτικές, με παράλληλά τους και σε άλλες περιοχές του Αιγαίου. Παρόμοιοι ταφικοί πίθοι βρέθηκαν και στο Ηραίο της Σάμου. Πρόκειται για τον τυπικό τρόπο ενταφιασμού που συνηθίζεται κατά την 3^η χιλιετία π.Χ στην Ανατολία, από την Ιασό έως το Yortan, και το Karatas-Semayuk, όπως ακριβώς διαπιστώθηκε και σε δύο περιπτώσεις ταφών από τον Ασκλούπη της Κω.³²⁸

Ο προσανατολισμός των ταφικών πύθων σε όλη σχεδόν τη ΝΔ Ανατολία, όπως και των ταφών της Ιασού, είναι από τα Α προς τα Δ. Περιέχουν συνήθως έναν νεκρό, με λιγιστές εξαιρέσεις πολλαπλών ενταφιασμών, όπως σε έναν από τους τάφους στον Ασκλούπη. Η εναπόθεση ταφικού πύθου σε κτιστό τάφο, όπως η τέταρτη ταφή στον Ασκλούπη απαντά και στο Ηραίο της Σάμου³²⁹. Η παρουσία της μαρμάρινης κυκλαδικής φιάλης στον ταφικό πύθο της Μεσαριάς, παρόμοιας με του νεκροταφείου της Ιασού με τα κυκλαδικά στοιχεία, ερμηνεύεται ως μια ένδειξη των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των παραπάνω περιοχών³³⁰.

Η κεραμική που συνοδεύει τις ταφές στους πύθους της Κω διαμορφώνουν το βασικό σχηματολόγιο των αγγείων της ΠΕΧ II της Κω και της ευρύτερης περιοχής, της Νισύρου, του Γυαλιού και της Καλύμνου, καθώς και του νεκροταφείου της Ιασού. Τα αγγεία είναι χειροποίητα και έχουν κυρτή βάση. Είναι κατασκευασμένα από σκληρό καστανέρυθρο πηλό, με κρυσταλλικές προσμίξεις, μαύρα χαλικάκια, λίγα ασβετολιθικά εγκλείσματα και ασημένια ή χρυσή μαρμαρυγία. Φέρουν έντονα ίχνη εξομάλυνσης, πορτοκαλέρυθρο ή καστανέρυθρο εξίτηλο αλοίφωμα, και είναι στιλβωμένα. Κατά τόπους φέρουν τεφρές ή μελανές κηλίδες από την όπτηση.

Θεωρείται ότι ανήκουν στο ευρύτερο πολιτιστικό σύνολο της Καρίας, και είναι παρόμοια με ευρήματα από το Müskebi (Επισκοπή) και στο Karlar, που φυλάσσονται στο Μουσείο της Αλικαρνασού. Η κεραμική φαίνεται ότι είναι στραμμένη σε πρότυπα του ΒΑ Αιγαίου με ίχνη κυκλαδικών στοιχείων, που συνυπάρχουν και στο Τηγάνι και στο Ηραίο της Σάμου, αλλά και σε

³²⁵ Μαρκέτου 2004, 21 και οι σημ. 33-47.

³²⁶ Οπ. π., 22.

³²⁷ Στην περιοχή του Ιπποκρατείου Ιδρύματος, στο Ασκληπιείο και στην Αντιμάχεια βρέθηκαν ταφικοί πίθοι της ίδιας περιόδου. Βλ. Μαρκέτου 2004, 22.

³²⁸ Μαρκέτου 2004, 23.

³²⁹ Οπ. π. και Pecorella P. E. (1984): *La cultura preistorica di Iasos in Caria*, G. Bretschneider (επιμ.), Roma

³³⁰ Marketou 1990 α, 43.

θέσεις της Μικράς Ασίας, όπως στην Ιασό. Κυκλαδικό μαρμάρινο ειδώλιο αναφέρεται από τη Νίσυρο³³¹ και από τη χερσόνησο της Μύνδου, στην περιοχή της Κνίδου. Στη Νίσυρο επίσης έχουν βρεθεί, άγνωστο από ποιά θέση του νησιού, τρία αγγεία, της ΠΕΧ³³².

Η ταφή της Μεσαριάς, με τον σπάνιο για τα δεδομένα του Αιγαίου πλούτο των κτερισμάτων της, θεωρείται ότι παραπέμπει σε παραδείγματα ευρημάτων της ίδιας περιόδου από τον υπόλοιπο αιγαιακό χώρο, και παράλληλα αποτελεί καλή μαρτυρία για την τοπική εξειδίκευση της εποχής στον τομέα της μεταλλοτεχνίας³³³.

Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό

α. Κεραμική

Τα αγγεία από το σπήλαιο αυτό χρονολογούνται από την Ύστερη Νεολιθική έως και ην μυκηναϊκή περίοδο. Στα ΠΧ ευρήματα περιλαμβάνονται λίγα όστρακα της ΠΧ II και περισσότερα της ΠΧ III περιόδου. Ένας αμφορέας με πλαστική διακόσμηση θυμίζει αγγεία από τη Λέρνα IV, την Τροία III και την Κίτρινη φάση της Πολιόχνης. Το μεγαλύτερο μέρος από την κεραμική του σπηλαίου έχει τα παράλληλά του σε αγγεία που ανήκουν στη λεγόμενη ανατολική ύστερη ΠΧ «κοινή» που περιλαμβάνει την Τροία IV, V, και σύγχρονα σύνολα αγγείων από τα Σεράγια της Κω και τον Ασώματο της Ρόδου. Κάποια θυμίζουν την κεραμική και από τη Θερμή της Λέσβου. Ένας ασκός του τύπου των πτηνόσχημων, συσχετίζεται με αντίστοιχα από τη Φυλακωπή I³³⁴.

Η παρουσία αγγείων “pattern-painted”, διαφοροποιούν την Κάλυμνο, την Κω και τη Ρόδο από τη Σάμο και συνδέει το ΝΑ Αιγαίο με τη Φυλακωπή I. Αυτό σημαίνει ότι πιθανότατα η ΠΧ κεραμική από το Σπήλαιο Δασκαλιό είναι, τουλάχιστον εν μέρει, σύγχρονη με του Ασώματος και κατά συνέπεια χρονολογείται μετά το Ηραίο IV-V³³⁵.

Άλλα δωδεκανησιακά νησιά

Στην αρχή της ΠΕΧ τα νησιά, Λέρος και Αστυπάλαια, είχαν στενές επαφές με τις Κυκλάδες και τη Σάμο και κάποιες σχέσεις με τη Δ. Ανατολία. Αρκετά ευρήματα ανήκουν σε μια φάση χονδρικά σύγχρονη με την ΠΜ I, ΠΕ I και την πρόιμη Τροία I. Ενδεικτικά είναι τα όστρακα από “cheese pots” και τηγανόσχημα αγγεία από την Αστυπάλαια, την Άσπρη Πέτρα, το Τσιλιμπίρι και

³³¹ Melas 1988, 284.

³³² Ντούμας 1973-74, 964.

³³³ Marketou 2004, 24.

³³⁴ Davis 1992-1999, 92.

³³⁵ Οπ. π., 91, 92.

τον Ασκλούπη της Κω. Το σχήμα αυτό γνωρίζει μεγάλη διάδοση και σχετίζεται με τον πολιτισμό Γκρόττα-Πηλός των Κυκλάδων. Τέτοια κεραμική έχει βρεθεί επίσης στο Ηραίο και στο Τηγάνι της Σάμου, στο Bozdag κοντά στη Μύνδο, στην ηπειρωτική Ελλάδα, κυρίως στην Παλαιά Κοκκινιά κοντά στον Πειραιά, και στις ΝΔ παρυφές της Ακρόπολης των Αθηνών. Ίχνη ψάθας παρόμοια μ' εκείνα των ευρημάτων από την Αστυπάλαια, την Κω και τη Σύμη, εντοπίστηκαν στο Bozdag και ίχνη έντριψης σ' ένα όστρακο από τη Σάμο μοιάζει πολύ με παραδείγματα από το Παρθένι της Λέρου και από θέσεις της Αστυπάλαιας³³⁶. Μια λαβή από τη Σύμη είναι παρόμοια με λαβή από τη Μύκονο, τη Χίο, τη Σάμο³³⁷.

Στη μέση φάση της ΠΕΧ, Μια λαβή από την Αστυπάλαια μοιάζει με Κυκλαδική του πολιτισμού «Κέρος-Σύρος», και είναι σύγχρονη με ανάλογες λαβές της ΠΕ II, ΠΜ II, και Τροίας II³³⁸. Στην ύστερη φάση της ΠΕΧ, έχουν επισημανθεί κάποιες ομοιότητες στην κεραμική από τον Ασκλούπη και το Muskebi, κοντά στην Αλικαρνασό, στην απέναντι μικρασιατική ηπειρωτική ακτή. Το ίδιο συμβαίνει και με ένα αγγείο από τη Λίνδο και δυο άλλα από τη Νίσυρο³³⁹.

Γενικές παρατηρήσεις για την ΠΕΧ

Τοπογραφικά, οι οικισμοί στη Ρόδο, την Κω και την Κάλυμνο, είναι κυριολεκτικά και μεταφορικά προσανατολισμένα στην απέναντι ακτή που μάλλον αποτέλεσε την «περαία» τους³⁴⁰. Τα Σεράγια της Κω διέθεταν φυσικό λιμάνι και φαίνεται ότι έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διακίνηση αγαθών, συμμετέχοντας στα δρώμενα του κεντρικού Αιγαίου, κυρίως των Κυκλάδων³⁴¹.

Σύμφωνα με την Μαρκέτου, τα νησιά του Α Αιγαίου ανέπτυξαν αλληλεπιδράσεις με την απέναντι ηπειρωτική χώρα, που χωρίζεται σε δύο ζώνες, στα βόρεια και στα νότια της κοιλάδας του Μαιάνδρου. Στην πρώτη περιοχή βρίσκονταν η Πολιόχνη, η Θερμή και η Τροία. Στη δεύτερη το Ηραίο, η Κάλυμνος, τα Σεράγια και ο Ασώματος (**Εικ. 1**). Τα δυο αυτά μεγάλα πολιτισμικά σύνολα, ανέπτυξαν έντονες αλληλεπιδράσεις με το κεντρικό Αιγαίο και μέσω αυτού με τα νησιά του Δ Αιγαίου και την ηπειρωτική Ελλάδα³⁴².

Κεραμική από τις ανασκαφές στον Ασώματο της Ρόδου και στα Σεράγια της Κω, κατά την ΠΕΧ III περίοδο, παρουσιάζει αρκετά κοινά στοιχεία με την αντίστοιχη από τη Μικρά Ασία και το ΒΑ Αιγαίου. Κυκλαδικά και άλλα πλοία έφερναν, μεταξύ των άλλων, αγγεία από τη Σάμο ή την Κω μέχρι την Αγία Ειρήνη της Κέας. Η παρουσία, για παράδειγμα, τριφυλλόσχημων πρόχων στον

³³⁶ Davis 1992-1999, 411.

³³⁷ Αυτόθι.

³³⁸ Βλ. και το κεφ. ΑΡΧΑΙΟΛ. ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ.

³³⁹ Davis 1992-1999, 411.

³⁴⁰ Καρναβά 2004, 3.

³⁴¹ Αυτόθι.

³⁴² Davis 1992-1999, 411.

Άγιο Λουκά της Σύρου ερμηνεύεται στο γενικότερο αυτό πλαίσιο των ταξιδιών από και προς τις Κυκλάδες, τα Δωδεκάνησα, και τη Μικρά Ασία. Η περιοχή προέλευσης των αγγείων αυτών μπορεί να ήταν ένα μεγάλο κέντρο παραγωγής, όπως το Beycesultan, στο βάθος της κοιλάδας του Μαιάνδρου, το οποίο ίσως επικοινωνούσε άμεσα με τη Σάμο. Ανάμεσα στις παραπάνω περιοχές φαίνεται ότι αναπτύχθηκαν κοινά χαρακτηριστικά και συνήθειες,³⁴³ ως αποτέλεσμα, πιθανότατα, των ανταλλαγών αγαθών, συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων προηγμένων εργαλείων και αγγείων, μεταξύ άλλων, στο πλαίσιο του «διεθνούς πνεύματος»³⁴⁴ της εποχής.

Οι αρχαιολογικές πληροφορίες από τον Ασώματο και τα Σεράγια συμπληρώνουν ένα κενό στις γνώσεις μας για το τέλος της ΠΕΧ στο Αιγαίο³⁴⁵. Οι «δραματικές» αλλαγές στο Αιγαίο αυτή την περίοδο οφείλονται, κατά τη Μαρκέτου, στη μεταβολή του τρόπου παραγωγής, και στην παρουσία νέων στοιχείων, που άλλαξαν το χαρακτήρα των διάφορων πολιτιστικών ενοτήτων. Η ανάπτυξη της μεταλλουργίας θα έπαιξε έναν πολύ σημαντικό ρόλο και στο ΝΑ Αιγαίο. Οι οχυρώσεις στα Σεράγια, όπως και στο Καστρί, στον Πάνορμο, στο όρος Κύνθος, αποτελούν ενδείξεις ότι το πλαίσιο των επαφών και των ανταλλαγών δεν ήταν πάντοτε ειρηνικό³⁴⁶.

³⁴³ Davis 1992-1999, 411.

³⁴⁴ Renfrew 1967, 1. Βλ. Και στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας.

³⁴⁵ Marketou 1990 α, 43.

³⁴⁶ Αυτόθι.

Κως, Σεράγια

α. Αρχιτεκτονική

Στις στρωματογραφικές μαρτυρίες από τις προϊστορικές επιχώσεις στον οικισμό στα Σεράγια της Κω³⁴⁷ βασίζεται η χρονολόγηση της ΜΕΧ στα Δωδεκάνησα. Εκεί, το στρώμα είναι συχνά λεπτό και αντιστοιχεί σε μία μόνο αρχιτεκτονική φάση, πάνω από τον ορίζοντα της της ΠΕΧ ΙΙΙ. Επομένως η κατοίκηση φαίνεται ότι υπήρξε συνεχής από την ΠΕΧ μέχρι την ΥΕΧ. Ο οικισμός της ΜΕΧ είναι μεγαλύτερων διαστάσεων και ξεπερνά κατά πολύ τον λόφο της ΠΧ περιόδου³⁴⁸.

β. Κεραμική

Τα αγγεία της περιόδου περιλαμβάνουν γωνιωτά κύπελλα, τοπικής παραγωγής. Ένα από αυτά βρέθηκε, *in situ*, μέσα στον κεραμικό κλίβανο. Ορισμένα κωακά αγγεία φαίνεται να είχαν επηρεαστεί από τα ΜΚ αγγεία με αραιή βαφή, παρά από τα ΜΜ³⁴⁹. Λίγα όστρακα από τα Σεράγια της Κω, έδειξαν την εισαγωγή αγγείων καμαραϊκού ρυθμού³⁵⁰.

Ρόδος, Τριάντα

α. Αρχιτεκτονική

Ο οικισμός στα Τριάντα ιδρύθηκε σε μια παραθαλάσσια πεδιάδα, όπου συνδυάζονται το εύφορο έδαφος, που είναι ικανό να παρέχει αυτάρκη παραγωγή, και η πλεονεκτική θέση για άμεση επικοινωνία με τα γειτονικά παράλια της ΝΔ Μικράς Ασίας.

Ορισμένα ευρήματα από τομές, που είχαν πραγματοποιήσει οι Ιταλοί αρχαιολόγοι χρονολογούνται στη ΜΜ ΙΙ περίοδο. Τα κατώτερα στρώματα του κυρίως ΥΜ Ι οικισμού στα Τριάντα της Ρόδου, παρέχουν ενδείξεις πρωιμότερης κατοίκησης. Ο πρώτος οικισμός στα Τριάντα δηλαδή, χρονολογείται στο τέλος της ΜΕΧ περιόδου³⁵¹. Επιπλέον, η εξέταση των λίθινων αγγείων, που εντοπίστηκαν στο όρος Φιλήρημος, δείχνει ότι η ΜΕΧ στην Ιαλυσό αντιστοιχεί στη ΜΜ

³⁴⁷ Marketou 1997α, 41.

³⁴⁸ Μαρκέτου 2004, 27.

³⁴⁹ Marketou 1997α, 41.

³⁵⁰ Αυτόθι.

³⁵¹ Marketou 2005, υπό εκτύπωση.

IB/MMII περίοδο. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή την αντιστοιχία, η MX κατοίκηση του οικισμού στα Τριάντα τοποθετείται στην ίδια περίοδο³⁵².

Η MX εγκατάσταση καταλαμβάνει μικρή έκταση μέσα στα όρια της YEX πόλης, καθώς περιορισμένα κατάλοιπα κατοίκησης βρίσκονται και εκτός της μεταγενέστερης YEX I πόλης σε διάφορα σημεία της πεδιάδας της Ιαλυσού. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της MEX βρέθηκαν διάσπαρτα κάτω από ορισμένους YEX IA τοίχους εντός και εκτός των ορίων του οικισμού³⁵³. Όμως δεν είναι ακόμα σαφές αν ανήκουν σε κάποιο οικισμό ή αποτελούν τμήμα ενός χαμένου πλέον πολεοδομικού ιστού. Η διάταξη των κτιρίων θυμίζει τον πολεοδομικό ιστό της MX Φυλακωπής. Οι τοίχοι αποτελούνταν από δύο σειρές λίθων στην όψη, με εσωτερικό γέμισμα από χαλίκια. Ορισμένοι έφεραν κονίαμα-επίχρισμα τοίχων, πολύ καλής ποιότητας³⁵⁴. Τα δάπεδα κατασκευάζονταν από πατημένο χώμα και βότσαλα, που καλύπτονταν από ένα λεπτό στρώμα ασπρόπηλου³⁵⁵.

Στο νοτιότερο γνωστό όριο του οικισμού βρέθηκαν κτίρια της MEX με δρόμους επιστρωμένους από βότσαλα. Είχαν πλινθόκτιστους τοίχους και σώζουν ίχνη επιχρισμάτων από κονίαμα λευκού και ερυθρού χρώματος. Το ερυθρό κονίαμα είχε λειανθεί πιθανόν με εργαλείο στίλβωσης παρόμοιο με εκείνο που έχει βρεθεί στη Φαιστό³⁵⁶. Τα κτίρια αυτά και η τεχνική rise που αποκαλύφθηκε και στον Ασώματο, παρουσιάζουν ομοιότητες με εγκαταστάσεις στη Δ Ανατολία, της ΠΕΧ, π.χ. στο Beycesultan και στο Karatas³⁵⁷.

β. Κεραμική

Τοπικής κατασκευής

Η τροχήλατη κεραμική της περιόδου, υψηλής ποιότητας, κατασκευάστηκε από πηλό που είχε υποστεί καλή επεξεργασία. Η τυπολογία των αγγείων συνεχίζοντας τα τοπικά σχήματα της ΠΕΧ, περιλαμβάνει κύπελλα γωνιωτά ή άωτα με ευθύγραμμο τοιχώματα (**Εικ. 18, 19**), πρόχους με υψηλούς λαιμούς, αγγεία με σωληνωτή προχοή, αμφορείς, λεκάνες, άωτες φιάλες, γεφυρόστομες πρόχους³⁵⁸. Συνήθως, τα αγγεία είναι άβαφα ή φέρουν θαμπή ερυθρή βαφή και διακόσμηση με κυματοειδείς ταινίες και άλλα γεωμετρικά θέματα.

³⁵² Οπ. π., σημ 46. Παλαιότερα η πρώτη φάση κατοίκησης στα Τριάντα είχε τοποθετηθεί στη MM III περίοδο (Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1982, 149).

³⁵³ Marketou 1997α, 42.

³⁵⁴ Τεχνική rise, σύμφωνα με την Μαρκέτου 1997α, 42.

³⁵⁵ Αυτόθι.

³⁵⁶ Marketou 1997α, 42.

³⁵⁷ Marketou 2005, υπό εκτύπωση.

³⁵⁸ Αυτόθι.

Ο διαδεδομένος τύπος του γωνιωτού κυπέλλου, τυπικός για τη ΜΜ Κρήτη, θεωρείται ότι προέρχεται από την Δ. Ανατολία ή είναι ντόπιας παραγωγής και φαίνεται ότι περισσότερο προέρχεται από το σχήμα της ΠΕΧ ΙΙΙ ερυθροβαφούς γωνιωτής φιάλης, παρά από τα ΜΜ γωνιωτά κύπελλα³⁵⁹.

Εισηγμένη³⁶⁰

Όστρακα από τα Τριάντα της Ρόδου, σε πρόσφατες ανασκαφές, έδειξαν την εισαγωγή αγγείων καμαραϊκού ρυθμού³⁶¹ (Εικ. 20). Επίσης, ένα δείγμα από ΜΕΧ ρηχή φιάλη, που είχε θεωρηθεί παρόμοια με γκρίζα μινυακά παραδείγματα, διαπιστώθηκε τελικά ότι επρόκειτο για κρητική εισαγωγή³⁶².

Ορισμένα άλλα σχήματα σχετίζονται περισσότερο με την κυκλαδική κεραμική με θαμπή βαφή, παρά με την παλαιοανακτορική κρητική κεραμική. Υπάρχουν λίγες μαρτυρίες για εισαγωγή κυκλαδικής κεραμικής και καθόλου για εισαγωγή μινυακών αγγείων³⁶³. Μεγάλη διαφορά υπάρχει επίσης, ανάμεσα στα μινωίζοντα στοιχεία που βρέθηκαν στα Τριάντα με σύγχρονες αποθέσεις στις Κυκλάδες³⁶⁴.

Ανατολικά στοιχεία αναγνωρίζονται σε ένα μεγάλο γωνιωτό ερυθροβαφές υψίποδο αγγείο, από οικόπεδο εντός των ορίων του ΜΕΧ οικισμού στα Τριάντα της ΜΕΧ, που βρέθηκε πάνω σε δάπεδο δωματίου, μαζί με πολύχρωμα καμαραϊκά αγγεία επαρχιακού χαρακτήρα³⁶⁵ (Εικ. 15). Η παρουσία ανατολικών στοιχείων δείχνει ότι ο χώρος δεν είχε ακόμα εκμινωιστεί και ότι ήταν σε στενή σχέση με τη ΒΔ Ανατολία³⁶⁶.

Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό

α. Κεραμική

³⁵⁹ Marketou 2005, υπό εκτύπωση. Το ίδιο παρατηρείται και στα Σεράγια της Κω. Βλ. παραπάνω.

³⁶⁰ Η χρήση του όρου εισηγμένη χρησιμοποιείται με επιφύλαξη καθώς τα ευρήματα για τα οποία γίνεται λόγος δεν έχουν ακόμη μελετηθεί διεξοδικά.

³⁶¹ Πρόκειται για ανασκαφές των οικοπέδων Ντανοβασίλη -Τσαγκάρη και Κυπριώτη στα Τριάντα, των οποίων την εποπτεία είχε η γράφουσα. Για μια προκαταρκτική παρουσίαση βλ. Marketou 2005, υπό εκτύπωση, και στα προς έκδοση Χρονικά του 2005 και του 2007. Η παρουσία καμαραϊκών αγγείων μαρτυρείται εξάλλου και αλλού στο Αιγαίο της ΜΕΧ: στις Κυκλάδες (Αγία Ειρήνη) και σε σε αρκετές θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας συμπεριλαμβανομένης και της Λέρνας, στην Αίγινα κ.α. Βλ. Renfrew 1972, 456.

³⁶² Υποομάδα ΚΝΟΛ (Marketou et al. 2006, 27).

³⁶³ Marketou 1997α, 43.

³⁶⁴ Αυτόθι.

³⁶⁵ Marketou 2005, υπό εκτύπωση.

³⁶⁶ Marketou 1988, 32, Marketou 2005, υπό εκτύπωση..

Στη ΜΕΧ περίοδο χρονολογούνται ευρήματα, που σε σχέση με τη μεγαλύτερη ποσότητα του ΠΕΧ υλικού, τονίζουν τη διαφορετική χρήση του σπηλαιού, ή μια περίοδο εγκατάλειψης και αλλαγής στον τρόπο κατοίκησης του νησιού. Θραύσμα ΜΚ ασκού, ένα γωνιωτό κύπελλο, μια ρηχή φιάλη με κάθετα τοιχώματα και ένας «μινωίζων» μεγάλος λύχνος (Εικ. 21), αποτελούν τις λίγες γνωστές εισαγωγές στο νησί³⁶⁷.

Άλλα δωδεκανησιακά νησιά

Επιφανειακά ΜΜ ευρήματα εντοπίστηκαν στην Κάρπαθο, στην Κάσο και στην Τήλο³⁶⁸, ανάμεσα στα οποία πλήθος από κωνικά κύπελλα³⁶⁹.

Γενικές παρατηρήσεις για τη ΜΕΧ

Τα ευρήματα από τα Τριάντα της Ρόδου δείχνουν ότι κατά την περίοδο αυτή παρατηρούνται πολλά τοπικά χαρακτηριστικά στην κεραμική, ακολουθώντας την ΠΕΧ ΙΙΙ παράδοση, και λίγα εισηγμένα ΜΜ ΙΒ-ΜΜ ΙΙ αγγεία³⁷⁰.

Ο Davis υποστηρίζει, ότι οι περισσότερες επαφές της Δωδεκανήσου με την Κρήτη προέρχονται από οικισμούς που παρουσιάζουν μινωϊκή επίδραση ή αποτελούν πιθανόν πραγματικές αποικίες³⁷¹. Ο ίδιος πάλι αναφέρει³⁷² ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, η κεραμική που θεωρήθηκε ΜΜ δεν ήταν επαρκώς διαγνωστική, για παράδειγμα, λαβές αμφορέων από τα Καλαβάρδα της Ρόδου³⁷³ και από τα Πηγάδια Καρπάθου³⁷⁴.

Και σε άλλες περιπτώσεις υπάρχει σύγχυση ανάμεσα στις δημοσιεύσεις. Στην Ελληνοκαμάρα της Κάσου οι Hope Simpson και Lazenby³⁷⁵ εντόπισαν ΜΜ όστρακα ενώ ο Susini³⁷⁶ κανένα ΜΜ αγγείο. Ο τελευταίος επισημαίνει, ωστόσο, λογικά πιστεύουμε, ότι όσο λίγες κι αν είναι οι ενδείξεις για σχέσεις ανάμεσα στα νησιά και την Κρήτη της ΜΕΧ, τα πλοία που μετέφεραν ΜΜ κεραμική περνούσαν από εκεί και πιθανόν σταματούσαν στα νησιά στο δρόμο τους προς τη Μικρά Ασία³⁷⁷.

³⁶⁷ Benzi 1993, 279-281. Marketou 2005, υπό εκτύπωση. Βλ. και Davis 1992-1999, 92.

³⁶⁸ Σάμψων 1980, 68-73, Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1982, 181. Βλ. και παρακάτω.

³⁶⁹ Βλ. το κεφ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

³⁷⁰ Marketou 2005, υπό εκτύπωση.

³⁷¹ Davis 1992, 744. Hope Simpson και Lazenby 1973, 171-172. Για το θέμα της ύπαρξης ή όχι μινωϊκής αποικίας στα Τριάντα βλ. παρακάτω.

³⁷² Davis 1982, 39.

³⁷³ Simpson και Lazenby 1973, 141.

³⁷⁴ Simpson και Lazenby 1969, 159-60, 1970, 68-69.

³⁷⁵ Simpson και Lazenby 1970, 71.

³⁷⁶ Αυτόθι, όπου και η σχετική παραπομπή στο Susini, AS Atene 1963-4, 206.

³⁷⁷ Davis 1982, 39.

Τέλος, οψιανός της Μήλου εντοπίστηκε, αλλά σε πολύ μικρές ποσότητες³⁷⁸.

³⁷⁸ Marketou 1997α, 43.

Η ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

Τις αρχές της ΥΕΧ, η εικόνα στα Δωδεκάνησα φαίνεται να αλλάζει σημαντικά³⁷⁹. Η ΥΜ/ΥΕ Ι και ΙΙ περίοδος εκπροσωπείται καλύτερα και πάλι στις δύο συστηματικά ανεσκαμμένες εγκαταστάσεις: στα Τριάντα της Ρόδου και στα Σεράγια της Κω, που αποτελούν παραδείγματα οικισμών με ισχυρές μινωικές επιδράσεις, τις οποίες σταδιακά υπερέβησαν, αν όχι αντικατέστησαν οι μυκηναϊκές. Στο τέλος της ΥΜ ΙΒ περιόδου, οι περισσότερες από τις παράλιες θέσεις κοντά στη βόρεια και ανατολική ζώνη της κεντρικής και Α Κρήτης, καταστράφηκαν, από φυσικές ή και ανθρωπογενείς αιτίες. Αυτό είχε, λογικά, επίπτωση σε κάποιες από τις μινωικές αποικίες, είτε αμέσως, είτε λίγο αργότερα. Η Αγία Ειρήνη στην Κέα καταστράφηκε, το Καστρί των Κυθήρων εγκαταλείφθηκε, και οι οικίες στα Τριάντα υπέστησαν σοβαρές ζημιές, πιθανότατα από σεισμό στο τέλος της ΥΜ ΙΑ περιόδου³⁸⁰.

Η ΥΜ ΙΑ-ΥΜ ΙΙ Β ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ρόδος, Τριάντα

Κατά την ΥΜ ΙΑ τον ήδη κατεστραμμένο οικισμό φαίνεται ότι ακολούθως κάλυψε τέφρα από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας³⁸¹. Με βάση τις έρευνες φαίνεται ότι, το νότιο τμήμα του ΥΜ ΙΑ οικισμού εγκαταλείφθηκε και έχει διατυπωθεί η άποψη ότι, η ζωή συνεχίστηκε στο βορειότερο τμήμα μέχρι την ΥΕ ΙΙΙ Α2/ΙΙΙ Β1.

Στη ΥΜ ΙΒ/ΥΜ ΙΙ χτίστηκε μια νέα εγκατάσταση μικρότερη σε μέγεθος από την προηγούμενη³⁸². Συχνά, στις ανασκαφές, παρατηρείται ότι η τέφρα από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας δεν απομακρύνθηκε ποτέ, ακόμη και σε περιπτώσεις που ξαναχτίστηκε στο Β τμήμα της περιοχής. Ίσως αυτό οφείλεται, σύμφωνα με την άποψη της Μαρκέτου, σε σοβαρές γεωλογικές αλλαγές (πλημμύρες), που ανάγκασαν τους κατοίκους να αλλάξουν το σχεδιασμό της πόλης³⁸³.

α. Αρχιτεκτονική

³⁷⁹ Davis 1982, 39.

³⁸⁰ Marketou 1988, 28.

³⁸¹ Σύμφωνα με την Παπάζογλου-Μανιουδάκη, 1982, 183, η καταστροφή του οικισμού στα Τριάντα δεν οφείλεται στην έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας. Την άποψη αυτή δέχονται και η Μαρκέτου (1990, 100-113) και ο Ντούμας (1988, 34-38), ο οποίος λέει χαρακτηριστικά σελ. 38 : “Our data suggests that the Minoan colonies on Rhodes and the south coast of Turkey may have suffered severe tephra-fall, whereas tephra-fall on Crete was probably insufficient in itself to cause a major decline of the Minoan civilization”.

³⁸² Marketou 1997α, 61.

³⁸³ Όπ. π., και Marketou 2005 υπό εκτύπωση.

με μινωικά χαρακτηριστικά

Στην ώριμη φάση της ΥΜ ΙΑ, ο μινωικός χαρακτήρας του οικισμού ήταν έντονος. Στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα περιλαμβάνονται κτίρια με δάπεδα από κονίαμα ή πατημένο χώμα και τοίχους επιχρισμένους με κονίαμα. Οι παλιοί τοίχοι, σε πολλές περιπτώσεις, επισκευάστηκαν και ξαναχρησιμοποιήθηκαν μετά την καταστροφή, ενώ παράλληλα διατηρήθηκε ο προγενέστερος προσανατολισμός της πόλης. Σημαντικές αλλαγές διαπιστώθηκαν στη ΒΔ περιοχή του οικισμού.

Τα κτίρια παρουσιάζουν κοινά στοιχεία με την Ξεστή στο Ακρωτήριο της Θήρας και με τα Σεράγια της Κω, όπως ισοδομική τοιχοδομία, πλακόστρωτους στενούς δρόμους, πολύθυρα³⁸⁴. Έως σήμερα οι ανασκαφές έχουν φέρει στο φως τρία πολύθυρα, ένα στον ΒΔ τομέα και δύο στο ΝΔ. Το ένα από τα τελευταία κατασκευάστηκε λίγο πριν το τέλος της ΥΜ ΙΑ περιόδου πάνω σε μια επιφάνεια ελαφρώς υπερυψωμένη από τις απορρίψεις που συσσωρεύθηκαν μετά τις καταστροφές Ένας λιθόστρωτος δρόμος με κατεύθυνση από βορά προς νότο, κατασκευάστηκε την περίοδο της ανακατασκευής της πόλης, μετά το σεισμό³⁸⁵.

με μυκηναϊκά χαρακτηριστικά

Τα μυκηναϊκά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στα Τριάντα αποκαλύφθηκαν για πρώτη φορά από την Ιταλική αρχαιολογική αποστολή³⁸⁶ μαζί με την αντίστοιχη κεραμική, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α περίοδο. ΥΕ ΙΙΙ Α2 και ΙΙΙ Β1 όστρακα βρέθηκαν σ' όλη τη γύρω περιοχή.

Οι ανασκαφές, που πραγματοποιήθηκαν στη συνέχεια από την ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Δωδ/σου, έφεραν στο φως αρκετά μυκηναϊκά κατάλοιπα, κυρίως στο βόρειο τμήμα του οικισμού, που βοήθησαν στη διατύπωση της υπόθεσης, ότι ο οικισμός είχε τότε μεγαλύτερες διαστάσεις απ' ότι εθεωρείτο πιο πριν, ακόμη και πέρα από το βόρειο τμήμα του. Η κεραμική που βρέθηκε δείχνει ότι η περίοδος κατοίκησης της μυκηναϊκής Ιαλυσού καλύπτει την ΥΕ ΙΙ έως την ΥΕ ΙΙΙ Α2-ύστερη/Β περίοδο. Ίχνη ΥΕ ΙΙΙ Β2 και ΙΙΙ Γ κατοίκησης δεν έχουν ακόμα αναγνωριστεί. Η αποσπασματική παρουσία των μυκηναϊκών καταλοίπων θεωρείται ότι σχετίζεται με τις έντονες πλημμύρες, απ' τις οποίες υπέφερε η περιοχή, κυρίως μετά από το σεισμό της ΥΕ ΙΑ περιόδου³⁸⁷.

β. Κεραμική

³⁸⁴ Marketou 1988, 30, 31.

³⁸⁵ Οπ. π., 31, οικόπεδο Λιαμής.

³⁸⁶ Karantzali 2005, 141.

³⁸⁷ Marketou 2005, υπό εκτύπωση. Για τα μυκηναϊκά ευρήματα της Ρόδου βλ. και παρακάτω.

Η πετρογραφική ανάλυση³⁸⁸ σε συμφωνία με τη μακροσκοπική εξέταση υλικού από τα Τριάντα, έδειξαν ότι τα περισσότερα αγγεία είναι τοπικής παραγωγής, συνεχίζοντας ουσιαστικά τη μακρά παράδοση από την ΠΕΧ ΙΙΙ περίοδο, τόσο ως προς τα σχήματα όσο και στη διακόσμηση³⁸⁹. Αρκετά αγγεία μιμούνται μινωικά πρότυπα, ενώ ένα κύπελλο τύπου Βαφειού τοπικής παραγωγής, μιμείται ελλαδικά πρότυπα³⁹⁰.

Το ποσοστό των εισηγμένων αγγείων δεν μπορεί να υπολογιστεί ακόμη. Μάλλον όμως είναι μικρό. Οι λίγες κρητικές εισαγωγές προέρχονταν από την Α Κρήτη³⁹¹, κάποιες άλλες από τη γειτονική Κω (τα αγγεία με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού» και «σκοτεινού επί ανοιχτού»), και μια λαβή πρόχου από την Αίγυπτο³⁹². Η πετρογραφική ανάλυση έδειξε αναλυτικότερα, ότι στην ώριμη φάση της ΥΕ ΙΑ υπερισχύουν οι εισαγωγές από την Κω και την Κρήτη, και μάλιστα από την περιοχή της Μεσαράς³⁹³.

Στην ΥΜ ΙΒ περίοδο, εισάγονταν αγγεία από την Α Κρήτη, κυρίως αυτά του θαλάσσιου ρυθμού (Εικ. 22, 23) αλλά και του φυτικού (Εικ. 24, 25) και εναλασσόμενου ρυθμού. Απαντούν ωστόσο και τοπικές απομιμήσεις. Κυπριακά αγγεία, δηλαδή λευκόχριστα (White Slip I) (Εικ. 26) και δακτυλιόποδα (Base rings) ή ερυθροστιλβωτά (Red-polished) (Εικ. 27, 28) απαντούν μαζί με τα εισηγμένα ΥΜ ΙΒ/ΥΕ ΙΙΑ αγγεία. Παράλληλα φαίνεται ότι στα Τριάντα υπήρχε εργαστήριο κατασκευής τοπικών μιμήσεων της κυπριακής κεραμικής³⁹⁴.

Ορισμένα ΥΜ ΙΒ/ΙΙ Α-ΥΕ ΙΙΙ Α αγγεία μιμούνται χαναανίτικα ή αιγυπτιακά παραδείγματα³⁹⁵ και κάποια άλλα μυκηναϊκά και πρότυπα³⁹⁶.

Τα παραπάνω στοιχεία δείχνουν ότι υπάρχουν σχέσεις αλληλεπίδρασης ανάμεσα στη Ρόδο και την Κύπρο την περίοδο αυτή³⁹⁷. Ο Åström αναφέρει ότι οι σχέσεις της Ρόδου με την Κύπρο διαρκούν από την Κυπριακή Ι ως ΙΙΙ περίοδο³⁹⁸. Κάποια ΥΜ ΙΑ/ΙΒ αγγεία εισάγονταν από, άγνωστο ακόμα, κέντρο των γειτονικών νησιών³⁹⁹.

Στην ΥΜ ΙΒ/ΙΙΑ παρατηρείται αύξηση των μυκηναϊκών εισαγωγών από την ηπειρωτική Ελλάδα, τη Θήβα-Βοιωτία και την Αργολίδα⁴⁰⁰. Οι πρωιμότεροι τάφοι περιείχαν, κατά την

³⁸⁸ Marketou et al. 2006, 8, όπου αναφέρεται ότι αναλύθηκαν και μεμονωμένα δείγματα από όστρακα της ΠΕΧ 3 περιόδου από τον Ανώματο, και 8 δείγματα από τα ΜΕΧ στρώματα των Τριαντών, για τα οποία όμως δε γίνεται εκτενέστερη αναφορά, λόγω του μικρού αριθμού των δειγμάτων.

³⁸⁹ Ware A, Ware B, σύμφωνα με την κατάταξη της Marketou et al. 2006, 9-25.

³⁹⁰ Marketou 1997α, 50.

³⁹¹ Αυτόθι.

³⁹² Αυτόθι.

³⁹³ Marketou et al. 2006, 25-28, 52.

³⁹⁴ Marketou 1997α, 2.

³⁹⁵ Marketou et al. 2006, 23, ομάδα, RHd1, RHd2.

³⁹⁶ Αυτόθι.

³⁹⁷ Αυτόθι.

³⁹⁸ Åström 1988, 77.

³⁹⁹ Marketou et al. 2006, 23, ομάδα Ware G.

⁴⁰⁰ Οπ. π., 28-30.

πλειονότητά τους, εισηγμένα αγγεία από την ηπειρωτική Ελλάδα, και κυρίως την Αργολίδα⁴⁰¹ (Εικ. 29).

Η ΥΜ ΙΙ κεραμική στα Τριάντα βρίσκεται αναμεμειγμένη με αγγεία της ΥΕ ΙΙ/ΥΕ ΙΙΙ Α1/ΥΕ ΙΙΙ Α2 περιόδου. Αυτό πιθανότατα οφείλεται στις διαταραγμένες επιχώσεις από τις διαδοχικές πλημμύρες και τη διάβρωση του εδάφους, αλλά και λόγω επαναχρησιμοποίησης του ίδιου αρχιτεκτονικού υλικού από τους μεταγενέστερους κατοίκους.

Κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α η κεραμική έγινε περισσότερο μυκηναϊκή, σε συνδυασμό με τα αντίστοιχα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα⁴⁰². Τα ευρήματα έδειξαν επίσης, ότι κατά την πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο, (ΥΜ ΙΒ/ΙΙ Α -ΥΕ ΙΙΙ Α) γίνονταν λίγες εισαγωγές από τη ΒΑ Πελοπόννησο ή την Αργολίδα και ειδικότερα από το Μπερμπάτι. Φάνηκε επίσης, ότι η Ρόδος εισήγαγε μικρές ποσότητες αγγείων και από άλλα κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας, όπως η Τίρυνθα, η Βοιωτία, η Εύβοια⁴⁰³.

γ. Τοιχογραφίες

Κυρίως κατά την ώριμη ΥΜ ΙΑ περίοδο, οι τοίχοι των σπιτιών έφεραν επένδυση κονιάματος. Σε ένα χαρακτηριστικό κτίριο με ισοδομική τοιχοδομία, βρέθηκαν τμήματα τοιχογραφιών που θυμίζουν παρόμοιες από την Κνωσό. Ένα από αυτά παριστάνει ένα λευκό κρίνο σε ερυθρό βάθος. Βρέθηκαν επίσης γαλάζια κρίνα με ίχνη κίτρινου χρώματος. Η τεχνοτροπία και οι τεχνικές των τοιχογραφιών αντιπροσωπεύουν ένα στάδιο προηγμένης τεχνολογίας⁴⁰⁴. Ένα ενδιαφέρον κομμάτι κονιάματος με τμήμα τοιχογραφίας, που παριστάνει χρυσό διπλό πέλεκυ με ιερό κόμβο, βρέθηκε πάνω από το στρώμα της τέφρας, κοντά σε πολύθυρο στο ΒΔ τμήμα του οικισμού. Μπορεί να ανήκει στην ΥΜ ΙΑ περίοδο, καθώς τα ανώτερα στρώματα στα Τριάντα διαταράχθηκαν από διαβρώσεις και πλημμύρες, αλλά και από τη συνεχή χρήση του αρχιτεκτονικού υλικού από τους μεταγενέστερους κατοίκους⁴⁰⁵.

Η Μαρκέτου αναφέρει ότι τα σπαράγματα τοιχογραφιών, που εντοπίστηκαν σε κάθε νησίδα ή οικία του οικισμού, είναι παρόμοια με εκείνα από το Ακρωτήριο της Θήρας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα ερυθρά επιχρίσματα στα δάπεδα εμφανίζονται παρόμοια με τα κρητικά παραδείγματα. Το πιο εντυπωσιακό είναι ένα παράδειγμα διακοσμημένο με ερυθρές και μαύρες στιγμές, που μιμούνται βότσαλα⁴⁰⁶.

δ. Χάλκινα ειδώλια

⁴⁰¹ Βρέθηκαν όμως και κάποια εισηγμένα ευρήματα από άλλα κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας, αφού δε φαίνεται να προήλθαν ούτε από την Αργολίδα και που χρειάζονται περισσότερη ανάλυση. (Karantzali και Ponting 2000, 235).

⁴⁰² Οπ. π., 31.

⁴⁰³ Marketou et al. 2006.

⁴⁰⁴ Marketou 1988, 30.

⁴⁰⁵ Οπ. π., 31 και Marketou 1997α, 59.

⁴⁰⁶ Στο οικόπεδο Παρασκευά-Πιλατέρη. Βλ. Marketou 2005, υπό εκτύπωση.

Ανάμεσα στα χάλκινα αντικείμενα που βρέθηκαν στα ΥΜ ΙΑ στρώματα, (σμίλες, βελόνες και άλλα εργαλεία), βρέθηκαν και τρία ειδώλια του μινωικού τύπου του λατρευτή⁴⁰⁷ στα νότια ενός κτίσματος με ισοδομική τοιχοδομία⁴⁰⁸. Θεωρείται ότι ανήκουν στον τελετουργικό εξοπλισμό του οικισμού⁴⁰⁹ (**Εικ. 30, 31**). Το γεγονός ότι σπάνια παρόμοια ευρήματα έχουν βρεθεί εκτός Κρήτης, υποδηλώνει τη σημασία του κτιρίου αυτού και ενισχύουν την άποψη της έντονης μινωικής επίδρασης στα Τριάντα⁴¹⁰.

Πρόκειται για δύο γυναικεία και ένα ανδρικό ειδώλιο με στοιχεία οικεία στον αιγαιακό κόσμο⁴¹¹. Υποστηρίζεται, ότι μολονότι συνδέονται με μινωικά πρωτότυπα, αποδίδουν ατομικά και, πιθανόν, τοπικά χαρακτηριστικά, καθώς και τη γιορτινή ενδυμασία και κόμμωση της Ρόδου⁴¹². Ένα παρόμοιο ειδώλιο έχει βρεθεί στην περιοχή του Καλαμώνα στα Δ του χωριού Θεολόγος της Ρόδου⁴¹³, και ένα ακόμη στο σπήλαιο Δασκαλιό της Καλύμνου⁴¹⁴ (**Εικ. 32**).

Η κατασκευή τους θεωρείται ότι έγινε με τη μέθοδο του χαμένου κεριού, που είναι γνωστή στο ΒΑ Αιγαίο στην ΠΕΧ, και στην Κρήτη, στην ΠΜ ΙΙ περίοδο. Η ύπαρξη ενός ντόπιου εργαστηρίου, είναι πιθανή, αφού, σύμφωνα με τη μυθολογική παράδοση, οι πρώτοι κάτοικοι της Ρόδου, οι Τελχίνες, κατασκεύαζαν αγάλματα για τους θεούς. Η Μαρκέτου κάνει την ενδιαφέρουσα παρατήρηση ότι οι Τελχίνες συνδέονται και με την Κέα, όπου έχουν βρεθεί επίσης δύο χάλκινα ειδώλια⁴¹⁵.

Αναφέρει επίσης, ότι κοινό χαρακτηριστικό ανάμεσα στα Τριάντα και σε άλλες αιγαιακές θέσεις, (Κύθηρα, Κέα, Κρήτη), είναι η συνήθεια της προσφοράς τέτοιων χάλκινων ειδωλίων ως αναθημάτων, σε ιερά ιδιωτικά ή δημόσια⁴¹⁶. Υποθέτει ότι οι καταστροφές που έπληξαν γενικά το Αιγαίο, έκαναν τους κατοίκους του να δραστηριοποιηθούν στον τομέα των θρησκευτικών τελετών στους οικισμούς και στα βουνά, και να δεχθούν επιδράσεις από τη μινωική θρησκεία⁴¹⁷.

Τέτοιες ενδείξεις⁴¹⁸ δίνουν ζεύγος κεράτων καθοσίσεως, τμήμα τοιχογραφίας που παριστάνει διπλό πέλεκυ με ιερό κόμβο⁴¹⁹, θραύσματα μιας διακοσμημένης τράπεζας προσφορών, ένα από τα οποία φέρει «Νειλωτικό τοπίο», πολυάριθμα ρυτά εισηγμένα και ντόπια, και λίγα

⁴⁰⁷ Για σχετική βιβλιογραφία βλ. Marketou 1998, 64-66.

⁴⁰⁸ Οικόπεδο Παπαεμμανουήλ-Χαλκιάκου, (Marketou 1998, 56).

⁴⁰⁹ Marketou 1998, 62.

⁴¹⁰ Οπ. π., 31.

⁴¹¹ Για μια αναλυτικότερη περιγραφή και παράλληλα βλ. Marketou 1998, 55-66.

⁴¹² Marketou 1998, 64.

⁴¹³ Οπ. π., 63.

⁴¹⁴ Βλ. και παρακάτω.

⁴¹⁵ Marketou 1998, 62. Για περισσότερα που αφορούν τη σύνδεση των ειδωλίων με τις θρησκευτικές πρακτικές του οικισμού σε σχέση με οικιστικά σύνολα της Κρήτης βλ. Marketou 1998, 62.

⁴¹⁶ Marketou 1998, 64.

⁴¹⁷ Οπ. π., 62. Τα διαθέσιμα στοιχεία δεν επαρκούν για να υποστηριχθεί η ύπαρξη ιερού κορυφής στον Φιλέρημο, διότι τα ευρήματα χρονολογούνται στην ΜΜ ΙΙ περίοδο αλλά δεν έχουν σχέση με αντίστοιχα από ιερά κορυφής.

⁴¹⁸ Οπ. π., 56.

⁴¹⁹ Βλ και παραπάνω.

ειδώλια ζώων. Με ταφικές τελετουργικές πρακτικές ίσως σχετίζονται, τέλος, τα κρανία από δύο βόδια και μια αίγα στην περιοχή του ΥΕΧ νεκροταφείου⁴²⁰.

Κως, Σεράγια

α. Αρχιτεκτονική

Στο οικόπεδο Κουτσουράδη βρέθηκε ένα ΥΜ ΙΑ μινωικό πολύθυρο, κάτω από τα μυκηναϊκά κατάλοιπα. Χρονολογείται στην περίοδο ανάμεσα στη σεισμική καταστροφή που υπέστη ο οικισμός και στην πτώση της ηφαιστειακής τέφρας, δηλαδή είναι σχεδόν σύγχρονο με «μινωίζοντα» οικοδομικά προγράμματα στο Ακρωτήρι της Θήρας και στα Τριάντα της Ρόδου⁴²¹.

Η ΥΜ ΙΑ εγκατάσταση αυξήθηκε σημαντικά, σε δύο αρχιτεκτονικές φάσεις. Μετά την καταστροφή της πρώτης πόλης από σεισμό, υπήρξε μεγάλη αναδιοργάνωση. Τότε κατασκευάστηκε μια οδός που οδηγούσε από το λιμάνι μέχρι τον λόφο, όπου βρισκόταν ο βασικός οικιστικός πυρήνας. Η δεύτερη φάση κατοίκησης τελείωσε πριν από το τέλος της ΥΜ ΙΑ πιθανότατα πάλι εξαιτίας ενός σεισμού⁴²², αλλά η ζωή συνεχίστηκε χωρίς διακοπή έως το τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.

β. Κεραμική

Τα ΥΜ ΙΑ-Β κωνικά κύπελλα εντοπίζονται σε μεγάλες ποσότητες. Οι βέβαιες αντίστοιχες μινωικές εισαγωγές όμως, είναι σχετικά σπάνιες.

Στην Κω έχει βρεθεί ένα είδος «μινωίζουσας» κεραμικής με διακόσμηση «ανοικτή επί σκοτεινού» και «σκοτεινή επί ανοιχτού» πολύ διαδεδομένη στα Δωδεκάνησα⁴²³. Η ανακάλυψή της στο ΝΑ Αιγαίο θεωρήθηκε μαρτυρία για επαφές με την ΜΧ Κρήτη. Πολλά όμως από τα όστρακα τέτοιων αγγείων, που αναφέρονταν στις Ιταλικές προκαταρκτικές εκθέσεις ως καμαραϊκά ή ΜΜ, αποδείχτηκε ότι δεν ήταν κρητικές εισαγωγές, αλλά προϊόντα τοπικής παραγωγής.

Ο J. Davis υποστήριξε ότι:

α) εάν εξεταστεί προσεχτικά το σύνολο των ευρημάτων, στο οποίο εντάσσονται, δεν αποδεικνύεται ικανοποιητικά, ότι χρονολογούνται πριν από τις αρχές της ΥΜ περιόδου.

⁴²⁰ Marketou 1998, 56.

⁴²¹ Davis 1992-1999, 92-94.

⁴²² Αυτόθι.

⁴²³ Davis 1983, 361-363.

β) δεν υπάρχει καμιά ένδειξη τεχνοτροπικής ομοιότητας με αγγεία που μιμούνται MM ρυθμούς.

γ) ακόμη και εάν αποδειχθεί στο μέλλον ότι η «μινωίζουσα» κεραμική με ανοιχτόχρωμη διακόσμηση σε σκοτεινό βάθος ξεκίνησε να παράγεται στο ΝΑ Αιγαίο κατά την ΜΕΧ, οι διαθέσιμες στρωματογραφικές μαρτυρίες δείχνουν ξεκάθαρα ότι αυτή χρησιμοποιήθηκε κυρίως κατά την πρώιμη φάση της ΥΕΧ.

δ) τέλος, ακόμη και αν κάποια από τα σχήματα και τα διακοσμητικά θέματα προήλθαν από MM ρυθμούς, αυτό δεν διασφαλίζει ότι τα αγγεία κατασκευάστηκαν κατά τη ΜΕΧ, ή ότι η MM κεραμική είχε αναγκαστικά εισαχθεί στη συγκεκριμένη θέση, όπου βρέθηκε. Στην πραγματικότητα λίγες κρητικές εισαγωγές έχουν δημοσιευθεί από το ΝΑ Αιγαίο⁴²⁴.

Ομοιότητες στην σκοτεινή και ανοιχτόχρωμη κεραμική της Κω, υπάρχουν και με άλλα κέντρα στο Αιγαίο: τις Κυκλάδες (Κέα, Θήρα), την Κάλυμνο (σπήλαιο Δασκαλιό), τη Ρόδο (Τριάντα), και τη Μικρά Ασία (Μίλητος, Ιασός)⁴²⁵.

Σήμερα είναι ξεκάθαρο, ότι πρόκειται για αγγεία κωακής παραγωγής. Αναλύσεις πηλού από δείγματα κεραμικής με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού» από τα Σεράγια της Κω, τα Τριάντα της Ρόδου και το Ασκρωτήρι της Θήρας, έδειξαν την κωακή προέλευσή τους.⁴²⁶

Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό

α. Κεραμική

Στην ΥΜ ΙΒ-ΙΙΙ Α1 περίοδο, το μεγαλύτερο μέρος της κεραμικής από το σπήλαιο συνέχισε να είναι τοπικής παραγωγής⁴²⁷.

Από τον Benzi θεωρείται βέβαιο ότι η παρουσία μινωικής λεπτότεχνης κεραμικής συμπεριλαμβανομένων τριών ρυτών (**Εικ. 33**) και ενός λίθινου αγγείου μαρτυρεί τον ιερό χαρακτήρα του σπηλαίου στην ΥΜ ΙΑ⁴²⁸. Η άποψη αυτή ενισχύεται από την πρόσφατη εύρεση ενός χάλκινου ειδωλίου λατρευτή⁴²⁹. Τα ευρήματα όμως της ΥΜ ΙΒ μέχρι και της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, δεν είναι τυπικά λατρευτικά. Επομένως, το σπήλαιο Δασκαλιό, παρέχει ενδείξεις για «μινωίζουσες» λατρευτικές δραστηριότητες, αλλά μόνο κατά την ΥΜ ΙΑ περίοδο⁴³⁰.

⁴²⁴ Davis 1983, 361-363.

⁴²⁵ Davis et al 2001, 92.

⁴²⁶ Marthari, Marketou, Jones 1990. Βλ. και παρακάτω στο κεφ. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΕΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ.

⁴²⁷ Αυτόθι.

⁴²⁸ Benzi 1993, Πιν. 34.

⁴²⁹ Marketou 1998, 55-66. Το εύρημα παραδόθηκε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία Δωδεκανήσου από μικρούς προσκόπους της Κάλυμνου, που επισκέφθηκαν το σπήλαιο, το 1998.

⁴³⁰ Μαρκέτου 2005, υπό εκτύπωση.

Στην ΥΕ III A2/III B, εμφανίστηκε μεγάλη ποικιλία μυκηναϊκών εισαγωγών διακοσμημένων αγγείων, ενώ μαρτυρούνται και τοπικές απομιμήσεις μυκηναϊκής κεραμικής από πηλούς που απαντούν στο ΝΑ Αιγαίο⁴³¹.

Στις ύστερες φάσεις της ΥΕΧ, παρά την απουσία οικιακής κεραμικής, επειδή ίσως, δεν κρατήθηκε από τον ανασκαφέα⁴³², το σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε ως εποχιακό καταφύγιο⁴³³.

Άλλα δωδεκανησιακά νησιά

Έως το τέλος της ΜΕΧ, φαίνεται ότι η Κάρπαθος, η Κάσος και η Σαρία, είχαν μπει σε μινωική τροχιά⁴³⁴. Η Κάρπαθος ένα νησί πολύ κοντά στην Α ακτή της Κρήτης, είναι φυσικό να είχε πάντα πολύ στενές επαφές με την τελευταία. Με αίθριο καιρό η Κάρπαθος και η Κάσος είναι ορατές από την κρητική ακτή και αποτελούσαν, όπως φαίνεται από τις αρχαιολογικές ενδείξεις, γέφυρες στα ταξίδια των μινωιτών προς τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα. Ο ναυτικός αυτός δρόμος χρησιμοποιήθηκε μάλλον ήδη από τη Νεολιθική εποχή⁴³⁵.

Ανεσκαμμένοι οικισμοί αυτής της περιόδου δυστυχώς απουσιάζουν με εξαίρεση το τμήμα μιας νεοανακτορικής οικίας, που εξερευνήθηκε στη νότια Κάρπαθο, στον Αφιάρτη (Κοντοκέφαλο)⁴³⁶. Εκεί βρέθηκαν ένας πίθος, ένας μινωικός ταλισμανικός σφραγιδόλιθος από αχάτη και ομάδα κωνικών κυπέλλων της ΥΜ Ι Α περιόδου⁴³⁷. Είναι ενδιαφέρον ότι ακόμη και μετά την ΥΜ Ι καταστροφή αυτού του οικισμού, το νησί συνέχισε να δέχεται ισχυρές πολιτιστικές επιρροές από την Κρήτη⁴³⁸.

Μινωικά ευρήματα έχουν επισημανθεί και σε πολλά από τα μικρότερα νησιά του ΝΑ Αιγαίου, για παράδειγμα, στη Γαρίπα της Τήλου και στον Πόνταμο/Αγίους Αναργύρους στη Χάλκη. Ο Σάμψων αναφέρει ότι ο σημαντικός αριθμός «μινωικών» κωνικών κυπέλλων (**Εικ. 34, 35**) από τη Γαρίπα, αποτελεί ένα μινωϊκό στοιχείο σ' έναν μυκηναϊκό οικισμό. Το ίδιο συμβαίνει και σ' άλλα νησιά, όπως στην Αγία Ειρήνη Κέας, στα Κύθηρα, στη Θήρα, στην Κω, ενώ δεν παρατηρείται στους σύγχρονους οικισμούς της ηπειρωτικής Ελλάδας. Φαίνεται δηλαδή ότι εκτός

⁴³¹ Davis et al. 2001, 92.

⁴³² Οπ. π., 277-288.

⁴³³ Benzi 1993, 279-281.

⁴³⁴ Πλάτων και Καράντζαλη 2003, 71-84.

⁴³⁵ Αυτόθι.

⁴³⁶ Για τη θέση αυτή βλ. περισσότερα στο Μελάς Μ. και Ε. Καράντζαλη (2000): «Ανασκαφή Μινωικής «Βίλλας» στην Κάρπαθο, 1992-1994», *Πεπραγμένα Η' Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο 9-14 Σεπτεμβρίου 1996, Τόμος 2, Ηράκλειο*, 281-298.

⁴³⁷ Πλάτων και Καράντζαλη 2003, 71-84.

⁴³⁸ Κάντα 1998, 34, 35.

από τη Ρόδο και την Κω, η μινωική διείσδυση γενικεύεται και στα υπόλοιπα Δωδεκάνησα κατά την MM III-ΥΜ I περίοδο⁴³⁹.

Ο «εκμινωϊσμός» της Δωδεκανήσου

Ένα ζήτημα που χρήζει περισσότερης διερεύνησης είναι ο ρόλος της Κρήτης στη διαμόρφωση του πολιτισμού των νησιών της Δωδεκανήσου.

Συμφωνούμε με την παρατήρηση του Patton ότι η επίδραση που άσκησε ο μινωικός πολιτισμός δεν υπήρξε ομοιόμορφη σ' όλες τις περιοχές του Αιγαίου⁴⁴⁰. Οι σχέσεις που διαμορφώθηκαν ανάμεσα στα νησιά αυτά, αλλά και μεταξύ των νησιών και της ηπειρωτικής χώρας, επηρεάστηκαν σε σημαντικό βαθμό από την έντονη εποικιστική δραστηριότητα, που αναπτύχθηκε στις αρχές της Εποχής του Χαλκού, με την οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη η ανταλλαγή προϊόντων και η σύναψη εμπορικών σχέσεων.

Οι κρητικές εμπορικές δραστηριότητες φαίνεται ήταν εντατικές κατά τη MM III-ΥΜ IB, όπως μαρτυρεί η εύρεση μινωικής κεραμικής στην ηπειρωτική Ελλάδα, στη Θήρα, στη Μήλο, στη Νάξο, στην Κέα, στην Κω, στη Ρόδο, στη Μίλητο, στην Κνίδο, στην Κύπρο, στην Συρία και Παλαιστίνη, και πιθανόν στην Ιταλία⁴⁴¹.

Ο πιο πολυσύχναστος θαλάσσιος δρόμος των μινωιτών φαίνεται να οδηγούσε στην πλούσια σε μέταλλα περιοχή του Λαυρίου. Γίνεται φανερό δηλαδή ότι, σημαντικός παράγοντας, μεταξύ των άλλων, για την κατεύθυνση που παίρνουν τα ταξίδια και οι επαφές με τον υπόλοιπο κόσμο, είναι οι δρόμοι των μετάλλων. Ο V.Watrous⁴⁴² σημειώνει ότι η διάδοση της μινωικής κεραμικής άμεσα υποδεικνύει τους εξής δρόμους για την απόκτηση των μετάλλων : 1) μέσω Κυθήρων στην Πελοπόννησο, 2) μέσω των δυτικών Κυκλάδων στο Λαύριο, 3) μέσω Καρπάθου και Ρόδου στην Εγγύς Ανατολή, 4) μέσω Κω και Ρόδου στα μικρασιατικά παράλια και βορειότερα, 5) στην Αίγυπτο⁴⁴³.

Είναι γεγονός ότι, σε σχέση με τα άλλα νησιά του Αιγαίου, η Κρήτη είναι σχετικά απομακρυσμένη τόσο από την ηπειρωτική Ελλάδα, όσο και από τις ακτές της Ανατολίας. Συνδέεται, όμως, και με τις δύο αυτές περιοχές δια μέσου μιας αλυσίδας ενδιάμεσων σταθμών που σχηματίζεται από τα μικρότερα νησιά του Αιγαίου. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι τα νησιά αυτά έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις επαφές της Κρήτης. Ο βαθμός της κρητικής επίδρασης κατά την

⁴³⁹ Σάμψων 1980, 68.

⁴⁴⁰ Patton 1996, 165.

⁴⁴¹ Watrous 1993, 81.

⁴⁴² Οπ. π., 83.

⁴⁴³ Οπ. π., 82.

MEX και την YEX είναι πολύ μεγαλύτερος σε κάποια νησιά απ' ό,τι σε κάποια άλλα. Ειδικότερα αναγνωρίζεται, μια δυτική θαλάσσια γραμμή (Θήρα, Μήλος, Κέα) και μια ανατολική (Κάσος, Κάρπαθος, Ρόδος) από έντονα εκμινωισμένα νησιά⁴⁴⁴. Αυτά ακριβώς είναι τα νησιά που μπορεί να θεωρήσει κανείς ως ενδιάμεσους σταθμούς ανάμεσα στην Κρήτη και στην Αττική στα Δ, και την Ν.Δ Ανατολία στα Α. Και στις δυο περιπτώσεις, τα νησιά, για τα οποία γίνεται λόγος, απέχουν μεταξύ τους απόσταση, που καλύπτεται, υπό κανονικές συνθήκες, με μιας μέρας ταξίδι. Μια τρίτη επαφή της Κρήτης επιτυγχάνεται μέσω των Κυθήρων, που χρησιμεύει ως σύνδεσμος με τις σημαντικές πηγές μετάλλων της Λακωνίας στην Πελοπόννησο⁴⁴⁵.

Κάθε νησί της δυτικής γραμμής διέθετε και έναν σημαντικό οικισμό με μινωικές επιδράσεις: το Ακρωτήρι στη Θήρα, η Φυλακωπή στη Μήλο, η Αγία Ειρήνη στην Κέα. Στην αρχή της MEX αυτά τα κέντρα φαίνεται ότι είχαν στενότερες σχέσεις με την ελληνική ενδοχώρα παρά με την Κρήτη, επειδή, ίσως, οι κοινωνίες της ηπειρωτικής χώρας είχαν μεγαλύτερη ανάγκη από οψιανό της Μήλου⁴⁴⁶. Η πρωιμότερη, αμφισβητούμενη, κρητική κεραμική στις Κυκλάδες βρέθηκε στη Φυλακωπή της Μήλου και χρονολογείται στη MM IA, και στην Αγία Ειρήνη της Κέας, και χρονολογείται στην MM IB/IIA⁴⁴⁷. Στη Φυλακωπή εντοπίστηκαν εισαγωγές από την ηπειρωτική Ελλάδα, κυρίως γκρίζα μινυακή κεραμική. Σε καμιά περίπτωση όμως δεν υπάρχουν πολλές εισαγωγές από την Κρήτη ή την ηπειρωτική Ελλάδα, στα νησιά της δυτικής γραμμής κατά τη MEX. Αντιθέτως κυριαρχεί η ντόπια κεραμική, η οποία δέχεται επιδράσεις τόσο από την Κρήτη όσο και από την ηπειρωτική Ελλάδα⁴⁴⁸.

Ο Patton με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις κάνει λόγο για εγκαθίδρυση «μινωίζοντος» οικισμού στα Κύθηρα και στα νησιά της δυτικής και της ανατολικής γραμμής, ως απάντηση στην ανάγκη για πρόσβαση στις πηγές μετάλλων. Στα Κύθηρα και τη Ρόδο, υποθέτει ότι ήταν δυνατόν να υπήρξε εκούσιος εποικισμός, ενώ, σε άλλες περιπτώσεις, δημιουργία συμμαχιών με το ντόπιο πληθυσμό, με υποσχέσεις για αγαθά πολυτελείας, σε αντάλλαγμα για τις πρώτες ύλες⁴⁴⁹. Η λεγόμενη «μινωική θαλασσοκρατία» έτσι, εξετάζεται ως μια ιδιαίτερη κοινωνικοπολιτική εκμετάλλευση της γεωγραφικής πραγματικότητας του νότιου αρχιπελάγους.

Είναι πάντως γεγονός ότι, οι μαρτυρίες για τη μινωική επίδραση στα νησιά της ανατολικής γραμμής είναι λιγότερο ξεκάθαρες απ' ό,τι οι αντίστοιχες για τα νησιά της δυτικής, πιθανότατα επειδή δεν έχουν γίνει πολλές έρευνες. Ο «εκμινωισμός» των νησιών της ανατολικής γραμμής φαίνεται να άρχισε περίπου την ίδια περίοδο με της δυτικής. Στην Ιαλυσό της Ρόδου η κεραμική

⁴⁴⁴ Patton 1996, 161. Η θεωρία της Α και Δ γραμμής των νησιών του Αιγαίου ανήκει στον Niemeier (1987), στον οποίο αναφέρεται ο Patton.

⁴⁴⁵ Patton 1996, 161.

⁴⁴⁶ Αυτόθι.

⁴⁴⁷ Αυτόθι.

⁴⁴⁸ Αυτόθι.

⁴⁴⁹ Αυτόθι.

έχει τοπικό χαρακτήρα ενώ υπάρχουν λίγες εισαγωγές καμαραϊκών αγγείων⁴⁵⁰ και λίθινων μινωικών σκευών⁴⁵¹. Παράλληλα μικρές ποσότητες εισηγμένης MM I/II κεραμικής βρέθηκαν στο Παλιό Μιτάτο και στον Λάκκο της Καρπάθου, στην Τράπεζα, στην Κεφάλα και στου Σταμάτη το Λακκί της Κάσου⁴⁵².

Το ζήτημα του αποικισμού της Δωδεκανήσου

Το θέμα της ύπαρξης ή όχι μινωικών αποικιών και η υπόθεση της λεγόμενης «μινωικής θαλασσοκρατίας» αποδεικνύεται στις μέρες μας σύνθετη υπόθεση και εξαρτάται από τις λογικές εκτιμήσεις κάθε ερευνητή.

Η ελληνική παράδοση αναφέρεται συχνά στις κρητικές εγκαταστάσεις κατά την περίοδο του Μίνωος (Νεοανακτορική περίοδος), στον νησιωτικό αιγαιακό χώρο. Ο Θουκυδίδης, στο πρώτο βιβλίο της Ιστορίας του⁴⁵³ γράφει, ότι ο Μίνωος με το στόλο του κατέκτησε το Αιγαίο και το μεγαλύτερο μέρος των Κυκλαδικών νησιών, εξεδίωξε τους Κάρες, κατέστειλε την πειρατεία, και τοποθέτησε ως βασιλείς τους γιούς του⁴⁵⁴. Είναι γεγονός ότι πολλές πόλεις με την ονομασία «Μινώα» ήταν εγκατεστημένες στο χώρο του Αιγαίου⁴⁵⁵. Τα παραπάνω απηχούν, ήδη από την αρχαιότητα, την μινωϊκή αποικιστική εξάπλωση στην περιοχή⁴⁵⁶. Ο πρώτος, που συνέδεσε τη δημιουργία του Μινωικού πολιτισμού με την αποικιστική αυτή εξάπλωση, ήταν ο Evans⁴⁵⁷.

Το ζήτημα φαίνεται να είναι ποιος είναι ο ορισμός που δίνει κανείς στη λέξη αποικία. Μερικοί ερευνητές έχουν επιχειρήσει να καθορίσουν τα κριτήρια, βάσει των οποίων είναι δυνατόν να ορισθεί μια προϊστορική εγκατάσταση ως αποικία. Σε γενικές γραμμές είναι κοινώς παραδεκτό ότι, ποσότητα αγγείων, που βίσκεται σε τόπο διαφορετικό από αυτόν της παραγωγής της, από μόνη της δεν είναι επαρκής ένδειξη. Χρειάζεται συνδυασμός ποικίλων χαρακτηριστικών ευρημάτων, σε ικανό μάλιστα αριθμό. Ως τέτοια θεωρούνται η ύπαρξη χρηστικών οικιακών αγγείων, και τεχνέργων που δηλώνουν την υιοθέτηση ανάλογων θρησκευτικών, τελετουργικών, και ταφικών πρακτικών από τη μια περιοχή στην άλλη⁴⁵⁸. Άλλες παράμετροι έχουν θεωρηθεί οι κοινές δεξιότητες και κατασκευαστικές τεχνικές, π.χ. για την κατασκευή κοσμημάτων και λοιπών τεχνέργων, η ύπαρξη εξελιγμένης τεχνολογίας στη χρήση εργαλείων, (π.χ στη μεταλλουργία), η

⁴⁵⁰ Βλ. καμαραϊκά αγγεία στο κεφ. Η ΜΕΧ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ.

⁴⁵¹ Για τα λίθινα σκεύη βλ. Benzi 1984, 93-106.

⁴⁵² Patton 1996, 161.

⁴⁵³ Θουκυδίδης I 8.

⁴⁵⁴ Hutchinson 1962, σ. 112, Vermeule 1972.

⁴⁵⁵ Πλάτων 1970, 210. Βλ. Και παραπάνω τα σχετικά με τις μυθολογικές παραδόσεις για τα Δωδεκάνησα.

⁴⁵⁶ Αυτόθι.

⁴⁵⁷ Όπ. π., 210. Evans 1922, The Palace of Minos I-IV.

⁴⁵⁸ Mee 1986, 302 : ...we might usefully consider the criteria which were suggested as indicative of Minoan settlement (Hagg και Marinatos 1984, 221): firstly "kitchen kit", in particular the presence of domestic pottery, secondly "religious and cult patterns", and thirdly funerary practices,

χρήση ειδικών μεταλλικών κραμάτων (ανιχνεύσιμων με αρχαιομετρικές μεθόδους), η ύπαρξη μικρών βιοτεχνιών υψηλής εξειδίκευσης, που χρησιμοποιούν εισηγμένες πρώτες ύλες⁴⁵⁹.

Ο Branigan διακρίνει τρεις τύπους αποικιών, που εξαρτώνται από ποικίλες και, κάποιες φορές, πολύ διαφορετικές συνθήκες. Κάνει λόγο για κεντρικές αποικίες, αποικίες εγκαταστάσεις, αποικίες κοινότητες⁴⁶⁰.

Η πρώτη περίπτωση αποικίας σχετίζεται με εγκαταστάσεις, στις οποίες έχει επιβληθεί, με τη βία, ξένη διοίκηση. Οι τελευταίες δεν έχουν δεχτεί ξένους εποίκους, αλλά έναν «κυβερνήτη» και μια μικρή διοικητική ομάδα. Ο σκοπός της ίδρυσής τους είναι, συνήθως, είτε στρατηγικοί είτε εμπορικοί λόγοι. Στα χαρακτηριστικά γνωρίσματά τους περιλαμβάνονται η κατοικία του «κυβερνήτη», και πιθανώς του προσωπικού του, οι οποίοι πιθανότατα θα εισήγαγαν αντικείμενα πολυτελείας. Ο υπόλοιπος, γηγενής πληθυσμός θα εξακολουθούσε να ζει όπως πριν, χρησιμοποιώντας προϊόντα τοπικής κατασκευής⁴⁶¹.

Η δεύτερος τύπος αποικίας χαρακτηρίζει πόλεις, οι οποίες ιδρύθηκαν από ξένους σε ακατοίκητη περιοχή. Σταδιακά, επήλθαν αλλαγές στον πληθυσμό από γάμους με ντόπιους κατοίκους της γύρω περιοχής. Η μορφή όμως και τα βασικά χαρακτηριστικά της αποικίας δείχνουν τους ισχυρούς δεσμούς με τη μητρόπολη. Ο σκοπός της ίδρυσής της είναι η ανακούφιση της μητρόπολης από τον υπερπληθυσμό. Χαρακτηριστικό γνώρισμά της είναι ότι ιδρύεται για πρώτη φορά από ανθρώπους με διακριτό και ξένο, για την ευρύτερη περιοχή, υλικό πολιτισμό. Στην πρώτη φάση αυτής της εγκατάστασης, η αρχιτεκτονική, οι ταφικές πρακτικές, η θρησκεία κ. α. θα πρέπει να θυμίζουν εκείνα της μητρόπολης, ενώ πολλά από τα ευρήματα θα πρέπει να είναι εισηγμένα. Η εχθρική του γηγενούς πληθυσμού πιθανότατα θα δημιούργησε την ανάγκη κατασκευής αμυντικών έργων⁴⁶².

Στην τρίτη και τελευταία περίπτωση αποικίας, ο Branigan διακρίνει την ανάμιξη του γηγενή πληθυσμού μιας εγκατάστασης, με τους ξένους-μετανάστες. Η σημασία αυτών των αποικιών είναι μάλλον οικονομικής φύσης παρά πολιτικής. Οι μετανάστες, σχηματίζουν μια διακριτή κοινωνική ομάδα μέσα στην κοινωνία της αποικίας. Ο σκοπός της ίδρυσής τους είναι μάλλον το προσωπικό

⁴⁵⁹ Lamprou-Phillipson 1993, 366. Στο άρθρο της Τουρναβίτου Ι. “Enclave colonies model-True or false”, *BSA* 85 (1990), 415-418, αναφέρονται τα επιχειρήματα υπέρ μιας επιφυλακτικής στάσης απέναντι στην υιοθέτηση ενός μοντέλου καθορισμού μιας εγκατάστασης ως αποικίας, όπως το ορίζει η Phillipson στο άρθρο της “Model for the identification of Enclave colonies”, *6th International Colloquium on Aegean Prehistory*, Athens, 1987. Η Τουρναβίτου υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, ότι οι ενδείξεις ξένου μετρικού συστήματος (βάρη) σε μια εγκατάσταση, ως μεμονωμένα ευρήματα, δεν μπορούν να αποτελέσουν ικανά τεκμήρια αποικίας. Τονίζει την ανάγκη ανεύρεσής τους μέσα σε σύνολο συναφών ευρημάτων ενός συγκεκριμένου χώρου, όπως για παράδειγμα μέσα σε κάποιον εργαστηριακό χώρο.

⁴⁶⁰ governed colonies, settlement colonies, community colonies, στο άρθρο του Branigan 1981, 26.

⁴⁶¹ Οπ. π., 25, 26.

⁴⁶² Branigan 1981, 26.

ενδιαφέρον της συγκεκριμένης ομάδας μεταναστών, οι οποίοι επιδιώκουν να προωθήσουν το εμπόριο και τις ανταλλαγές κατοικώντας σε άλλη χώρα⁴⁶³.

Ο ίδιος ερευνητής υποστηρίζει, ότι μινωικά χαρακτηριστικά παρουσιάζουν η Φυλακωπή της Μήλου, η Αγία Ειρήνη της Κέας, το Ακρωτήρι της Θήρας, το Καστρί των Κυθήρων και τα Τριάντα της Ρόδου. Απ' αυτές μόνο οι τρεις πρώτες εγκαταστάσεις έχουν δώσει, κατά την άποψή του, ικανές μαρτυρίες για να θεωρηθούν μινωικές αποικίες, του τύπου *community colonies*⁴⁶⁴.

Για το Καστρί των Κυθήρων, με το οποίο παραλληλίζονται τα Τριάντα, ο ερευνητής αναφέρει ότι τα στοιχεία που έχουν έρθει στο φως το κατατάσσουν στον τύπο αποικίας, που ονομάζεται *settlement colony*. Ως τέτοια αναγνωρίζονται τα μινωικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και κεραμική από την ΠΜ II ως την ΥΕ\ΥΜ I περίοδο, τα μινωικά λίθινα αγγεία, τα χρυσά κοσμήματα, οι σφραγίδες, τα ασημένια κύπελλα, το πήλινο βάρος με επιγραφή Γραμμικής Α γραφής, οι τάφοι μινωικού τύπου και η θεμελίωση του οικισμού σε παρθένο έδαφος⁴⁶⁵.

Η πρώτη θεμελίωση του οικισμού των Κυθήρων και η σχεδόν εξολοκλήρου μινωική⁴⁶⁶ κεραμική σε χρήση από την αρχή της λειτουργίας του οικισμού, διαφοροποιούν τα Κύθηρα από την Αγία Ειρήνη, τη Φυλακωπή και το Ακρωτήρι⁴⁶⁷. Για τις τρεις αυτές πόλεις τονίζει, ότι αν δεν αποδεικνύεται απόλυτα η ύπαρξη μινωικών αποικιών, πάντως δεν αντικρούεται. Ωστόσο εξακολουθεί να είναι πιθανό το επιχείρημα, ότι πρόκειται για κυκλαδικές πόλεις με στενές εμπορικές σχέσεις με την Κρήτη, όπου η επίδραση του μινωικού υλικού πολιτισμού αναπόφευκτα μετριάστηκε, αλλά δεν φιλοξένησαν κοινωνίες μινωιτών. Η παρουσία της Γραμμικής Α και η επικράτηση του μινωικού μετρικού συστήματος, σύμφωνα με τον Branigan, δεν αποδυναμώνει το παραπάνω επιχείρημα⁴⁶⁸.

Στα Δωδεκάνησα όπως και στα άλλα νησιά του Αιγαίου, η επίδραση, που άσκησε ο μινωικός πολιτισμός, είναι σαφής στα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού, γεγονός που δεν αμφισβητείται από το σύνολο των προϊστορικών αρχαιολόγων. Πολλοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με την περίπτωση του οικισμού στα Τριάντα της Ρόδου και την αναζήτηση στοιχείων υπέρ⁴⁶⁹ ή κατά της ταύτισής⁴⁷⁰ του ως μινωική αποικία. Βάσει των ανασκαφικών δεδομένων, υπογραμμίζουν

⁴⁶³ Branigan 1981, 26.

⁴⁶⁴ Οπ.π., 31.

⁴⁶⁵ Οπ.π., 32.

⁴⁶⁶ Σύμφωνα πάντα με όσα υποστηρίζει ο Branigan 1981, 32.

⁴⁶⁷ Αυτόθι.

⁴⁶⁸ Οπ.π., 33.

⁴⁶⁹ Υπέρ του αποικιακού χαρακτήρα του οικισμού των Τριαντών έχουν διατυπώσει την άποψή τους οι Furumark, 1950, 201, Immerwar 1960, 8, Hope Simpson και Lazenby 1962, σημ. 21, 173, Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1982, 182, Πλάτων και Καραντζαλη, 2003.

⁴⁷⁰ Branigan 1981, 27, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά: "Although other sites, such as Ialysos and Trianda on Rhodes, have produced a similar range of evidence to that from the sites of Ayia Irini, Phylakopi, and Akrotiri, it is only at these three sites that we have recent excavations in settlements widely claimed as Minoan "colonies"...."

τον μινωικό χαρακτήρα του θεωρώντας, ότι πρόκειται για μια πραγματική μινωική αποικία, ανάλογη με εκείνη που υπάρχει στα Κύθηρα, ήδη από την ΠΜ ΙΙ/ΙΙΙ περίοδο⁴⁷¹.

Ο J. Davis υποστηρίζει ότι στα Σεράγια της Κω και στα Τριάντα της Ρόδου ιδρύθηκαν οικισμοί με έντονη μινωική επίδραση⁴⁷². Σημειώνει ότι, εάν η ΥΜ ΙΑ εγκατάσταση θεμελιώθηκε, σε παρθένο έδαφος, τότε εκεί παρά στις Κυκλάδες, φαίνεται ότι συγχωνεύθηκαν σταδιακά οι μινωικοί τρόποι στη ντόπια παράδοση. Έτσι, όπως και στα Κύθηρα, ιδρύθηκε στα Τριάντα μια κρητική αποικία, με την έννοια της μεταφύτευσης μινωικών σε ξένο έδαφος⁴⁷³. Υποστηρίζει την άποψή του επισημαίνοντας, ότι το εμπόριο δε χρειαζόταν να είναι ο μοναδικός λόγος, που οι κρητικοί οικισμοί θεμελιώθηκαν στο ΝΑ Αιγαίο την ΥΜ Ι. Τις ανάγκες των θαλασσινών, που ταξίδευαν πιο ανατολικά, θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν προφυλαγμένα λιμάνια με πηγές νερού και όχι μόνιμες εγκαταστάσεις, το ίδιο καλά, όπως και οι μεγάλοι οικισμοί, πράγμα που φαίνεται ότι ίσχυε καθ' όλη τη διάρκεια της ΜΕΧ. Κατά συνέπεια σημειώνει, ότι οι μινωικές αποικίες δε δημιουργήθηκαν μόνο ως σταθμοί ελλιμενισμού και ανεφοδιασμού των πλοίων. Μια εναλλακτική ερμηνεία για αυτή τη μινωική εξάπλωση θα μπορούσε να θεωρηθεί, κατά την άποψή του, η ξαφνική αύξηση του πληθυσμού της Κρήτης τη Νεοανακτορική περίοδο⁴⁷⁴.

Ωστόσο, σύμφωνα με τη Μαρκέτου, η εξέταση του θέματος από τη δωδεκανησιακή σκοπιά⁴⁷⁵, προϋποθέτει, τη σημαντική παρατήρηση: α) ότι η κατοίκηση στα Τριάντα και στην ευρύτερη περιοχή της Ιαλυσού είχε μακρά τοπική ιστορία πριν την οργάνωση της ΥΧ ΙΑ εγκατάστασης⁴⁷⁶. Η πρώτη θεμελίωση του οικισμού χρονολογείται, τουλάχιστον, στην ΜΜ ΙΒ/ΙΙ περίοδο⁴⁷⁷. β) Ότι το μέγεθος γνωστών εκμινωισμένων οικισμών, όπως είναι το Καστρί των Κυθήρων και η Φυλακωπή της Μήλου (1 και 2 εκτάρια αντίστοιχα) είναι μικρό σε σχέση με εκείνο στα Τριάντα, όπου το μέγεθος του οικισμού φτάνει, περίπου, τα 17 εκτάρια. Ενισχύεται έτσι η άποψη ότι τα Τριάντα δεν μπορούν να θεωρηθούν μινωική αποικία του τύπου settlement colony⁴⁷⁸. Η ίδια υποστηρίζει γ) ότι δεν υπάρχει κανένα στοιχείο, που να αποδεικνύει τον χαρακτήρα του διοικητικού συστήματος, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί αποικία του τύπου governed colony⁴⁷⁹. δ) Τέλος, επειδή ο τοπικός χαρακτήρας του οικισμού είναι πολύ ισχυρός, τα έντονα μινωικά στοιχεία, περισσότερο εμφανή στην αρχιτεκτονική παρά σε άλλα ευρήματα του υλικού πολιτισμού της εγκατάστασης⁴⁸⁰, υποδηλώνουν την ευημερία των κατοίκων, και τις σχέσεις και

⁴⁷¹ Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1982, 182, σημ. 183.

⁴⁷² Davis, 1982, 39-40.

⁴⁷³ Οπ. π. Δηλαδή του τύπου community colony, σύμφωνα με τη διάκριση του Branigan.

⁴⁷⁴ Davis, 1982, 39-40.

⁴⁷⁵ Marketou 1997α, 63.

⁴⁷⁶ Οπ. π., 63-65.

⁴⁷⁷ Βλ. παραπάνω το κεφ. Η ΜΕΧ ΣΤΑ ΔΩΔ/ΣΑ, Marketou 2005, υπό εκτύπωση.

⁴⁷⁸ Marketou 1997α, 63-65.

⁴⁷⁹ Αυτόθι.

⁴⁸⁰ Marketou 1997α, 64.

αλληλεπιδράσεις με την Κρήτη⁴⁸¹. Οι ενδείξεις μινωικών θρησκευτικών πρακτικών, που χρονολογούνται από την ΥΜ ΙΑ ως την ΥΜ ΙΙΙ Α και ΙΙΙ Β από το όρος Φιλήρημος πιθανότατα υιοθετήθηκαν σε μια περίοδο μετά τις φυσικές καταστροφές που φαίνεται ότι έπληξαν την περιοχή της Ιαλυσού. Υποστηρίζεται η άποψη ότι η περίοδος αυτή δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πολεμική. Στο πλαίσιο της Ραχ Μίνοικα στο Αιγαίο, η εκεί εγκατάσταση θα συμμετείχε ενεργά στο εμπορικό δίκτυο της εποχής. Όσο πιθανό φαίνεται ότι έμποροι από τη Θήρα διέπλεαν το Αιγαίο μαζί με μινωίτες ή και άλλους κατοίκους του Αιγαίου, άλλο τόσο μπορεί και τα Τριάντα να είχαν το ρόλο του σταθμού ή του εμπορείου⁴⁸².

Ο οικισμός σε όλα τα επόμενα στάδια της ΥΕΧ, διατήρησε πολλά στοιχεία από την παλαιότερη τοπική παράδοση και τα «εκμινώισε» επιλεκτικά, ακολουθώντας το πνεύμα της εποχής, όπως μάλλον και το Ακρωτήρι της Θήρας και τα Σεράγια της Κω, περισσότερο ίσως από ελιτισμό, παρά από άλλους παράγοντες⁴⁸³. Οι μινωίζοντες ρυθμοί θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι αποτελούν μέρος ενός νέου είδους απόκτησης γοήτρου μιας αναδυόμενης ροδιακής ελίτ⁴⁸⁴. Η περίπτωση του μινωικού αποικισμού, επομένως, μένει ακόμη να αποδειχθεί, τόσο για τα Τριάντα της Ρόδου, όσο και για τα υπόλοιπα νησιά της Δωδεκανήσου, όπου η έρευνα είναι ακόμη πιο περιορισμένη.

Η ΥΜ ΙΙΙ Α1-ΥΜ ΙΙΙ Β ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ρόδος, Τριάντα

Η εγκατάσταση κατοικήθηκε συνεχώς μέχρι την ΥΕ ΙΙΙ Α2 και τις αρχές της ΥΕ ΙΙΙ Β1 περιόδου. Ωστόσο, δεν είναι σαφή τα όρια αυτής της φάσης κατοίκησης⁴⁸⁵. Ορισμένες ενδείξεις υποδηλώνουν ότι πιθανότατα εγκαταλήφθηκε κατά τις ύστερες φάσεις της μυκηναϊκής περιόδου. Ίσως οι κάτοικοι δε μπόρεσαν, σύμφωνα με τη Μαρκέτου, να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις πλημμύρες, κάτι ανάλογο δηλαδή με ό,τι συνέβη στην Τίρυνθα⁴⁸⁶.

Το κύριο ιστορικό πρόβλημα της ΥΕ ΙΙΙ Α1-ΙΙΙ Β περιόδου, είναι το ζήτημα της έλευσης των μυκηναίων στη Ρόδο. Στην ΥΧ ΙΙ Β η μυκηναϊκή κεραμική αντικαθιστά τη μινωική. Αυτό από ορισμένους θεωρείται ότι δείχνει τη φιλική συνύπαρξη των μυκηναίων με τους ντόπιους, ενώ από άλλους όχι⁴⁸⁷.

⁴⁸¹ Marketou 1997α, 64.

⁴⁸² Marketou 2005, υπό εκτύπωση.

⁴⁸³ Μαρκέτου 2004, 27.

⁴⁸⁴ Αυτόθι.

⁴⁸⁵ Marketou 1997α, 62. Benzi 1988, 59.

⁴⁸⁶ Αυτόθι και Benzi 1988, 59.

⁴⁸⁷ Marketou 1997α, 62.

α. Κεραμική

Τοπικής κατασκευής

Η τοπική παραγωγή είναι έντονη από τις αρχές της ΥΕ ΙΙΙ Α και αυξάνεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α2, ίσως ως απάντηση στον αυξανόμενο ανταγωνισμό που δημιουργείται από τις εισαγωγές⁴⁸⁸. Γενικά, η τοπική παραγωγή αγγείων συνεχίστηκε μέχρι την ΥΕ ΙΙΙ Β1 χωρίς σημαντικές αλλαγές⁴⁸⁹. Η ύπαρξη εξάλλου, ενός τοπικού ροδο-μυκηναϊκού εργαστηρίου θεωρείται βέβαιη⁴⁹⁰.

Ντόπιες απομιμήσεις ξένων προτύπων

Τα αγγεία, που χαρακτηρίζονται ως μιμήσεις μυκηναϊκών προτύπων, έχουν περιορισμένα σχήματα και διακόσμηση. Τα αγγεία της καθημερινής χρήσης, ορισμένες φορές, είναι παρόμοια στα σχήματα με τα μινωϊκά, ενώ, κάποια άλλα, σχετίζονται περισσότερο με μυκηναϊκούς ρυθμούς⁴⁹¹.

Εισαγωγές

Στην ΥΕ ΙΙΙ Α2 η λεπτότεχνη κεραμική εισάγεται κυρίως από την ηπειρωτική Ελλάδα (Αργολίδα). Την ίδια περίοδο διαπιστώθηκαν εισαγωγές από την Κύπρο, και την Κω⁴⁹². Δύο τάφοι μάλιστα στην Ιαλυσό περιείχαν αποκλειστικά κυπριακά κτερίσματα⁴⁹³. Στα ευρήματα της ΥΕ ΙΙΙ Α2 παρατηρείται ο συνδυασμός μινωϊκών και ανατολικών εισαγωγών. Ορισμένα αγγεία της δεύτερης κατηγορίας γνωστά ως “bucchero”, μαζί με και γκρίζα και μελανόχρωμη κεραμική⁴⁹⁴ απαντώνται στην Τροία, στην Ιασό, στο Müskebi, στη Ρόδο και στην Κω⁴⁹⁵.

Μικρός αριθμός εισηγμένων αγγείων είναι άγνωστης προέλευσης, κυρίως της ΥΕ ΙΙΙ Α2/Β1 περιόδου⁴⁹⁶, αν και πιθανόν προέρχονται από κάποιο κέντρο του ΝΑ Αιγαίου, των Δωδεκανήσων ή της Κρήτης⁴⁹⁷.

⁴⁸⁸ Karantzali 2005, 148.

⁴⁸⁹ Mee 1988, 56.

⁴⁹⁰ Αυτόθι.

⁴⁹¹ Karantzali 2005, 148.

⁴⁹² Mee 1988, 56.

⁴⁹³ Macdonald 1986 β, 140.

⁴⁹⁴ Girella 2005, 134, όπου αναφέρονται ως Gray και Tan Ware.

⁴⁹⁵ Αυτόθι.

⁴⁹⁶ Karantzali και Ponting 2000, 235.

⁴⁹⁷ Αυτόθι.

Στην YE III B παρατηρείται μια αλλαγή. Οι συνηθισμένοι τύποι της YE III B 2 απουσιάζουν από το Α Αιγαίο, με εξαίρεση ένα αγγείο που βρέθηκε στην Αστυπάλαια⁴⁹⁸.

Ρόδος, Ιαλυσός

Οι αρχαιολογικές ενδείξεις για το τέλος της φάσης Τριάντα II B⁴⁹⁹ είναι σχετικά δυσδιάγνωστες. Ο Furumark, στην επανεξέταση των προαναφερθέντων δημοσιεύσεων παρέβλεψε τα ελάχιστα μυκηναϊκά όστρακα και υπέθεσε ότι ο οικισμός εγκαταλείφθηκε στη YE III A1 περίοδο τους υπό την πίεση κάποιας φυσικής καταστροφής⁵⁰⁰. Όμως, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Benzi ίχνη αυτής της καταστροφής δεν υπάρχουν⁵⁰¹.

Ο ίδιος, μελετώντας εκ νέου τα ευρήματα από τις παλιές ανασκαφές των Ιταλών αρχαιολόγων διαπίστωσε ότι από τα Τριάντα προέρχονται πολλά όστρακα, που χρονολογούνται στην YE III A2 και λίγα αβέβαια στην YE III B⁵⁰². Οι πιο πρόσφατες ανασκαφές επιβεβαιώνουν την παρατήρηση αυτή, καθώς τα πιο όψιμα ευρήματα στην Ιαλυσό χρονολογούνται στην YE III A και ορισμένα στην YM III B, και μάλιστα, χωρίς αντίστοιχα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα⁵⁰³. Ένα όστρακο, θα μπορούσε να θεωρηθεί YM III Γ⁵⁰⁴.

Βάσει των YE III A2 οστράκων, οι Hope Simpson και Lazenby υποστήριξαν ότι το κέντρο του μυκηναϊκού οικισμού στην περιοχή της Ιαλυσού βρισκόταν πιθανόν στο εσωτερικό του νησιού, πιο κοντά στα μυκηναϊκά νεκροταφεία⁵⁰⁵. Ωστόσο, ο σημαντικός αριθμός αυτών των οστράκων, κατανέμεται σε τόσο μεγάλη έκταση, ώστε είναι απίθανο να έχει μεταφερθεί από κάπου αλλού, παρά την απουσία συσχετισμένων με αυτά αρχιτεκτονικών λειψάνων⁵⁰⁶. Η απουσία αυτή, σύμφωνα με τον Benzi, οφείλεται στην ιδιαίτερη θέση του οικισμού στα Τριάντα, όπου οι πλημμύρες και η έντονη διάβρωση του εδάφους κατέστρεψαν τα μυκηναϊκά στρώματα. Μελετώντας τον αριθμό των τάφων θεώρησε ότι τα Τριάντα είναι πιο πιθανό να σχετίζονται με τα μυκηναϊκά νεκροταφεία παρά με το βουνό Φιλήρημος ή με κάποια υποθετική εσωτερική θέση ή ακόμη με τη Μόσχου Βουνάρα, όπου σύμφωνα με τους Hope Simpson και Lazenby βρέθηκε σημαντικός αριθμός προϊστορικών χονδροειδών αγγείων και κάποια ίχνη τοίχων⁵⁰⁷.

⁴⁹⁸ Mee 1988, 56.

⁴⁹⁹ Με βάση τη χρονολόγηση του Furumark, βλ. παραπάνω.

⁵⁰⁰ Furumark 1950, 166, 176, Benzi 1988 α, 53.

⁵⁰¹ Benzi 1988 α, 53.

⁵⁰² Αυτόθι.

⁵⁰³ Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Karantzali 2005, 141.

⁵⁰⁴ Benzi 1988 α, 53.

⁵⁰⁵ Simpson και Lazenby 1973, 135.

⁵⁰⁶ Benzi 1988 α, 54, άποψη που διατυπώνει ο Davis, και αποδέχεται ο Benzi.

⁵⁰⁷ Αυτόθι.

Η εικόνα για τις όψιμες περιόδους της Εποχής του Χαλκού στα Δωδεκάνησα φωτίζεται, εκτός από τα παραπάνω⁵⁰⁸, κυρίως από τα πληρέστερα δημοσιευμένα νεκροταφεία της Ιαλυσού στη Ρόδο. Στα εμπειριστατωμένα σχετικά άρθρα του, ο Benzi επισημαίνει ότι το κύριο ιστορικό πρόβλημα, που προκύπτει κατά την ΥΕ II B-III A1, είναι η έλευση των Αχαιών στο νησί, που τοποθετήθηκε από τον Furumark στο τέλος της Μυκηναϊκής II B ή στην αρχή της Μυκηναϊκής III A1 περιόδου⁵⁰⁹. Η Παπάζογλου-Μανιουδάκη σημειώνει, ότι οι Μυκηναίοι εγκαταστάθηκαν στη Ρόδο πριν από την εγκατάλειψη του μινωικού οικισμού στα Τριάντα και ότι την παρουσία τους δηλώνουν οι ΥΕ II B/ΥΕ III A1 τάφοι της Ιαλυσού, οι οποίοι είναι σύγχρονοι με την τελευταία φάση του οικισμού⁵¹⁰.

Πράγματι οι πρώτοι θαλαμοειδείς λαξευτοί τάφοι μυκηναϊκού τύπου εμφανίστηκαν στους δυο γειτονικούς λόφους της Μακριάς Βουνάρας και της Μόσχου Βουνάρας (Εικ. 36, 37), η χρήση των οποίων φαίνεται ότι ήταν συνεχής από την ΥΕ II B ως την ΥΕ III A1⁵¹¹. Ο αριθμός των τάφων αυτών, αυξήθηκε εντυπωσιακά. Από τα κτερίσματα περισσότερα ήταν τα όπλα, ορισμένα εκ των οποίων κυπριακά⁵¹². Γενικά, αυτή την περίοδο, η Ιαλυσός, φαίνεται ότι γνώρισε μεγάλη ευημερία, όπως μαρτυρεί μεταξύ άλλων, η καλής ποιότητας κεραμική που εισήχθη από την Αργολίδα⁵¹³.

Κατά την ΥΕ III B περίοδο όμως, οι τάφοι στα νεκροταφεία της Ιαλυσού μειώθηκαν⁵¹⁴. Τα ΥΕ III B ευρήματα είναι ασυνήθιστα λίγα και θεωρήθηκε, ότι αυτή η κατάσταση αντανακλά μια μείωση του πληθυσμού. Σε άλλα μέρη του νησιού, φαίνεται επίσης ότι μειώθηκε αρκετά ο αριθμός των τάφων, εκτός από τα ΝΑ, όπου υπάρχουν ελαφρώς περισσότερα ΥΕ III B όστρακα απ' ό,τι στις προηγούμενες περιόδους⁵¹⁵.

Η ΥΕ III B περίοδος θεωρείται ότι έχει πολιτιστική και πιθανότατα πολιτική ομοιογένεια, στο πλαίσιο της «Μυκηναϊκής κοινής». Ο Mee υποστήριξε αντίθετα, ότι πρόκειται για περίοδο αστάθειας για το ΝΑ Αιγαίο⁵¹⁶. Η ιδέα της ύπαρξης μιας «κοινής» υπονομεύεται, σύμφωνα με τον ερευνητή, από την προφανή μείωση του του εμπορίου, τουλάχιστον της κεραμικής⁵¹⁷.

Σύμφωνα με τον Benzi, στη Ρόδο, η κεραμική της ΥΜ III περιόδου αντανακλά τη συνεχόμενη επίδραση της Πελοποννήσου. Ενώ πολλοί βλέπουν μια πτώση στην ποιότητα των κτερισμάτων τόσο στην ΥΜ III A και περισσότερο στην III B, ο ίδιος θεωρεί ότι κάτι τέτοιο

⁵⁰⁸ Βλ. π.χ. ο Benzi στο άρθρο του 1988 α, 39-54.

⁵⁰⁹ Furumark 1950, 181.

⁵¹⁰ Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1982, 184.

⁵¹¹ Benzi 1988 α, 54.

⁵¹² Benzi 1988 β, 61.

⁵¹³ Mee 1988, 56.

⁵¹⁴ Benzi 1988 β, 63, 64 και Mee 1988, 56.

⁵¹⁵ Αυτόθι.

⁵¹⁶ Mee 1988, 56.

⁵¹⁷ Αυτόθι. Mee 1988, 56.

μάλλον δεν ισχύει. Αντίθετα υποστηρίζει ότι τα ευρήματα από τα νεκροταφεία της Μακριάς και Μόσχου Βουνάρας μαρτυρούν την ευημερία της Ιαλυσού συνεχίζεται⁵¹⁸.

Ο Mee επισημαίνει στο υπόλοιπο Αιγαίο μια γενικότερη ύφεση στις σχέσεις με τα μυκηναϊκά κέντρα, που σχετίζεται με τις καταστροφές που έπληξαν, τα τελευταία, στο τέλος της ΥΕ III Β. Υποστηρίζει ότι σε πολλές θέσεις αυτές οι καταστροφές, δεν μπορούν να καθοριστούν χρονολογικά. Παραδέχεται, ωστόσο, όπως και ο Benzi, οι τάφοι στα νεκροταφεία της Ιαλυσού επαναχρησιμοποιούνται. Η κεραμική που βρέθηκε θεωρεί ότι αν και τοπικής κατασκευής, στην πλειοψηφία χαρακτηρίζεται ως «αιγαιακή κοινή». Ορισμένα από τα αγγεία μάλιστα αποδεικνύουν ότι ξανάρχισαν οι επαφές του νησιού με με την Α Μεσόγειο⁵¹⁹.

Η επανάχρηση των τάφων στα νεκροταφεία της Ιαλυσού και αλλού στη Ρόδο και την Κω, ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα της έλευσης μυκηναϊκών εποίκων, οι οποίοι εκμεταλλεύτηκαν την αδυναμία των κατοίκων του Αιγαίου να ανταπεξέλθουν στις καταστροφές της ΥΜ III Β περιόδου⁵²⁰.

Άλλες θέσεις στη Ρόδο

Η εύφορη ΒΔ παράκτια ζώνη, από την αρχαία Ιαλυσό μέχρι την αρχαία Κάμειρο, αποτέλεσε μια σημαντική μυκηναϊκή επαρχία. Η διασπορά μυκηναϊκών ευρημάτων είναι περιορισμένη, αλλού στη Ρόδο, και απαντάται πάλι σε εύφορες περιοχές, όπως στα Κοσκινού, στ'Αφάντου, στην Αρχάγγελο, στην Πυλώνα, στη Λάρδο, στο Βάτι, στο Γεννάδι, στη Λαχανιά, στη Κατταβιά, στην Απολλακιά, στα Σιάνα, στη Μονόλιθο, στην Κρητηνία και στο Μανδρικό. Δυο ακόμα ευημερούσες περιοχές, η Σάλακος, το Καπί, η Μαλώνα και τα Μάσσαρη, πιθανότατα κατοικούνταν κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους. Τα ευρήματα από τα Απόλλωνα και τον Άγιο Ισίδωρο υποδηλώνουν ότι και το εσωτερικό του νησιού είχε επίσης κατοικηθεί.

Κατά την ΥΕ I-ΥΕ III Α 1, η εξάπλωση περιορίστηκε κυρίως στο βορειοδυτικό τμήμα του νησιού. Η απουσία ΥΕ II και ΥΕ III Α1 κεραμικής από την υπόλοιπη Ρόδο είναι ιδιαίτερα περίεργη, και δεν μοιάζει τυχαία, αφού η συνολική ποσότητα αγγείων, που βρέθηκαν εκτός της περιοχής Ιαλυσού-Καμείρου είναι σημαντική. Κατά την ΥΕ III Α2 περίοδο, η κατοίκηση εξαπλώνεται στο μεγαλύτερο μέρος του νησιού, και κατά την ΥΕ III Β κατοικούνται όλα τα γνωστά κέντρα. Τα περισσότερα, αν όχι όλα, θα εξακολουθήσουν να κατοικούνται κατά την ΥΕ III Γ1 περίοδο. Εκτός ίσως από τα βορειοδυτικά, η εξέλιξη δεν φαίνεται να είναι μεγάλη. Για την

⁵¹⁸ Benzi 1988 β, 67.

⁵¹⁹ Mee 1988, 57.

⁵²⁰ Αυτόθι.

κατοίκηση της Ρόδου κατά το τελευταίο μέρος της ΥΕ ΙΙΙ Γ ή την Υπομυκηναϊκή περίοδο, υπάρχει μια προφανής έλλειψη μαρτυριών⁵²¹.

Κως, Σεράγια

Στα Σεράγια της Κω, όπου εντοπίζεται ο μόνος μυκηναϊκός οικισμός που έχει ερευνηθεί στα Δωδεκάνησα, υπάρχουν ενδείξεις καταστροφής κατά την ΥΕ ΙΙΙ Β⁵²². Ο Morricone ανακάλυψε έναν αποθέτη με απανθρακωμένα σύκα της περιόδου αυτής. Η έκταση της καταστροφής δεν μπορεί να υπολογιστεί, και ο οικισμός ως σύνολο μπορεί να μην επηρεάστηκε σημαντικά⁵²³.

Ο οικισμός στα Σεράγια συσχετίζεται με τα νεκροταφεία στον Ελαιώνα και στη Λαγκάδα. Εκεί σημειώνεται μικρή αύξηση του αριθμού των τάφων από την ΥΕ ΙΙΙ Α2 έως την ΥΕ ΙΙΙ Β⁵²⁴.

Κάρπαθος, Κάσος, Σαρία

Στο σύμπλεγμα των νησιών Καρπάθου, Κάσου και Σαρίας, υπάρχει ένα ανεξήγητο κενό στην αλληλουχία της εγκατοίκησης κατά την ΥΜ ΙΒ και ΥΜ ΙΙ, και μια περίεργη απουσία ενδείξεων, δεδομένου του σημαντικού αριθμού ΥΜ ΙΒ ευρημάτων στα Τριάντα της Ρόδου.

Στην ΥΜ ΙΙΙ, φαίνεται ότι υπάρχουν πολύ λιγότερες θέσεις, απ' ό,τι στη ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ ΙΑ, και καμιά δεν έχει βρεθεί ακόμα στη Σαρία. Οι περισσότεροι οικισμοί και τα νεκροταφεία βρίσκονταν σε φυσικά προστατευμένες περιοχές, όπου δεν υπάρχουν μαρτυρίες για πρώιμη ΥΜ ΙΒ κατοίκηση. Υπάρχουν ευρήματα της ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙ Α και της πρώιμης ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου. Οι ύστερες φάσεις της ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙ Β και ΙΙΙ Γ απουσιάζουν. Όσον αφορά στην κεραμική έχουν αναγνωριστεί αγγεία από την ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά κυριαρχούν οι κρητικές εισαγωγές, σε αντίθεση με τη Ρόδο και την Κω.

Αναλυτικότερα, η αντικατάσταση της μινωικής επίδρασης από την μυκηναϊκή, δεν έχει φαίνεται καθολικό χαρακτήρα στα Δωδεκάνησα. Στην Κάρπαθο, στη διάρκεια της ΥΜ ΙΙΙ Α και Β, αν και δεν έχουν ανασκαφεί οικισμοί, υπάρχουν θαλαμοειδείς τάφοι με αγγεία και λάρνακες, που δείχνουν ότι η μινωική επίδραση παρέμεινε ισχυρή, παρόλο που τώρα στο προσκήνιο έρχονται οι μυκηναίοι⁵²⁵. Η Α. Κάντα αναφέρει ότι «η μινωική συνήθεια της χρήσης πήλινων σαρκοφάγων (Νεοανακτορική περίοδος) επηρέασε τα ταφικά έθιμα στο εξωτερικό. Λίγα δείγματα τέτοιων λαρνάκων έχουν σωθεί από τη μυκηναϊκή Ελλάδα και τη Ρόδο. Η συνήθεια αυτή είχε πολύ μακρά

⁵²¹ Hope Simpson και Lazenby 1973, 135-156.

⁵²² Mee 1988, 56.

⁵²³ Αυτόθι.

⁵²⁴ Αυτόθι.

⁵²⁵ Κάντα 1998, 43.

ιστορία στην Κρήτη, ενώ είναι τελείως ξένη στην ηπειρωτική Ελλάδα. Οι λάρνακες, που βρέθηκαν εκεί, είναι προϊόν κρητικής επίδρασης»⁵²⁶.

Ειδικότερα, στην Αρκάσα της Καρπάθου, στη θέση Βωνιές, ερευνήθηκε θαλαμοειδής τάφος. Εκτός από την κύρια ταφή σε πήλινη λάρνακα, στο θάλαμο υπήρχαν και ταφές, που είχαν παραμεριστεί προς τα τοιχώματα. Στον χώρο αμέσως δυτικά της λάρνακας διαπιστώθηκε έντονη καύση, μέσα στην οποία βρέθηκαν οστά και πολλά όστρακα⁵²⁷.

Παρά την έντονη επίδραση της μινωϊκής κεραμικής, τα αγγεία από τις Βωνιές δεν μπορούν με βεβαιότητα να χαρακτηριστούν μινωϊκά. Τα παλαιότερα ΥΜ ΙΙΙ Α1 αγγεία από τον πρώτο τάφο έχουν σαφώς μινωϊκή επίδραση. Τόσο ο πηλός όσο και η διακόσμηση που συχνά είναι πρόχειρη και άτεχνη, μαρτυρούν μάλλον κάποιο τοπικό εργαστήριο. Μπορεί όμως να κατασκευάστηκαν και σε κάποιο από τα επαρχιακά εργαστήρια, που ήκμαζαν στην Κρήτη, μετά την καταστροφή των ανακτόρων. Η ομοιότητα των περισσοτέρων με αγγεία από το Παλαικάστρο, ίσως τα τοποθετούν πλησιέστερα στο εργαστήριο αυτό, από την ΥΜ ΙΙΙ Α μέχρι την ΥΜ ΙΙΙ Γ⁵²⁸ περίοδο (Εικ. 38). Τα αγγεία της ΥΜ ΙΙΙ Α1/2 περιόδου παρουσιάζουν σε γενικές γραμμές ανάμεικτα μινωϊκά και μυκηναϊκά στοιχεία, και συγγένειες με τη μυκηναϊκή κεραμική της Ρόδου. Έτσι επιβεβαιώνεται η επαφή ανάμεσα στην Κάρπαθο και τη Ρόδο στα τέλη της ΥΕ ΙΙΙ Α1 ή τις αρχές της ΙΙΙ Α2. Ωστόσο οι επιδράσεις από τη μινωϊκή κεραμική είναι περισσότερες, ενώ λιγότερες από τη μυκηναϊκή και τη ροδιακή. Αυτό εξηγείται και γεωγραφικά, επειδή η Κάρπαθος και η Κάσος εγγράφονται πολιτισμικά μάλλον στην Κρήτη παρά στη Ρόδο⁵²⁹.

Η Κάρπαθος λόγω της θέσης της μπορούσε να αποτελέσει ιδανική ναυτική βάση των μινωιτών στα ταξίδια τους προς την Ανατολία, την Κύπρο, και την Αίγυπτο. Αντίθετα με άλλες περιοχές, οι εκεί μινωϊκές επιδράσεις παραμένουν ισχυρές τουλάχιστον μέχρι την ΥΕ ΙΙΙ Α2 περίοδο, όπως φαίνεται από τον τάφο στις Βωνιές, και έναν ακόμη στη θέση Μακέλλι⁵³⁰.

Άλλα δωδεκανησιακά νησιά

Όσον αφορά στα υπόλοιπα νησιά της Δωδεκανήσου, τα νεκροταφεία με μυκηναϊκούς θαλαμοειδείς τάφους είναι πλέον ο κανόνας για την Κω⁵³¹, την Κάλυμνο και την Αστυπάλαια⁵³². Οι ανασκαφές στην Καρδάμαινα (αρχαία Αλάσαρνα) στη νότια ακτή της Κω μπορεί να βοηθήσουν,

⁵²⁶ Κάντα 1998, 40.

⁵²⁷ Ζαχαριάδου 1978, 249-250.

⁵²⁸ Οπ. π., 293, 294.

⁵²⁹ Αυτόθι.

⁵³⁰ Οπ. π., 292.

⁵³¹ Πρόσφατα όμως βρέθηκαν στην Κω δύο θολωτοί τάφοι. Βλ. Γρηγοριάδου Ντ.: ΑΔ 51 (1996), 690-692 και Σκέρλου Ε.: ΑΔ 52 (1997), 1110-1111.

⁵³² Για τα ευρήματα από τους μυκηναϊκούς τάφους της Κω, Καλύμνου, Αστυπάλαιας, βλ. παρακάτω.

ώστε να ξεκαθαριστούν κάποιες λεπτομέρειες της Δωδεκανησιακής χρονολόγησης για την YEX III, καθώς έχουν εντοπιστεί αδιάσπαστα όλα τα στρώματα κατοίκησης από την YE III A1 μέχρι τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Μυκηναϊκά ευρήματα έχουν έρθει στο φως και σε άλλα νησιά του ΝΑ Αιγαίου. Τέσσερις από τις θέσεις που κατοικούνται κατά την YE IIIA 2 και YE III B, το Κάστρο του Αγίου Ιωάννη στην Αστυπάλαια, το κάστρο της Λέρου, το Παλαιό Πυλί στην Κω, και το Πέρα Κάστρο στην Κάλυμνο, είναι του τύπου της «ακρόπολης» και αποτέλεσαν, αργότερα, θέσεις και μεσαιωνικών οχυρώσεων⁵³³.

Η YE III Γ περίοδος

Ρόδος, Ιαλυσός

Για την YE III Γ περίοδο χρειάζεται να γίνει ιδιαίτερος λόγος καθώς αυτή πλαισιώνει σημαντικές αλλαγές στην πολιτιστική εξέλιξη των νησιών. Πρώτος ο Furumark διαπίστωσε τη δυσκολία στην μελέτη της και πρότεινε τον τριμερή χωρισμό της, ώστε να τονιστούν τα κυμαινόμενα επίπεδα της κρητικής και της ελλαδικής επίδρασης. Στα δύο πρώτα στάδια (YE III Γ1 α-β) η μινωική επίδραση ήταν εντονότερη, ενώ εκείνη της ηπειρωτικής Ελλάδας πιο περιορισμένη στην πρώτη φάση, και σημαντικότερη στην YE III Γ1 γ⁵³⁴.

Η YE III Γ χαρακτηρίζεται από τους ψευδόστομους αμφορείς με διακόσμηση χταποδιού. Ο Mee συσχετίζει τη γένεση σύγχρονων ρυθμών στη Ρόδο με τη μετανάστευση κατοίκων από την ηπειρωτική Ελλάδα, στην αυγή των YM III B2 καταστροφών που έπληξαν τα μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα και συνεχίστηκαν σ' όλη τη διάρκεια του 12^{ου} αι⁵³⁵. Ο Davis από την άλλη αναφέρει, ότι τα Δωδεκάνησα, μαζί με τις Κυκλάδες και τουλάχιστον μέρος της Α Αττικής, φαίνεται ότι ξέφυγαν από τις καταστροφές, που έπληξαν το μεγαλύτερο μέρος της ηπειρωτικής Ελλάδας στο τέλος της YE IIIB περιόδου⁵³⁶.

Και για την περίοδο αυτή οι πληροφορίες προέρχονται από τα νεκροταφεία. Η πρώτη ένδειξη για αύξηση του πληθυσμού στην περιοχή είναι το γεγονός ότι περισσότεροι τάφοι χρησιμοποιούνταν στην YE III Γ απ' ό,τι στην YE III B. Παράλληλα παρατηρείται μια αύξηση στον αριθμό των νεκρών⁵³⁷. Στην Ιαλυσό, κατά την YE III B, χρησιμοποιούνταν τουλάχιστον 23

⁵³³ Hope Simpson και Lazenby 1973, 173.

⁵³⁴ Mcdonald 1986 β, 127-132.

⁵³⁵ Όπ. π., 125.

⁵³⁶ Davis et al. 2001, 92-94.

⁵³⁷ Mee 1988, 57, Benzi 1988 β, 68 και Macdonald 1986, 127-132.

τάφοι ενώ στην ΥΕ ΙΙΙ Γ ήταν σε χρήση 43. Από αυτούς οι 22 ξαναχρησιμοποιήθηκαν, συχνά με ένα κενό στην κεραμική αλληλουχία, ανάμεσα στην ΥΕ ΙΙΙ Α2 και ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.

Ο 12^{ος} αι. είναι επίσης η περίοδος, όπου τα μυκηναϊκά πήλινα ειδώλια εμφανίζονται πιο συχνά στους τάφους της περιοχής. Αυτή η ενδεχόμενη μαρτυρία για νέους κατοίκους συνδυάζεται με ενδείξεις από την ηπειρωτική Ελλάδα, όπου οι καταστροφές ΥΕ ΙΙΙ Β 2 στις μεγάλες μυκηναϊκές θέσεις προφανώς οδήγησαν στη μείωση του πληθυσμού και στη μετανάστευση προς την Κύπρο και την Κιλικία⁵³⁸. Επισημαίνεται ότι η Ρόδος βρισκόταν στο φυσικό θαλάσσιο δρόμο προς αυτές τις περιοχές⁵³⁹.

Αποτέλεσμα της ποσοτικής μελέτης των αγγείων και των αντίστοιχων ταφών είναι επίσης η διαπίστωση ότι ο πληθυσμός αυξήθηκε γεγονός που εξηγείται με την έλευση νέων κατοίκων στην Ιαλυσό, κάποια στιγμή, κατά την διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου⁵⁴⁰. Όπως υποστηρίζει ο Mee, αυτοί προήλθαν⁵⁴¹ από την Πελοπόννησο, καθώς η επίδραση της Αργολίδας είναι προφανής, τόσο στις πρώιμες όσο και στις προχωρημένες φάσεις της ΥΕ ΙΙΙ Γ και μάλλον αυτή η μετανάστευση συνεχίστηκε σ' όλη τη διάρκεια της περιόδου⁵⁴². Ο Benzi σημειώνει ότι πράγματι παρατηρείται μια επαναχρησιμοποίηση ή ανακατασκευή των τάφων στα νεκροταφεία της Ιαλυσού, κατά την πρώιμη φάση της ΥΕ ΙΙΙ Γ, ενώ την ίδια στιγμή στο υπόλοιπο νησί παρατηρείται μια εγκατάλειψη των θέσεων⁵⁴³.

Αρκετά ριζικές αλλαγές διαπιστώνονται στη Ρόδο κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Ο πληθυσμός της Ιαλυσού πενταπλασιάστηκε, ενώ υπήρξε μια αντίστοιχη περίπου μείωση του πληθυσμού στη νότια Ρόδο. Ως τη μέση ΥΕ ΙΙΙ Γ πολύ λίγα αγγεία αναγνωρίστηκαν εκτός Ιαλυσού και στην περιοχή νότια αυτής. Πιθανόν η μείωση του πληθυσμού στη νότια Ρόδο σχετίζεται με την αύξηση που μαρτυρείται στην Ιαλυσό. Ο 12^{ος} αι. ίσως είναι μια περίοδος στη διάρκεια της οποίας υπήρξε μια εισροή πληθυσμού από το κέντρο και τα νότια της Ρόδου προς την κύρια πόλη, δηλαδή ένα είδος αστικοποίησης⁵⁴⁴.

α. Κεραμική

Τοπικής παραγωγής

⁵³⁸ Macdonald 1986 β, 126.

⁵³⁹ Αυτόθι.

⁵⁴⁰ Mee 1988, 57, Benzi 1988 β, 68, Macdonald 1986 β, 127-132.

⁵⁴¹ Όπ. π. και Benzi 1988 β, 68.

⁵⁴² Mee 1982, 89-90.

⁵⁴³ Benzi 1988 β, 70.

⁵⁴⁴ Αυτόθι.

Η ΥΕ ΙΙΙ Γ λεπτότεχνη κεραμική της Ιαλυσού υπήρξε σε μεγαλύτερο βαθμό τοπικής παραγωγής απ' ό,τι στην ΥΕ ΙΙΙ Α-Β⁵⁴⁵. Η διακόσμηση έχει θέματα οικεία στον αιγαιακό χώρο εν γένει, αλλά και κάποια που εντοπίζονται μόνο στην Ιαλυσό. Ένα από αυτά, που συνηθίζεται, είναι το χταπόδι σε ψευδόστομους αμφορείς. Θεωρείται πιθανή η ύπαρξη ενός ροδιακού εργαστηρίου κατασκευής ψευδόστομων αμφορέων, που μιμούνταν μινωϊκά και μυκηναϊκά πρότυπα⁵⁴⁶.

Εισηγμένη

Τα εισηγμένα αγγεία στην Ιαλυσό φαίνεται, ότι περιλαμβάνουν επίσης προϊόντα από την Περατή και από άλλες θέσεις της Αττικής, καθώς και το Άργος. Οι προφανείς εισαγωγές από την ηπειρωτική Ελλάδα παρουσιάζουν όμως ένα πρόβλημα ως προς την ακριβή προέλευσή τους. Για την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο λόγω της τεχνοτροπικής ομοιογένειας της κεραμικής, υπήρξε η εύλογη ανάγκη να προσδιοριστούν τα κέντρα παραγωγής με την βοήθεια της αρχαιομετρικής ακρίβειας, μιας και τα τυπολογικά και άλλα τεχνοτροπικά κριτήρια αποδείχτηκε ότι δεν επαρκούν.

Οι πιο πιθανές περιοχές, απ' όπου εισήχθησαν, είναι η Αργολίδα και η Αττική. Δεν είναι ξεκάθαρο δηλαδή από που επηρεάζονταν τα ελλαδικά εισηγμένα αγγεία στην Ιαλυσό. Βάσει της μακροσκοπικής έρευνας, θεωρείται, ότι τα περισσότερα εισηγμένα αγγεία στην Ιαλυσό είναι κρητικά, ενώ πιθανότατα ο αριθμός των ελλαδικών εισαγωγών να ξεπερνά τις κρητικές. Σύμφωνα με τους Mee και Macdonald, η ηπειρωτική Ελλάδα είναι η πρωταρχική πηγή έμπνευσης της περισσότερης ΥΕ ΙΙΙ Γ κεραμικής στην Ιαλυσό. Η επίδραση της Κρήτης ήταν πιο επιλεκτική, επηρεάζοντας τα πιο περίτεχνα στοιχεία της διακόσμησης⁵⁴⁷. Από την εργαστηριακή εξέταση μικρού δείγματος τέτοιων αγγείων φάνηκε ότι 16 είναι κρητικές εισαγωγές, 17 ντόπια, 2 σχετίζονται στενά με ανάλογα από την Περατή, και 2 προέρχονται από εργαστήριο της Κω ή της Καλύμνου⁵⁴⁸. Η άμεση έμπνευση των τοπικής παραγωγής ψευδόστομων αμφορέων με χταπόδια θεωρείται, λογικά, η σειρά των ΥΜ ΙΙΙ Γ εισαγωγών που προαναφέρθηκαν⁵⁴⁹.

Τα αγγεία αυτά, μαρτυρούν τις επαφές μεταξύ Κρήτης, Ρόδου και Κω-Καλύμνου, και αποτέλεσαν το έναυσμα για τη δημιουργία ενός τοπικού ροδιακού ρυθμού ψευδόστομων αμφορέων με χταπόδια (**Εικ. 39**), που είχαν ανάμεικτα μινωϊκά και μυκηναϊκά στοιχεία⁵⁵⁰.

β. Ειδώλια

⁵⁴⁵ Macdonald 1986 β, 132.

⁵⁴⁶ Αυτόθι.

⁵⁴⁷ Οπ. π., 139.

⁵⁴⁸ Οπ. π., 138.

⁵⁴⁹ Αυτόθι.

⁵⁵⁰ Marketou et al. 2006, 50, 51.

Η εύρεση μυκηναϊκών ειδωλίων στην Ιαλυσό δε θα πρέπει ίσως να συνδεθεί με νέους κατοίκους. Ωστόσο, σύμφωνα με τα σημερινά αρχαιολογικά δεδομένα, η συνήθεια να στεριάζονται σε καλάθους, συναντάται, ως τώρα, μόνο στην Περατή⁵⁵¹.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν, οι μεγάλες τροχήλατες μορφές ζώων από την Ιαλυσό. Δύο σχεδόν ακέραια και δύο αποσπασματικά σωζόμενα τέτοια ζώα βρέθηκαν σε τέσσερις τάφους. Το πιο καλοδιατηρημένο αποδίδει ένα άλογο ή μουλάρι, που φέρει από έναν κρατήρα με έναν ασκό, σε κάθε πλευρά, και συγκρίνεται με ανάλογο από τη Φαιστό και τη Φυλακωπή⁵⁵². Εκτός από τα ειδώλια της Ρόδου, κανένα μινωικό ή μυκηναϊκό τροχήλατο ειδώλιο δεν είναι γνωστό από ταφικά συμφραζόμενα⁵⁵³, ενώ ορισμένα, συγκρίσιμα με τη Φυλακωπή και το Αμύκλειο, προέρχονται από ιερά.

Γεννάται λοιπόν το ερώτημα για ποιό λόγο τα τοποθετούσαν μέσα σε τάφους στη Ρόδο; Σύμφωνα με τον Macdonald, η απάντηση ίσως έρχεται από την Κύπρο και τα μεγάλα κυπριακά ειδώλια, από ταφές του 12^{ου} αι. π. Χ. Η ιδέα της κατασκευής τέτοιων ειδωλίων ζώων γεννήθηκε στο Αιγαίο και μεταφέρθηκε στην Κύπρο, όπου και υιοθετήθηκε για χρήση σε τάφους και ιερά. Κάποια στιγμή, το ταφικό κυπριακό έθιμο ήλθε στην Ιαλυσό και σε άλλα μέρη του μινωικού/μυκηναϊκού κόσμου⁵⁵⁴.

γ. Άλλα ευρήματα

Η εξέταση των τεχνέργων εκτός κεραμικής δίνει διαφορετική εικόνα για τις εξωτερικές σχέσεις της Δωδεκανήσου κατά την ΥΕ III Γ περίοδο. Ένα χάλκινο εγχειρίδιο με δακτυλιόσχημη λαβή που βρέθηκε σε τάφο της Ιαλυσού, σχετίζεται με τύπους από το Montegiorgio Baierdort, διαδεδομένους στη Β Ιταλία και την κεντρική Ευρώπη. Εμφανίζει κάποιες διαφορές, αλλά είναι προφανώς εμπνευσμένο από ευρωπαϊκά πρότυπα⁵⁵⁵.

Επίσης, από τα αντικείμενα από ήλεκτρο που έχουν εντοπιστεί σε δύο τάφους της ΥΕ III Γ περιόδου, μερικές ψηφίδες είναι ανάλογες με άλλες, που έχουν βρεθεί στην Τίρυνθα⁵⁵⁶. Ευρήματα από το υλικό αυτό του 12^{ου} αι. ανιχνεύονται στην κεντρική και στη Δ Ελλάδα, στην Ιταλία, στην Αλβανία και στη Γιουγκοσλαβία, και δείχνουν ότι ερχόταν στο Αιγαίο μέσω της Αδριατικής.

⁵⁵¹ Marketou et al. 2006, 141.

⁵⁵² Αυτόθι.

⁵⁵³ Αυτόθι.

⁵⁵⁴ Macdonald 1986 β, 142.

⁵⁵⁵ Οπ. π., 140.

⁵⁵⁶ Αυτόθι. (Βλ. και τη σχετική παραπομπή 62).

Στην ΥΕ ΙΙΙ Γ ορισμένα ευρήματα προέρχονται από την Α Μεσόγειο. Περιλαμβάνουν σκαραβαίους, ελεφαντοστό, χάλκινους καθρέφτες κ.α.⁵⁵⁷. Από τη Ρόδο απουσιάζουν κάποια αντικείμενα, όπως όπλα και κοσμήματα. Η απουσία τους ίσως είναι σημαντική, ως προς τις σχέσεις της Ρόδου με το εξωτερικό αυτή την περίοδο. Πολλά από αυτά, αντίθετα, απαντώνται τόσο στους οικισμούς όσο και στα νεκροταφεία της Κω⁵⁵⁸.

Ρόδος, Πυλώνα

Την ανάμιξη των ανατολικών με τις μινωικές, κυπριακές και μυκηναϊκές επιδράσεις σε θέματα τεχνοτροπίας και ιδεολογίας, μαρτυρεί εύγλωτα ένα ρυτό από τάφο στην Πυλώνα της Ρόδου, με παράσταση ανδρικής μορφής ανάμεσα σε ζώα. Στην επιφάνεια έχει επικολληθεί ταυροκεφαλή που μιμείται κυπριακά ρυτά, τα οποία με τη σειρά τους έχουν κρητικά και μυκηναϊκά πρότυπα⁵⁵⁹. Στο αγγείο, που είναι εισηγμένο στη Ρόδο και έχει χαρακτηριστικά που παραπέμπουν στο κρητομυκηναϊκό θεματολόγιο, απεικονίζεται ο «Πότις θηρών»⁵⁶⁰ (Εικ. 40, 41).

Κως και Κάλυμνος

Οι ενδείξεις από την Κω είναι πολύ διαφορετικές από εκείνες της Ρόδου, γιατί δεν έχουν γίνει εκτεταμένες έρευνες και είναι γνωστές λιγότερες θέσεις και ταφές⁵⁶¹. Ο Mee έχει υποστηρίξει ότι η ΥΕ ΙΙΙ Β για την Κω δεν υπήρξε περίοδος καταστροφών, όπως για τη Ρόδο⁵⁶². Πράγματι περισσότεροι τάφοι ήταν σε χρήση κατά το 13^ο αι. απ' ό,τι προηγουμένως, ενώ μεταξύ των ευρημάτων υπάρχουν και κάποια χάλκινα αντικείμενα⁵⁶³. Η ΥΕ ΙΙΙ Γ φαίνεται περίοδος εξάπλωσης, με διπλάσιο αριθμό τάφων, με υπερδιπλάσιο αριθμό ευρημάτων⁵⁶⁴. Μπορεί να υποστηριχθεί, μια αύξηση του πληθυσμού, αν και όχι στον ίδιο βαθμό με αυτήν της Ιαλυσού⁵⁶⁵.

Στην Κω, σε αντίθεση με τη Ρόδο, δεν υπάρχουν ικανές μαρτυρίες για ΥΕ ΙΙΙ Β και ΥΕ ΙΙΙ Γ κατοίκηση σε άλλα σημεία του νησιού, εκτός από τα Σεράγια. Σημειώνονται μόνο ένας τάφος λίγα χιλιόμετρα έξω από τα Σεράγια, και κάποιες ενδείξεις κατοίκησης της ΥΕ ΙΙΙ Β στην Αντιμάχεια, στην Αγία Παρασκευή, και στον Ελαιώνα. Λίγες είναι και οι ενδείξεις για την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, και

⁵⁵⁷ Macdonald 1986 β, 140.

⁵⁵⁸ Οπ. π., 141. Δες και παρακάτω.

⁵⁵⁹ Κάντα 1998, 44.

⁵⁶⁰ Οπ. π., 59. Καράντζαλη 2003, 521, όπου χρησιμοποιείται ο όρος «Κύριος θηρών»

⁵⁶¹ Macdonald 1986 β, 142.

⁵⁶² Αυτόθι.

⁵⁶³ Για τα χάλκινα αντικείμενα γίνεται λόγος παρακάτω.

⁵⁶⁴ Macdonald 1986 β, 142.

⁵⁶⁵ Αυτόθι.

δεν μπορούν να υποστηριχθούν ικανοποιητικά, όπως επισημαίνει ο Macdonald, απόψεις για τη μετάβαση από την ΥΕ ΙΙΙ Β στην ΙΙΙ Γ, ή για την εισροή στην Κω νέων κατοίκων⁵⁶⁶.

Ούτε η Κάλυμνος έχει δώσει πολλά ευρήματα της ΥΕΧ. Όλα τα δημοσιευμένα αγγεία από το Πέρα Κάστρο είναι της ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ περιόδου. Δίνουν, ωστόσο, σημαντικές πληροφορίες για τις σχέσεις της Κάλυμνου με την Κω, την Κρήτη και την ηπειρωτική Ελλάδα στα τέλη του 13^{ου} και τις αρχές του 12^{ου} αι. π. Χ. Η Κω και η Κάλυμνος παρουσιάζουν ομοιότητες στην κεραμική, η οποία θεωρείται ότι προέρχεται από την ίδια πηγή⁵⁶⁷.

α. Κεραμική

Ψευδόστομοι αμφορείς

Το πιο περίεργο στοιχείο που προκύπτει από την έρευνα στα δύο νησιά είναι ο μικρός αριθμός εισαγωγών από την Κρήτη⁵⁶⁸. Το γεγονός αυτό πιθανόν εξηγείται από την ύπαρξη ενός εργαστηρίου στην Κω ή την Κάλυμνο, που κατασκεύαζε διακοσμημένα αγγεία υπό έντονη μινωική επίδραση. Πρόκειται για δύο ψευδόστομους αμφορείς από την Κάλυμνο, ο ένας με περίτεχνη διακόσμηση χταποδιού, και τέσσερις από την Κω χρονολογούμενοι στην ΥΕ ΙΙΙ Β και ΙΙΙ Γ περίοδο⁵⁶⁹. Τα πιο αναγνωρίσιμα αγγεία αυτής της ομάδας είναι οι ψευδόστομοι αμφορείς με διακόσμηση χταποδιού που βρέθηκαν, εκτός από την Κω και την Κάλυμνο, στην Ιαλυσό και στην Πιτάνη. Τα αγγεία αυτά, αν και συνδέονται μεταξύ τους τεχνοτροπικά, δεν είναι όμοια. Το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι τα πολλά θέματα άγριων ζώων ανάμεσα στα πλοκάμια του χταποδιού, όπως πουλιά, ψάρια, αίγες, σκαντζόχοιροι και αστακοί⁵⁷⁰ (Εικ. 42).

Η κρητική επίδραση είναι τόσο προφανής στους ψευδόστομους αμφορείς με χταπόδι, ώστε, εάν στην Κρήτη είχε βρεθεί έστω και ένα τέτοιο αγγείο θα εθεωρείτο βέβαιη η μινωική καταγωγή τους. Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι ένα αντίστοιχο παράδειγμα από την Ιαλυσό έχει κατασκευαστεί στη Ρόδο ενώ άλλοι στη Νάξο, τα δε υπόλοιπα παραδείγματα ότι προέρχονται από την Κω ή την Κάλυμνο. Η προέλευση ενός τέτοιου αγγείου από τη Νάξο επιβεβαιώθηκε εργαστηριακά. Όμως κανένα από τα ναξιακά παραδείγματα δεν μοιάζει ακριβώς με αυτά που εξετάζονται εδώ, εκτός από την πληθώρα των διακοσμητικών θεμάτων με άγρια ζώα. Ούτε στην Κρήτη υπάρχουν πειστικά παράλληλα. Αντίθετα, η διακόσμηση είναι τόσο στενά συνδεδεμένη με

⁵⁶⁶ Macdonald 1986 β, 142.

⁵⁶⁷ Οπ. π., 143.

⁵⁶⁸ Αυτόθι.

⁵⁶⁹ Αυτόθι.

⁵⁷⁰ Αυτόθι.

εκείνη σε άλλα σχήματα από την Κω και την Κάλυμνο, ώστε ένα απ' αυτά τα νησιά θεωρείται πιθανό ότι υπήρξε το κέντρο ενός συναφούς εργαστηρίου⁵⁷¹.

Στην Κω οι ελλαδικές εισαγωγές περιλαμβάνουν ψευδόστομους αμφορείς και πρόχους, με πιθανή προέλευση την Αττική⁵⁷². Τίποτε αντίστοιχο δεν έχει βρεθεί στην Κάλυμνο⁵⁷³.

Αμφοροειδείς κρατήρες

Ένας αριθμός από αμφοροειδείς κρατήρες από την Κω, τη Μίλητο και την Ugarit της YE III B περιόδου, έχει κοινό σχήμα αλλά όχι και διακόσμηση. Οι κρατήρες της Μιλήτου σχετίζονται με αυτούς της Κω, αλλά κανένας από τους πρώτους δεν φέρει εικονιστική διακόσμηση. Από την άλλη, οι κρατήρες από την Ugarit έχουν εικονιστική διακόσμηση, αλλά διαφορετική από εκείνη της Κω. Ο Macdonald αναφέρει ότι η εξέταση αρκετών αμφοροειδών κρατήρων επιτρέπει την αναγνώριση ενός σχετικά μεγάλου αριθμού παρόμοιων, κατασκευασμένων από το ίδιο εργαστήριο, μάλλον της Κω ή της Καλύμνου. Πιστεύει μάλιστα ότι πιθανότερη περιοχή προέλευσης είναι η Κάλυμνος, καθώς το 1/5 των ευρημάτων της YE III Γ περιόδου παρουσιάζει μεγάλη τεχνοτροπική ομοιότητα⁵⁷⁴.

Επιπλέον, σε αντίθεση με τον YE III Γ ρυθμό της Ιαλυσού, αυτή η ομάδα ανιχνεύεται και στην Πιτάνη και στην Ιαλυσό. Άλλες θέσεις, όπως η Μίλητος, ίσως δώσουν επίσης, μελλοντικά, κάποια παραδείγματα. Κανένα, ωστόσο, τέτοιο αγγείο δεν έχει βρεθεί στην Κρήτη, στην ηπειρωτική Ελλάδα ή στις Κυκλάδες, παρά το γεγονός ότι κρητικά και ελλαδικά αγγεία έχουν βρεθεί σε τάφους της Κω και της Καλύμνου⁵⁷⁵.

Αν και η μινωική επίδραση είναι ίσως το πιο εντυπωσιακό στοιχείο της εικονιστικής κεραμικής της ομάδας Κω/Καλύμνου, η επίδραση της ηπειρωτικής Ελλάδας φαίνεται ότι υπήρξε εντονότερη, ευρύτερη και επικρατέστερη όσον αφορά τον αριθμό των αγγείων. Τέλος, τα εισηγμένα αγγεία, αλλά και η συχνότητα με την οποία κάποια σχήματα τοποθετούνταν στους τάφους δείχνουν ότι η Κω είχε στενότερη σχέση με την Α Αττική απ' ό,τι η Ρόδος.

Ημισφαιρικά κύπελλα με γραπτή ταινία γύρω από το χείλος

Χαρακτηριστική είναι η παρουσία του ημισφαιρικού κυπέλλου με γραπτή ταινία γύρω από το χείλος, που δεν απαντά στην Ιαλυσό, αλλά εμφανίζεται στην ηπειρωτική Ελλάδα στην YE III Γ

⁵⁷¹ Macdonald 1986 β, 143-144.

⁵⁷² Οπ.π., 145.

⁵⁷³ Αυτόθι.

⁵⁷⁴ Οπ.π., 144.

⁵⁷⁵ Αυτόθι.

περίοδο. Τέτοια παραδείγματα βρέθηκαν στην περιορισμένη κεραμική από την Κάλυμνο και είχαν φαίνεται κατασκευαστεί από ντόπιο πηλό. Αυτό ερμηνεύεται ως ένδειξη της συνεχούς επίδρασης της ηπειρωτικής Ελλάδας στην Κάλυμνο και στα ύστερα στάδια της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου. Ναξιακές επιρροές είναι λιγότερο πιθανές, καθώς δεν έχουν αναγνωριστεί εισαγωγές από αυτό το νησί⁵⁷⁶.

β. Χάλκινα αντικείμενα

Ορισμένα ευρήματα από τα νεκροταφεία της Κω, όπως χάλκινα όπλα, πόρπες, εγχειρίδια, ξυράφια, δείχνουν τη διάδοση ΥΕ ΙΙΙ Γ τύπων στο Αιγαίο και την ηπειρωτική Ελλάδα, και υποδηλώνουν μια μάλλον έμμεση σχέση με την Ιταλία και τη κεντρική Ευρώπη⁵⁷⁷. Ορισμένα όπλα από την Κω σχετίζονται με παρόμοιους τύπους όπλων του 13^{ου} αι. π. Χ. από τη Dragna de Jos hoard της Ρουμανίας⁵⁷⁸.

Υπάρχουν και λίγα αντικείμενα, όπως μια πόρπη⁵⁷⁹, τα παράλληλα της οποίας βρίσκονται στην Ιταλία, (Pantalica, Scoglio del Tonno, Fucino). Στα Σεράγια βρέθηκε ένα εγχειρίδιο από το Scoglio del Tonno. Παρόμοια υπάρχουν στην Τίρυνθα, και στην κεντρική Ιταλία. Μια λεπίδα από την Κω είναι αιγαιακού τύπου, αλλά φέρει ευρωπαϊκή διακόσμηση⁵⁸⁰ (Εικ. 43).

Το γεγονός ότι αντικείμενα όπως τα παραπάνω έχουν ευρεία διάδοση στις αρχές του 12^{ου} αι. π. Χ., σε διάφορες περιοχές του μυκηναϊκού κόσμου, υποδηλώνει τις σχετικά συχνές επαφές ανάμεσά τους⁵⁸¹.

Αστυπάλαια

α. Κεραμική

Αμφοροειδείς κρατήρες

Από το Αρμενοχώρι (Εικ. 44) της Αστυπάλαιας προέρχονται αμφοροειδείς κρατήρες παρόμοιοι με εκείνους της Κω, ως προς το σχήμα και τις ταινίες που φέρουν στο σώμα⁵⁸². Η διακόσμησή τους όμως δεν θυμίζει καθόλου τους εξελιγμένους ρυθμούς της μέσης και ύστερης ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου. Ανεξάρτητα από τη χρονολόγησή τους, δύο από τα δημοσιευμένα αγγεία

⁵⁷⁶ Macdonald 1986 β, 145.

⁵⁷⁷ Αυτόθι.

⁵⁷⁸ Macdonald 1986 β, 145.

⁵⁷⁹ Οπ. π., 146, fig. 9.

⁵⁸⁰ Οπ. π., 146.

⁵⁸¹ Οπ. π., 147.

⁵⁸² Για τη σχετική βιβλιογραφία, βλ. όπ. π., 148, σημ. 126, 127.

παρουσιάζουν στενή σχέση με μινωικούς κρατήρες, με τον μονόχρωμο βαμμένο λαιμό και την εξηρημένη ζώνη με τις κυματοειδείς ταινίες. Σημαντική είναι επίσης η συνήθεια της τοποθέτησής τους στους τάφους, που δεν απαντά στη μυκηναϊκή ηπειρωτική Ελλάδα. Κατά τον ύστερο 14^ο και 13^ο αι. π. Χ., πολλά παραδείγματα εντοπίζονται στην Κρήτη και στην Κύπρο. Τρία ΥΕ ΙΙΙ Α2 παραδείγματα προήλθαν από την Ιαλυσό και ένα ΥΕ ΙΙΙ Β από τα Σιάνα της Ρόδου. Στη μετάβαση προς την ΥΕ ΙΙΙ Γ μόνο στην Αστυπάλαια, στην Κρήτη και στην Κύπρο τα αγγεία αυτά έχουν ταφική χρήση. Δεδομένων των μινωικών χαρακτηριστικών σε δύο από τους κρατήρες της Αστυπάλαιας, φαίνεται ότι σε αυτό το νησί βλέπουμε μάλλον μια μινωϊκή ταφική πρακτική.

Άλλα σχήματα.

Σχέσεις με άλλα νησιά καθρεπτίζουν, ίσως, δύο μεγάλα φακοειδή φλασκιά, όπως αυτά που απαντώνται σε διάφορα μέρη του Αιγαίου, ιδιαίτερα στη Νάξο. Επιπλέον, τρεις κάλαθοι είναι διακοσμημένοι με κυματοειδή ταινία και έχουν σχήμα πολύ συνηθισμένο στην Περατή.

Μια παραιτέρω μελέτη του υλικού θα μπορούσε πιθανότατα να δείξει ότι ο πολιτισμός του νησιού αυτού υπήρξε μίξη διασταυρούμενων επιδράσεων, που οφείλονται στη γεωγραφική του θέση⁵⁸³ (Εικ. 1). Τα παραπάνω δείχνουν, σύμφωνα με τον Macdonald, ένα από τα πιο σημαντικά φαινόμενα του ύστερου 13^{ου} και 14^{ου} αι. στα Δωδεκάνησα, δηλαδή την ιδιαιτερότητα των επιμέρους νησιών⁵⁸⁴.

⁵⁸³ Macdonald 1986 β, 148.

⁵⁸⁴ Αυτόθι.

ΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΥΚΗΝΑΙΟΙ

Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση που αφορά στο γενικότερο πλαίσιο των εξωτερικών επαφών της Δωδεκανήσου στη μυκηναϊκή περίοδο, έχει γίνει ενωρίς, ήδη από τους Ιταλούς αρχαιολόγους⁵⁸⁵. Έχει επισημανθεί ότι σε λίγα χιτιτικά κείμενα, γίνονται αναφορές σε έναν λαό με το όνομα Ahhiyawa, με τους οποίους είχαν αραιές και διακεκομμένες σχέσεις, ανάμεσα στην ΥΕ ΙΙΙ Α1 και την ΥΕ ΙΙΙ Β2 περίοδο. Σε κάποια μάλιστα φάση, ο λαός αυτός Ahhiyawa γίνεται τόσο σημαντικός, ώστε να πιστούν ορισμένοι Χιτιτίτες, μεταξύ αυτών και ένας βασιλιάς, να αποκαλούν το βασιλιά της «Μέγα βασιλέα». Ορισμένοι ερευνητές θεωρούν ότι ο λαός αυτός ήταν οι Ρόδιοι⁵⁸⁶.

Ο Hope Simpson, όμως διαφωνεί με την παραπάνω υπόθεση, και θεωρεί ότι η επικράτεια της Ahhiyawa απλώς περιέλαβε και κάποια νησιά, τα οποία πιθανότατα ταυτίζονται με τα Δωδεκάνησα⁵⁸⁷. Την άποψή του στηρίζει στο επιχείρημα ότι η ευρύτερη περιοχή της Δωδεκανήσου και των παραλίων της Μικράς Ασίας διακρίνεται, λόγω της απόστασης και της τραχύτητας του εδάφους, από την ενδοχώρα της Ανατολίας, και μπορεί να φιλοξενήσει ένα ξεχωριστό πολιτισμό. Έτσι η μινωϊκή και μυκηναϊκή επίδραση σ' αυτή την περιοχή υπήρξε πιο έντονη από την Χιτιτική, καθώς δεν υπήρχε δυνατότητα άμεσης επαφής. Το εμπόριο και η ευημερία των μυκηναίων εξαρτήθηκε πολύ από τις θαλάσσιες επικοινωνίες. Έτσι, τα νησιά της Δωδεκανήσου, που βρίσκονται πολύ καλά τοποθετημένα στον κύριο θαλάσσιο δρόμο προς την Ανατολή, φαίνεται πράγματι πιθανό, ότι είχαν πολύ μεγαλύτερη σημασία για τους Μυκηναίους απ' ό,τι τα απέναντι μικρασιατικά παράλια. Τα αρχαιολογικά ευρήματα στη Μικρά Ασία φανερώνουν ότι, εκτός από τις παράκτιες περιοχές της Καρίας και της Ιωνίας, η μυκηναϊκή διείσδυση ήταν μικρή. Το είδος των αντίστοιχων ευρημάτων στη Χίο και τη Λέσβο, στη ΒΔ Μικρά Ασία και στο εσωτερικό της Ανατολίας, υποδηλώνει ότι αυτές οι περιοχές βρίσκονταν, στο περιθώριο του μυκηναϊκού πολιτισμού⁵⁸⁸. Η κεραμική από το Müskebi φαίνεται, ως ένα βαθμό, ότι είχε δεχθεί επιδράσεις από τη ροδιακή και την κωακή. Κάποια αγγεία της Μιλήτου, ωστόσο, είναι καθαρά τοπικής παραγωγής.

Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες δεν προϋποθέτουν ότι η Ρόδος ασκούσε ευρεία επιρροή στους μυκηναϊκούς χρόνους⁵⁸⁹. Στην ίδια τη Ρόδο, αναλύσεις δειγμάτων έδειξαν, όπως έχει ειπωθεί και παραπάνω, ότι ένας σημαντικός αριθμός διακοσμημένων αγγείων προέρχονταν από την ηπειρωτική Ελλάδα⁵⁹⁰. Θεωρείται επίσης παράδοξη η απουσία ροδιακής κεραμικής από την Κύπρο, τη Βόρεια Συρία και την Αίγυπτο. Ακόμα και στη Μικρά Ασία οι μαρτυρίες δεν είναι επαρκείς για να

⁵⁸⁵ Memorie, Vol. II, 52-54.

⁵⁸⁶ Hope Simpson 2003, 207.

⁵⁸⁷ Οπ. π., 223. (Βλ. και σημ. 129).

⁵⁸⁸ Οπ. π., 189-237.

⁵⁸⁹ Hope Simpson 2003, 189-237. Εκφράζονται επίσης αμφιβολίες, που προκύπτουν από την κεραμική, ως προς το μέγεθος της μυκηναϊκής κατοίκησης στο ίδιο το νησί.

⁵⁹⁰ Βλ. παραπάνω.

στηρίζουν την υπόθεση ότι η Ρόδος έπαιξε κάποιο σημαντικό ρόλο στην περιοχή. Είναι γνωστό μόνο ότι οι τάφοι στο Muskebi ίσως μαρτυρούν μια κωακή ή μια ροδιακή περαία, και ότι Μίλητος φαίνεται να σχετίζεται και με τις δυο περιοχές.

Προς ενίσχυση της άποψης αυτής ο Hope Simpson προστρέχει σε φιλολογικές μαρτυρίες: Ο Όμηρος στον Νεών Κατάλογο, κατηγοριοποιεί τα Δωδεκάνησα, καθώς η Ρόδος συμμετέχει στον τρωϊκό πόλεμο με ξεχωριστό στόλο απ' ό,τι τα νησιά Νίσυρος, Κάρπαθος, Κάσος, και Καλύδναι νήσοι. Μύθοι που σχετίζονται με τη Ρόδο απουσιάζουν, ενώ παρατηρείται ότι ο μικρός αριθμός των εννέα πλοίων του Τληπτόλεμου δε θα ήταν δυνατόν να αποσπάσει την προσοχή του βασιλιά των Χετταίων. Έτσι ο ερευνητής καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι η Ρόδος θε θα μπορούσε να ταυτιστεί με το βασίλειο των Ahhijana. Ένα τέτοιο βασίλειο, κατά την άποψή του, λογικά πιστεύουμε, θα πρέπει να ήταν πιο εκτεταμένο. Μετά από τα παραπάνω, ως καταλληλότερο, να ταυτιστεί με τις αναφορές των χιτιτικών πηγών, θεωρείται το βασίλειο των Μυκηνών⁵⁹¹.

Η ταύτιση αυτή συμφωνεί με τα αρχαιολογικά δεδομένα και τον διακεκομμένο χαρακτήρα των σχέσεων ανάμεσα στους Ahhijana και τους Χετταίους. Για τη διατήρηση της συνοχής και του ελέγχου της επικράτειάς τους, το βασίλειο των Ahhijana βασιζόνταν εξολοκλήρου στις θαλάσσιες επικοινωνίες. Τα Δωδεκάνησα, με την πιθανή εξαίρεση της Καρπάθου και της Κάσου μαζί με τη Σάμο, σύμφωνα με τον Hope Simpson, πιθανότατα βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των Ahhijana/Μυκηναίων είτε ως κτήσεις τους, είτε με τη μορφή αποικιών. Ενώ η Ιαλυσός, Τριάντα και τα Σεράγια, αποτελούσαν απλά εμπορεία, και βάσεις για τις δραστηριότητες των Ahhijana στην Ανατολία⁵⁹². Εφόσον ευσταθεί η λογική εκτίμηση ότι τα νησιά της Δωδεκανήσου αναφέρονται στις χιτιτικές πηγές και αποτελούν μέρος της ευρύτερης επικράτειας των Μυκηνών, τότε πράγματι πιστεύουμε, ότι τα Δωδεκάνησα, αν μη τι άλλο, είχαν στρατηγική σημασία για τις εμπορικές και άλλες επαφές, των Μυκηναίων με την Ανατολία⁵⁹³.

Πράγματι, οι παλαιότερες ενδείξεις της μυκηναϊκής δραστηριότητας στο Α Αιγαίο, χρονολογούνται από την ΥΕ I και II Α περίοδο, στα Τριάντα, στις Κλαζομενές, στην Ιασό, και στη Μίλητο⁵⁹⁴. Οι πρώτοι θαλαμοειδείς μυκηναϊκοί τάφοι στην Ιαλυσό κατασκευάστηκαν στην ΥΕ II Β περίοδο. Μόνο δύο χρονολογούνται τότε, ενώ μέχρι την ΥΕ III Α1 ήταν σε χρήση δεκαεννέα. Τάφοι της ίδιας περιόδου έχουν εντοπιστεί στο Παραδείσι, στον Θεολόγο, και αλλού στη ΒΔ πλευρά του νησιού. Στην Κω χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά τα νεκροταφεία στον Ελαιώνα και στη Λαγκάδα. Στην ΥΕ III Α1 επίσης, χρονολογείται ένας θολωτός τάφος στην **Έφεσο**.

⁵⁹¹ Hope Simpson 2003, 189-237.

⁵⁹² Αυτόθι.

⁵⁹³ Αυτόθι.

⁵⁹⁴ Mee 1986, 301.

Σύγχρονη κεραμική έχει βρεθεί στα Τριάντα, στην Κω, στη Μίλητο, στη θέση Cerkes Sultaniye, στην Αρκάσα και στο Μακέλλι Καρπάθου⁵⁹⁵.

Η αρχή της μυκηναϊκής εξάπλωσης στο Αιγαίο, θεωρείται η ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α1 περίοδος. Στην ΥΕ ΙΙΙ Α2, οι μυκηναϊκές θέσεις αυξήθηκαν σε αριθμό. Πολλοί τάφοι έχουν έρθει στο φως στη Ρόδο, αλλά και στην Κω, στην Αστυπάλαια και στην Κάρπαθο. Η επιφανειακή έρευνα στην Κάλυμνο, στη Λέρο, στην Πάτμο, και στη Σύμη, έδειξαν ότι το μεγαλύτερο μέρος της Δωδεκανήσου κατοικούνταν. Το ίδιο, η Σάμος και πιθανόν η Χίος, και τα παράλια της Μικράς Ασίας⁵⁹⁶.

Στη Ρόδο ειδικότερα, ο υλικός πολιτισμός της ΥΕ ΙΙΙ Α1, ΙΙΙ Α2 και ΙΙΙ Β περιόδου επιβεβαιώνει την υπόθεση της μυκηναϊκής εμπορικής δραστηριότητας στο νησί⁵⁹⁷. Η κεραμική, σύμφωνα με την Καράντζαλη, επιτρέπει την ανίχνευση των εμπορικών οδών που ακολουθούν και άλλες ύλες, όπως υφάσματα, οργανικά κατάλοιπα, ποσότητες μετάλλων (χαλκού, ασημιού, χρυσού) και γυαλιού. Η Ιαλυσός με το φυσικό λιμάνι που διαθέτει, προστατευμένο από τους ΝΑ ανέμους, θα είχε αναδειχθεί σε έναν σημαντικό σταθμό ή εμπορείο. Ακόμη και σήμερα τα πλοία όταν φυσούν σφοδροί άνεμοι προσαράζουν εκεί. Οι Μυκηναίοι είχαν κίνητρα για τη δημιουργία μιας βάσης στην Ιαλυσό, καθώς η Ρόδος βρίσκεται στη μέση της διαδρομής ανάμεσα στην Κύπρο και την ηπειρωτική Ελλάδα και μόλις 11 ναυτικά μίλια από τις ακτές της Μικράς Ασίας⁵⁹⁸.

Ο Mee υποστηρίζει ότι οι αρχαιολογικές ενδείξεις αποδεικνύουν την έλευση Μυκηναίων εποίκων στο Α Αιγαίο. Μια ακόμη πιθανή ερμηνεία για τη διαφοροποίηση του υλικού πολιτισμού της περιόδου, θεωρείται ο «εκπολιτισμός» των περιοχών αυτών από τους Μυκηναίους⁵⁹⁹.

⁵⁹⁵ Mee 1986, 301. Βλ. και παραπάνω.

⁵⁹⁶ Οπ. π., 302.

⁵⁹⁷ Karantzali 2005, 148.

⁵⁹⁸ Οπ. π., 149.

⁵⁹⁹ Ο Mee 1986, 303, χρησιμοποιεί τον όρο acculturation.

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΕΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ

Έχει διαπιστωθεί ότι οι σχέσεις των νησιών της Δωδεκανήσου με άλλα πολιτισμικά σύνολα στο Αιγαίο δεν είναι μονομερείς. Σε ορισμένα νησιά των Κυκλάδων, και σε ορισμένες περιοχές της Ανατολίας και της Κρήτης έχουν εντοπιστεί ευρήματα δωδεκανησιακής προέλευσης, που χρονολογούνται στην YEX⁶⁰⁰.

α. Κεραμική

1. Στις Κυκλάδες

Ορισμένα αγγεία που έχουν βρεθεί στην Αγία Ειρήνη της Κέας μοιάζουν με κάποια που είναι γνωστά από τα Δωδεκάνησα και τη ΝΔ Μικρά Ασία, και περιγράφονται αναλυτικά στις εκθέσεις των ιταλικών ανασκαφών στην πόλη της Κω⁶⁰¹. Πρόκειται για την κεραμική με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού» και «σκοτεινού επί ανοιχτού» του ΝΑ Αιγαίου⁶⁰², η χρονολόγηση της οποίας αμφισβητείται, καθώς στρωματογραφημένα σύνολά της αναφέρονται σε λίγες μόνο περιπτώσεις⁶⁰³. Η κεραμική που έφεραν στο φως, σε μεγάλες ποσότητες, οι ιταλικές ανασκαφές στα Σεράγια της Κω αρχικά θεωρήθηκε μινωική⁶⁰⁴ και μάλιστα MM III. Αν και ο ανασκαφέας της θέσης είχε τονίσει την τοπική κωακή προέλευση και είχε παρατηρήσει την διάδοσή της στη Μικρά Ασία και στη γύρω περιοχή⁶⁰⁵.

Οι ανασκαφές και τα στρωματογραφημένα πλέον σύνολα από τα Σεράγια της Κω αλλά και από τα Τριάντα της Ρόδου έδωσαν περισσότερες πληροφορίες γι' αυτό το είδος της κεραμικής⁶⁰⁶. Για παράδειγμα, διαπιστώθηκε ότι ορισμένα ανοιχτόχρωμα σε σκοτεινό βάθος, αντιγράφονταν και στη διακόσμηση επί ανοιχτού βάθους, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι πρόκειται για προϊόντα του ίδιου εργαστηρίου. Σ' αυτό πρέπει να προστεθεί και η εύρεση τριών κεραμικών κλιβάνων⁶⁰⁷, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τις τρεις φάσεις κατοίκησης του οικισμού στα Σεράγια. Ο πρώτος, σωζόμενος πολύ αποσπασματικά, χρονολογείται στην PEX III, ο δεύτερος στην MEX και σχετίζεται με την κατασκευή γωνιωτών κυπέλλων, και ο τρίτος στην YEX I-τέλος YM IA και

⁶⁰⁰ Η αναγνώριση της προέλευσης των ευρημάτων στηρίζεται σε μακροσκοπικές έρευνες.

⁶⁰¹ Η κεραμική αυτή αναγνωρίστηκε από τον Davis, 1983.

⁶⁰² Βλ. παραπάνω.

⁶⁰³ Σύμφωνα με τον Davis (1983, 363), ίσως η Αγία Ειρήνη και το Ν Αιγαίο δεν αποτελούσαν μέρος της ίδιας εμπορικής ζώνης κατά τη MEX περίοδο. Υπάρχει η πιθανότητα αυτή η κεραμική να άρχισε να εισάγεται στην Κέα πολύ αργά στη MEX (MM III).

⁶⁰⁴ Βλ. παραπάνω για την MEX στα Δωδεκάνησα και τα παρόμοια όστρακα από το σπήλαιο Δασκαλιό στον Βαθύ της Καλύμνου.

⁶⁰⁵ Marthari, Marketou, Jones 1990, 175.

⁶⁰⁶ Αυτόθι.

⁶⁰⁷ Αυτόθι, οικόπεδα Βασιλείου και Θαλασσινού.

πιθανόν παρήγαγε κωνικά κύπελλα. Στα Σεράγια, η κεραμική με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού» και «σκοτεινού επί ανοιχτού» βρέθηκε σε στρώματα της ΥΜ ΙΑ, μαζί με εισηγμένα μινωικά αγγεία αλλά και κωνικά κύπελλα τοπικής παραγωγής. Τα σχήματα των κλειστών και ανοιχτών αγγείων έφεραν πλούσιο διακοσμητικό θεματολόγιο. Στα Τριάντα αποκαλύφθηκαν επίσης λίγα τέτοια όστρακα, σύγχρονα με των Σεραγιών (ΥΜ ΙΑ-ΥΜ ΙΒ), όπως και στη θέση Akbuk Teichiussa, κοντά στη Μίλητο, στην Κνίδα, και ίσως στο Τηγάνι της Σάμου⁶⁰⁸. Είναι γνωστά και σε άλλες αιγαιακές θέσεις: στο Ακρωτήρι της Θήρας, στην Αγία Ειρήνη της Κέας, στο σπήλαιο Δασκαλιό της Καλύμνου, όσο και στα παράλια της Μικράς Ασίας (Μίλητος και Ιασός)⁶⁰⁹.

Τα αγγεία που εξάγονταν από το ΝΑ Αιγαίο στο Ακρωτήρι της Θήρας είχαν όλα κλειστό σχήμα και κατασκευάστηκαν από χονδροειδή πηλό. Κατά πάσα πιθανότητα εισάγονταν για το περιεχόμενό τους και όχι για την αισθητική τους αξία. Η τοπική θηραϊκή κεραμική είναι, εξάλλου, καλύτερης ποιότητας, αλλά και πάλι δεν μπορεί να συγκριθεί με τα υψηλής ποιότητας ΥΜ ΙΑ και ΥΕ Ι αγγεία. Για τον λόγο αυτό οι κάτοικοι της Θήρας και των άλλων κυκλαδικών νησιών, εισήγαγαν και από αλλού, κυρίως ημισφαιρικά κύπελλα τύπου Βαφειού, από την Κρήτη και την ηπειρωτική Ελλάδα.

Δείγματα αγγείων με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού» και «σκοτεινού επί ανοιχτού» από την Κω (Εικ. 45, 46) και τη Θήρα (Εικ. 47), που αναλύθηκαν χημικά⁶¹⁰, έδειξαν, ότι παράγονταν σε ένα ή περισσότερα κέντρα, μεταξύ των οποίων ήταν σίγουρα τα Σεράγια, και ίσως στο Bodrum ή στη χερσόνησο Datca. Όπως φάνηκε από την ανάλυση ελληνιστικών αμφορέων, ο πηλός των περιοχών αυτών έχει παρόμοια σύσταση με εκείνον της Κω. Δυο παραδείγματα από την Αγία Ειρήνη της Κέας, περιέχουν ηφαιστειακό γυαλί, όπως αυτό που εντοπίζεται στην Κω και στο Bodrum⁶¹¹. Τα αποτελέσματα αυτά ενισχύουν τις υποθέσεις της μακροσκοπικής εξέτασης του υλικού και επιβεβαιώνουν την άποψη ότι ένα από τα κέντρα παραγωγής της κεραμικής αυτής ήταν τα Σεράγια της Κω⁶¹².

Στις αρχές της ΥΕΧ, φαίνεται ότι, εκτός από την βεβαιωμένη οδό, που συνδέει τη Θήρα με την ηπειρωτική Ελλάδα και τις Δ Κυκλάδες με την Κρήτη, μπορούμε να υποθέσουμε ότι, υπήρχε και μια άλλη οδός που συνέδεε τη Θήρα με το ΝΑ Αιγαίο, μέσω Κω. Επιπλέον από το χάρτη (Εικ. 1) βλέπει κανείς καθαρά, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της Μαρθάρη⁶¹³, ότι η Θήρα, το νοτιότερο νησί των Κυκλάδων, βρίσκεται σε μια ιδεατή γραμμή που διαπερνά το Αιγαίο από τα Δ προς τα Α, με ενδιάμεσους σταθμούς την Ανάφη και την Αστυπάλαια. Η γραμμή αυτή αντιστοιχεί σε μια

⁶⁰⁸ Marthari, Marketou, Jones 1990, 177. Βλ. και τις σχετικές παραπομπές.

⁶⁰⁹ Οπ. π., 171-184.

⁶¹⁰ με τη μέθοδο atomic absorption spectrometry και optical emission spectrometry. Βλ. Marthari, Marketou, Jones 1990, 178.

⁶¹¹ Οπ. π., 182.

⁶¹² Αυτόθι.

⁶¹³ Marthari, Marketou, Jones 1990, 172.

εμπορική οδό, που συνδέει τις νότιες Κυκλάδες με τα Δωδεκάνησα⁶¹⁴. Το Ακρωτήρι φαίνεται ότι ήταν ένα σημαντικό λιμάνι και οικιστικό κέντρο της πρώιμης ΥΕΧ. Η θέση του στο κέντρο του Αιγαίου ενεθάρρυνε τις εμπορικές σχέσεις με λιμάνια και εμπορικά κέντρα σε διάφορες κατευθύνσεις. Μια απ' αυτές θα μπορούσε να είναι η Κως, όπως δείχνει η κεραμική. Τα αγγεία, για τα οποία γίνεται λόγος, εξάγονταν μέσω του σημαντικού λιμανιού των Σεραγίων ως τα παράλια της Μικράς Ασίας, τη Θήρα και την Κέα⁶¹⁵.

2. Στη Μικρά Ασία

Δωδεκανησιακές εξαγωγές όμως μαρτυρούνται και στα παράλια της Μικράς Ασίας. Ορισμένοι ασκοί και πρόχοι, διακοσμημένοι με λίγες καταλοιβάδες, που παράγονταν στα Τριάντα, εξάγονταν κατά πάσα πιθανότητα στην Ιασό⁶¹⁶. Στη θέση Muskebi εντοπίστηκαν ροδιακά (κυρίως από την Ιαλυσό) και κωακά αγγεία, όπως χαρακτηριστικοί ψευδόστομοι αμφορείς και απιόσχημοι πιθαμφορείς της ΥΕ IIIA2 περιόδου⁶¹⁷. Στην Πιτάνη βρέθηκαν ΥΕ III Γ ψευδόστομοι αμφορείς με διακόσμηση χταποδιού, οι οποίοι συγκρίνονται με παρόμοιους από την Ιαλυσό, τα νεκροταφεία Λαγκάδας και Ελαιώνα της Κω αλλά κυρίως με έναν ανάλογο από την Κάλυμνο, ο οποίος κοσμείται με αιγοειδή, πουλιά, και σκατζόχοιρους⁶¹⁸. Παρά την εγγύτητα της Κω με τα μικρασιατικά παράλια, η Ρόδος ήταν εκείνη που άσκησε μεγαλύτερη επίδραση στην κεραμική του Muskebi, κυρίως κατά την ΥΕ III A2 περίοδο. Η παρουσία χαρακτηριστικών ροδο-μυκηναϊκών σχημάτων, τα οποία είχαν περιορισμένη διάδοση και στα ίδια τα Δωδεκάνησα, υποδηλώνει ότι η Ρόδος είχε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το Muskebi⁶¹⁹ ή και το αντίστροφο.

3. Στην Κύπρο

Δύο μυκηναϊκά αγγεία της ΥΕ III Γ γ περιόδου βρέθηκαν σε τάφο στο Κούριον της Κύπρου, τα οποία θεωρούνται ροδιακής κατασκευής⁶²⁰.

4. Στην Ιταλία

⁶¹⁴ Marthari, Marketou, Jones 1990, 173. Η απουσία θέσεων της Εποχής του Χαλκού στην Ανάφη και στην Αστυπάλια πιθανόν οφείλεται σε ελλιπή έρευνα.

⁶¹⁵ Οπ. π. 178.

⁶¹⁶ Μαρκέτου 2005, υπό εκτύπωση.

⁶¹⁷ Mee 1978, 137.

⁶¹⁸ Οπ. π., 143.

⁶¹⁹ Οπ. π., 150.

⁶²⁰ Åström 1988, 77.

Παρά την παρουσία ενός διακριτού ΥΧ III Γ ροδιακού ρυθμού στην κεραμική, είναι γνωστή μόνο μια εξαγωγή ενός ψευδόστομου αμφορέα με διακόσμηση χταποδιού, στο Scoglio del Tonno της Βόρειας Ιταλίας⁶²¹.

β. Οψιανός από το Γυαλί

1. Στις Κυκλάδες

Εκτός από την εξαγόμενη κεραμική, μαρτυρίες για σχέσεις ανάμεσα στα Δωδεκάνησα και στην Αγία Ειρήνη της Κέας στην ΥΕΧ, παρέχουν πέντε κομμάτια οψιανού από το Γυαλί, το μικρό νησάκι δίπλα στη Νίσυρο. Αν και μόνο η προέλευση του ενός από αυτά επιβεβαιώθηκε αρχαιομετρικά, η συμβολή του Γυαλιού στην παροχή της συγκεκριμένης πρώτης ύλης είναι ασφαλής⁶²². Τα δείγματα από την Αγία Ειρήνη είναι υπολείμματα κατεργασίας, αλλά δεν βρέθηκε τίποτε άλλο σχετικό. Τρία απ' αυτά είναι μικροί σβώλοι που φέρουν αρκετές εκδορές στην επιφάνειά τους, ίσως ένα να συλλέχθηκε από κάποια παραλία του Γυαλιού, γιατί η εξωτερική του επιφάνεια είναι πολύ διαβρωμένη από το νερό. Το μικρό μέγεθός τους (2,2 cm το μέσο μήκος τους), δεν ενισχύει την υπόθεση της εισαγωγής τους ως πρώτης ύλης. Ωστόσο η παρουσία τους είναι σημαντική, καθώς οψιανός από το Γυαλί είναι σπάνιος στις Κυκλάδες, όπου, ως τώρα, έχει ανιχνευθεί μόνο σε δύο άλλες θέσεις, στη Γκρόττα της Νάξου και στο Νεολιθικό Σάλιαγκο στην Αντίπαρο.

2. Στην Κρήτη

Η μόνη περιοχή, όπου είναι συνηθισμένος ο οψιανός από το Γυαλί, είναι η Κρήτη. Εκεί, αγγεία υπολείμματα κατεργασίας, και ακατέργαστα κομμάτια, βρέθηκαν σε σύνολα που χρονολογούνται στη ΜΜ και την ΥΜ περίοδο⁶²³.

⁶²¹ Macdonald 1986 α, 263.

⁶²² Σύμφωνα με ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες, που πραγματοποίησε ο Σάμψων, στη νησίδα, και σε άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, το Γυαλί δεν υπήρξε ποτέ ο βασικός προμηθευτής οψιανού στο Αιγαίο. Δεν αναγνωρίστηκαν στο νησί οργανωμένοι χώροι εξόρυξης του πετρώματος. Συνηθισμένοι τύποι λιθινών εργαλείων, ακόμη και στο Γυαλί, κατασκευάζονταν από οψιανό της Μήλου, και πιθανόν της Ανατολίας και από πυριτόλιθο. (Σάμψων, 1987).

⁶²³ Davis 1983, 365.

ΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΧ ΕΩΣ ΤΗΝ ΥΕΧ

Από τη σύνθεση των αρχαιολογικών δεδομένων της επιφανειακής και της ανασκαφικής έρευνας, διαπιστώνεται ότι στη μακρά διάρκεια της Εποχής του Χαλκού, τα Δωδεκάνησα ανέπτυξαν επαφές μεταξύ τους, με τις κοντινές τους περιοχές, δηλαδή με τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου, την Ανατολία, τις Κυκλάδες, την ηπειρωτική Ελλάδα, την Κρήτη, αλλά και με πιο μακρινούς τόπους, όπως την Κύπρο, την Α Μεσόγειο, αλλά και τη Δ Ευρώπη. Άλλωστε για τους κατοίκους του Αιγαίου, οι θαλάσσιοι δρόμοι και οι επικοινωνίες, υπήρξαν αποφασιστικής σημασίας ήδη από τη Νεολιθική Εποχή. Πιο συγκεκριμένα:

1) Νησιά ΒΑ Αιγαίου

Η διάδοση του αρχιτεκτονικού τύπου του μεγάρου και οι ομοιότητες στην κεραμική και στις ταφικές πρακτικές κατά την ΠΕΧ, έδειξαν ότι διαμορφώθηκαν δύο πολιτισμικά σύνολα, που διατηρούσαν συχνές επαφές μεταξύ τους: στο πρώτο ανήκαν η Πολιόχνη της Λήμνου, η Θερμή της Λέσβου και η Τροία, στο δεύτερο το Ηραίο της Σάμου, ο Βαθύς της Καλύμνου, τα Σεράγια της Κω και ο Ανώματος της Ρόδου. Την ίδια περίοδο, ομοιότητες στην κεραμική φαίνεται να υπάρχουν επίσης ανάμεσα στη Σάμο και τα νησιά Πάτμο, Λέρο (Παρθένι), Κάλυμνο, Νίσυρο, Σύμη και Αστυπάλαια. Η Σύμη παρουσιάζει παράλληλα στα ευρεθέντα όστρακα με τη Χίο, και την Πολιόχνη της Λήμνου, και η Χάλκη ομοιότητες με τη Χίο.

Η διάδοση του ΥΜ ΙΑ ρυθμού των αγγείων με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού» και σκοτεινού επί ανοιχτού» με πιθανό κέντρο παραγωγής την Κω ή κάποια παράλια θέση της Ανατολίας, σε διάφορες περιοχές του Αιγαίου ανάμεσα στις οποίες και η Σάμος, είναι η επόμενη μαρτυρία για σχέσεις ανάμεσα στα Δωδεκάνησα και τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου.

2) Μικρά Ασία

Οι σχέσεις της Δωδεκανήσου με τα Δ παράλια της Μικράς Ασίας άρχισαν από την ΠΕΧ. Με την Τροία μοιράζονται παρόμοιους ρυθμούς κεραμικής ο Ανώματος της Ρόδου, το σπήλαιο Δασκαλιό της Καλύμνου, η Ασπρη Πέτρα και το Τρουλλί της Κω, η Αστυπάλαια και η Χάλκη, ενώ με το Muskebi και το Karlar η Νίσυρος, το Γυαλί, η Κως και η Κάλυμνος. Όπως και με το ΒΑ Αιγαίο, οι ομοιότητες στις ταφικές πρακτικές ανάμεσα στα Σεράγια της Κω και τις παράλιες θέσεις από την Ιασό ως το Yortan και το Karatas Semayük, μπορούν να ειπωθούν ως αποτέλεσμα του «διεθνούς πνεύματος» της εποχής.

Στη ΜΕΧ οι επιδράσεις της Ανατολίας είναι ορατές σε ορισμένα σχήματα αγγείων από τα Τριάντα της Ρόδου. Στην ΥΜ ΙΑ σχέσεις με την, την Κω την Κάλυμνο και τη Ρόδο φαίνεται να υποδηλώνει η διάδοση της κεραμικής με διακόσμηση «σκοτεινού επί ανοιχτού» και ανοιχτού επί σκοτεινού» στην Ιασό και στη Μίλητο.

Στην ΥΕ ΙΙΑ μαρτυρούνται λίγες εισαγωγές ανατολικών αγγείων στα Τριάντα και στα Σεράγια. Στην ΥΕ ΙΙ Α2 ψευδόστομοι αμφορείς με χταπόδια από τη Ρόδο έχουν βρεθεί στο Muskebi. Στην ΥΕ ΙΙ Γ περίοδο, εξαγωγή παρόμοιων αγγείων από την Κάλυμνο ή την Κω έχει επισημανθεί στην Πιτάνη.

3) ηπειρωτική Ελλάδα

Η Κάλυμνος και η Αστυπάλαια φαίνεται να εμφανίζουν κάποιες ομοιότητες με την ηπειρωτική Ελλάδα κατά την ΠΕΧ, η πρώτη με τη Λέρνα και η δεύτερη με την Παλαιά Κοκκινιά και τις ΝΔ παρυφές της Ακρόπολης.

Στην ΥΜ ΙΒ-ΙΙΙ Α εμφανίζονται στη Ρόδο εισαγωγές από την Αργολίδα (Μπερμπάτι), την Τίρυνθα, τη Βοιωτία, ενώ παράλληλα υπάρχουν αγγεία που μιμούνται ελλαδικά πρότυπα.

Πολλές ΥΕ ΙΙ Α2-ΙΙΙ Β εισαγωγές και μιμήσεις ελλαδικών αγγείων έχουν επισημανθεί στην Κάλυμνο. Στη Ρόδο απουσιάζουν οι ΥΕ ΙΙ Β συνήθεις τύποι αγγείων, ενώ ένα τέτοιο έχει βρεθεί στην Αστυπάλαια. Η Ρόδος συνδέεται εκτός της Κρήτης και της Κύπρου, και με την Περατή, με τις οποίες μοιράζεται το έθιμο της τοποθέτησης ειδωλίων σε τάφους. Μυκηναϊκά της περιόδου αυτής εμφανίζονται και στη Λέρο.

Στην ΥΕ ΙΙΙ Γ στη Ρόδο υπάρχουν μιμήσεις ελλαδικών αγγείων. Η Κως εμφανίζει συχνότερες επαφές με την Αττική απ' ό,τι η Ρόδος. Κάποια όπλα και κοσμήματα απουσιάζουν από τη Ρόδο, ενώ υπάρχουν στην Κω. Στην Κάλυμνο η επίδραση της ηπειρωτικής Ελλάδας είναι συνεχής μέχρι τα τελευταία στάδια της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.

4) Κυκλάδες

Με τις Κυκλάδες τα Δωδεκάνησα συνδέονται από την ΠΕΧ. Η εισαγωγή πτηνόσχημων ασκών που μάλλον παράγονταν στις Κυκλάδες, μαρτυρείται στη Ρόδο, στην Κω και στην Κάλυμνο. Χάλκινα ΙΙΧ όπλα και αργυρό αγγείο που έχουν βρεθεί στην Κω έχουν τα παράλληλά τους στην Αμοργό. Την ίδια περίοδο ενδείξεις για επαφές με τις Κυκλάδες (μηλιακός οψιανός) βρίσκονται στη Λέρο, στη Νίσυρο, στην Τήλο, στη Σύμη, στη Χάλκη, στην Αλιμνιά.

Στη ΜΕΧ λίγες εισαγωγές από τη Φυλακωπή της Μήλου έχουν βρεθεί στα Σεράγια της Κω, στα Τριάντα της Ρόδου και στην Πάτμο, ενώ ένας ΜΚ ασκός στην Κάλυμνο (Δασκαλιό). Η διάδοση του οψιανού της Μήλου συνεχίστηκε και στη ΜΕΧ.

Στην ΥΜ ΙΑ-ΙΙ Β, υπάρχουν κοινά σημεία στην αρχιτεκτονική των οικισμών και τις τοιχογραφίες, ανάμεσα στα Σεράγια και στα Τριάντα, με τη Ξεστή της Θήρας. Στην Αγία Ειρήνη της Κέας και στη Θήρα έχουν επισημανθεί επίσης τα αγγεία με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού» και σκοτεινού επί ανοιχτού», τα οποία μάλλον εξήχθησαν από την Κω. Παρόμοια συνδέουν τις Κυκλάδες, με την Κάλυμνο και τη Ρόδο.

Στην ΥΕ ΙΙΙ Γ η Νάξος φαίνεται να διατηρεί σχέσεις με κάποια από τα νησιά του συμπλέγματος, περισσότερο ευδιάκριτες στην Αστυπάλεια και λιγότερο στην Κάλυμνο. Την ίδια εποχή, ο οψιανός από το Γυαλί φαίνεται να φτάνει μέχρι την Αγία Ειρήνη της Κέας.

5) Κρήτη

Η επίδραση της Κρήτης στα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού της Δωδεκανήσου, έχει διαπιστωθεί ελάχιστα στην ΠΕΧ.

Στη ΜΕΧ η εισαγωγή λίγων αγγείων στα Τριάντα της Ρόδου, στα Σεράγια της Κω, στο Δασκαλιό της Καλύμνου, στην Τήλο, στην Κάρπαθο και στην Κάσο, δείχνει ότι οι σχέσεις οικοδομούνται σε ένα αρχικό στάδιο.

Η μινωική παρουσία γενικεύεται στην ΥΜ ΙΑ σχεδόν σε όλα τα νησιά του Δωδεκανησιακού συμπλέγματος. Σε ορισμένα από αυτά, όπως είναι η Κάρπαθος, λόγω γειτνίασης, οι επαφές είναι εντονότερες και διατηρούνται μέχρι το τέλος της Εποχής του Χαλκού.

6) Άλλες περιοχές της Ελλάδας

Άλλες περιοχές της Ελλάδας με τις οποίες σχετίζονται τα Δωδεκάνησα (Ρόδος) είναι η Εύβοια (Μάνικα, Λευκαντί), κατά την ΠΕΧ και την ΥΜ Ι Β/ΥΕ ΙΙΙ Α, και η Αίγινα (Κολώνα) κατά την ΠΕΧ.

7) Κύπρος

Οι επαφές της Ρόδου με την Κύπρο ξεκινούν από την ΥΜ Ι ως την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Στην ΥΕ ΙΙΙ Α μάλιστα ορισμένοι τάφοι έχουν περιεχόμενο εξολοκλήρου κυπριακό.

Σχέσεις με Κύπρο επισημαίνονται στην Αστυπάλαια στην ΥΕ III Γ. Την ίδια περίοδο, εξαγωγή δύο ροδιακών αγγείων μαρτυρείται στο Κούριον της Κύπρου.

8) Α Μεσόγειος

Η παρουσία πολύ λίγων ευρημάτων στα νεκροταφεία της Ιαλυσού στην ΥΜ ΙΑ και στην ΥΕ III Α-III Β μαρτυρούν τις σχέσεις του νησιού με την Α Μεσόγειο. Ορισμένα ΥΜ ΙΒ/ΙΙ Α-ΥΕ III Α αγγεία μιμούνται χαναανίτικα ή αιγυπτιακά παραδείγματα.

9) Ευρώπη

Τέλος τα ταξίδια και τα δίκτυα των ανταλλαγών στην ΥΕ III Γ περίοδο δείχνουν τις επαφές ανάμεσα στη Ρόδο και την κεντρική Ευρώπη, τη Β Ιταλία, την Αλβανία, τη Γιουγκοσλαβία. Η Κως φαίνεται να σχετίζεται περισσότερο απ' ό,τι η Ρόδος με την Ιταλία, την κεντρική Ευρώπη και τη Ρουμανία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Δεν είναι πάντα εύκολο για τους σύγχρονους αρχαιολόγους να ανιχνεύσουν τις σχέσεις που διαμορφώθηκαν ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές του Αιγαίου στην προϊστορική περίοδο. Η εικόνα, που συγκροτείται από τα ευρήματα, έχει πολλά χρονολογικά χάσματα και ποικίλες ενδεχόμενες πολιτιστικές προεκτάσεις. Η έρευνα εξάλλου στα Δωδεκάνησα, μολονότι έχει ξεκινήσει ήδη από τον 19^ο αι., είναι ακόμη αποσπασματική και ελλιπής. Στις περισσότερες γνωστές θέσεις σήμερα, που αφορούν στην πλειονότητά τους την ΥΕΧ, υπάρχουν κενά στη χρονολογική ακολουθία. Επιπλέον, από το σύνολο των θέσεων, που έχουν εντοπιστεί με επιφανειακές έρευνες, ελάχιστες έχουν ανασκαφεί, ενώ, ακόμα λιγότερες από αυτές, έχουν πλήρως δημοσιευθεί.

Σπάνια σώζονται πληροφορίες για αντικείμενα από πρώτες ύλες όπως χρυσός, ασήμι, χαλκός, κασσίτερος, ξυλεία, ελεφαντοστό, πολύτιμοι λίθοι και για αναλώσιμα προϊόντα όπως σιτάρι, κρασί, μπαχαρικά, λάδι, αρώματα, που κι αυτά, ασφαλώς, αποτελούσαν ανταλλάξιμα είδη.

Βασιζόμενοι στην μακροσκοπική και ενίοτε την εργαστηριακή ανάλυση των σωζόμενων καταλοίπων, πιστεύουμε ότι η ανεύρεση αντικειμένων του ενός ή του άλλου πολιτισμού, μακριά από τους τόπους παραγωγής τους, αποτελεί ένδειξη των σχέσεων και των ανταλλαγών αγαθών και ιδεών ανάμεσα σε δύο περιοχές. Οι ομοιότητες στα υλικά κατάλοιπα, εφόσον δεν είναι αποτέλεσμα παράλληλων τοπικών εξελίξεων, μαρτυρούν την αλληλεπίδραση των πολιτισμών.

Κατά την ΠΕΧ, τα περισσότερα νησιά του Δωδεκανησιακού συμπλέγματος, ως μέρος του αιγαιακού κόσμου φαίνεται ότι μοιράζονταν λίγο ή πολύ, κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά με την Ανατολία, τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου, τις Κυκλάδες και την ηπειρωτική Ελλάδα. Τα ταξίδια, με βασικό κίνητρο την εύρεση και τη διακίνηση των μετάλλων, συνετέλεσαν στη δημιουργία του «διεθνούς πνεύματος» της εποχής. Τα Σεράγια, που διέθεταν φυσικό λιμάνι, φαίνεται ότι έπαιξαν σημαντικό ρόλο στο εμπόριο της ΠΕΧ ΙΙΙ περιόδου.

Η ΜΕΧ στην περιοχή υπήρξε περίοδος με πολλά τοπικά χαρακτηριστικά, σε αρμονική συνέχεια με την ευημερούσα ΠΕΧ. Στο νησί της Ρόδου, τα λίγα εισηγμένα ΜΜ αγγεία δεν προϋποθέτουν ισχυρή, ακόμη, επίδραση της Κρήτης, ενώ παράλληλα υπάρχουν ενδείξεις ότι οι πολιτισμικές επιρροές από τις Κυκλάδες και την Ανατολία εξακολούθησαν να υφίστανται. Προς τα τέλη της περιόδου αυτής, στη ΜΜ ΙΙΙ, η επίδραση της μεγαλονήσου αυξήθηκε, όπως μαρτυρούν επιφανειακά ευρήματα και σε άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, όπως η Κάρπαθος, η Κάσος και η Τήλος.

Στις αρχές της ΥΕΧ (ΥΜ ΙΑ), ο χαρακτήρας του πολιτισμού στα Δωδεκάνησα, εξελίχθηκε σε «μινωίζοντα» τρόπο ζωής, λίγο πολύ, όπως και στο υπόλοιπο Αιγαίο. Ο βαθμός του «εκμινωισμού» των νησιών της Δωδεκανήσου ή των νησιών της Α γραμμής, ήταν μεγαλύτερος σε κάποια νησιά

απ' ότι σε κάποια άλλα, και εξαρτήθηκε σημαντικά και από τη γεωγραφική τους θέση. Η διάδοση της μινωικής κεραμικής επισημαίνει πλέον τους θαλάσσιους δρόμους προς τις πηγές των μετάλλων. Έτσι ο ρόλος των νησιών της Δωδεκανήσου φαίνεται να είναι εκείνος των ενδιάμεσων σταθμών για τις εμπορικές δραστηριότητες των μινωιτών προς στα παράλια της Μικράς Ασίας και προς την Ανατολή.

Ενώ η μινωική επίδραση είναι εμφανής στα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού της περιόδου, η ύπαρξη ή όχι μινωικής αποικίας στα Δωδεκάνησα μάλλον δεν είναι εύκολη υπόθεση αποδειχθεί, παρά τις ομοιότητες ανάμεσα στα Τριάντα και σύγχρονους κυκλαδικούς οικισμούς, που φέρουν έντονα μινωικά χαρακτηριστικά. Απαιτείται περισσότερη διερεύνηση και συγκριτική μελέτη του υλικού των πιο πρόσφατων ανασκαφών, και καλύτερη γνώση των αρχαιολογικών δεδομένων από τις άλλες εγκαταστάσεις μινωικού χαρακτήρα.

Στην ΥΜ ΙΒ/ΙΑ περίοδο, οι ενδείξεις συνδέουν τη Ρόδο με την ηπειρωτική Ελλάδα, τη Θήβα, τη Βοιωτία, την Αργολίδα (Μπερμπάτι), τις Κυκλάδες, την Ανατολία, την Κρήτη, την Κύπρο και την Αίγυπτο. Η εξαγωγή κωακών αγγείων της ΥΜ ΙΑ/ΙΒ περιόδου στα Τριάντα της Ρόδου και σε άλλες αιγαιακές θέσεις, όπως στο Ακρωτήρι της Θήρας, στην Αγία Ειρήνη της Κέας, στο σπήλαιο Δασκαλιό της Καλύμνου, στη Μίλητο και στην Ιασό, αποτελεί ένδειξη της εμπορικής δραστηριοποίησης του νησιού στο Αιγαίο. Στις παραπάνω αγορές, η διοχέτευση αυτών των χαρακτηριστικών αγγείων με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού» και σκοτεινού επί ανοιχτού», που φαίνεται ότι γινόταν για το περιεχόμενό τους παρά για την αισθητική τους αξία, ίσως υπονοεί την ύπαρξη ενός εμπορικού δικτύου, που λειτουργούσε με ή χωρίς την κρητική διαμεσολάβηση, ή σε συνεργασία με τη μινωϊκή Κρήτη. Το ίδιο υπονοείται πιθανότατα και με την παρουσία δωδεκανησιακού οψιανού (από το Γυαλί της Νισύρου) στις Κυκλάδες (Αγία Ειρήνη) και στην Κρήτη.

Στην ΥΜ ΙΒ-ΥΜ ΙΙΙ Α1 περίοδο, οι ενδείξεις από τα νεκροταφεία της Ιαλυσού μαρτυρούν την ευημερία της Ρόδου και την ύπαρξη αυξημένων εμπορικών επαφών με την ευρύτερη περιοχή της Αργολίδας και το Μπερμπάτι, την Τίρυνθα, την Βοιωτία, την Εύβοια, την Κρήτη και την Κύπρο. Η Ιαλυσός, που διέθετε προστατευμένο φυσικό λιμάνι, βρισκόταν στο μέσο της διαδρομής ανάμεσα στην Κύπρο και την ηπειρωτική Ελλάδα και πολύ κοντά στα παράλια της Μικράς Ασίας.

Η αντικατάσταση της μινωικής επίδρασης από τη μυκηναϊκή δεν είχε καθολικό χαρακτήρα στα Δωδεκάνησα. Η μυκηναϊκή παρουσία είναι σαφής στα νεκροταφεία της Ρόδου, της Κω, της Καλύμνου, της Αστυπάλαιας, ενώ μυκηναϊκά όστρακα έχουν έρθει στο φως και στη Λέρο. Στην Κάρπαθο, στην Κάσο και στη Σαρία, υπάρχουν περισσότερες επιδράσεις από τη μινωική κεραμική και λιγότερες από τη μυκηναϊκή και τη ροδιακή. Οι Μυκηναίοι φαίνεται ότι χρησιμοποιούσαν τους ίδιους πάνω κάτω εμπορικούς σταθμούς και δρόμους με τους Μινωίτες. Αυτό δικαιολογεί τη

συνύπαρξη και, σε μερικές περιπτώσεις, τη συγχώνευση μινωικών και μυκηναϊκών στοιχείων στα παραπάνω νησιά. Παρά τη γεωγραφική εγγύτητα, λίγες ενδείξεις υπάρχουν για επαφές με την Ανατολία κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α-ΙΙΙ Β, ενώ οι επαφές με την Κύπρο φαίνεται ότι ήταν στενότερες. Στη ροδιακή αγορά η παρουσία εισαγωγών, ίσως δείχνει ότι το νησί, πιθανότατα, λειτουργούσε ως κέντρο αναδιανομής αγαθών, που προέρχονταν από την ηπειρωτική Ελλάδα, την Κύπρο και άλλα γειτονικά νησιά, την Κω, την Κάλυμνο, και την Κάρπαθο. Οι Μυκηναίοι είχαν κίνητρα για τη δημιουργία μιας βάσης στην Ιαλυσό, καθώς η Ρόδος βρίσκεται στη μέση της διαδρομής ανάμεσα στην Κύπρο και την ηπειρωτική Ελλάδα και από τις ακτές της Μικράς Ασίας. Ο ρόλος των νησιών της Δωδεκανήσουστη μυκηναϊκή περίοδο, ίσως γίνεται φανερός από την αναφορά σε χιτικές πηγές του βασιλείου των Ahhijava. Αν ο λαός αυτός είναι οι Μυκηναίοι και στα όρια της της επικράτειάς τους εννοούνται τα νησιά της Δωδεκανήσου, τότε αυτά λειτουργούσαν ως ενδιάμεσοι σταθμοί για τις επαφές των μυκηναίων με τους χιτιίτες, στο θαλάσσιο δρόμο προς την Ανατολία.

Κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο παρατηρούμε στα νησιά τα κυμαινόμενα επίπεδα της κρητικής και της ελλαδικής επίδρασης, την ιδιαιτερότητα και την ιδιομορφία τους. Η Ρόδος αναπτύσσει σχέσεις με την Α Μεσόγειο, τη Β Ιταλία και την κεντρική Ευρώπη. Ορισμένα όμως αντικείμενα από την κεντρική Ευρώπη, τη Ρουμανία και τη Β Ιταλία εντοπίζονται στην Κω, αλλά όχι και στη Ρόδο. Η Κως είχε στενότερες επαφές με την Αττική απ' ό,τι η Ρόδος. Παρά τις ομοιότητες, υπάρχουν διαφορές στις εισαγωγές ανάμεσα στα πολύ κοντινά νησιά της Κω και της Καλύμνου. Η Αστυπάλαια συνδέεται με την Κρήτη, την Κύπρο, τη Νάξο και την Περαιτή, και αποτελεί, θα λέγαμε, χαρακτηριστικό παράδειγμα της εμφάνισης τοπικών χαρακτηριστικών στην εξέλιξη του πολιτισμού της περιοχής.

Η διαχρονική επισκόπηση των επαφών ανάμεσα στα Δωδεκάνησα και τον υπόλοιπο αιγαιακό κόσμο της Εποχής του Χαλκού, δείχνει ότι το αποτέλεσμα των ταξιδιών και της επικοινωνίας θα πρέπει να ήταν η εκτεταμένη ανταλλαγή πληροφοριών πολλών ειδών. Αυτό τελικά ήταν πιο σημαντικό ίσως και από το ίδιο το εμπόριο των αγαθών. Είναι ακόμη σαφές ότι μια περιοχή δεν μπορεί να δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις για όλες τις υπόλοιπες. Οι μελλοντικές έρευνες σε κάθε νησί του συμπλέγματος, θα φωτίσουν περισσότερο την σημερινή εικόνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

1. Åström P. (1988): “Relations between Cyprus and the Dodecanese in the Bronze Age”, *Archaeology in the Dodecanese*, S. Dietz και I. Papachristodoulou (επιμ.), Copenhagen, 76-78.
2. Bean G. E. και Cook J. M. (1957): “The Carian coast III”, *B.S.A* 52, 116-139.
3. Biliotti E. (1881): *Η νήσος Ρόδος*, μεταφρ. Μ. Μαλλιάρáκη και Σ. Καραβοκυρού, Ρόδος.
4. Benzi M. (1984): “Evidence for a Middle Minoan Settlement on the Acropolis at Ialysos”, *The Minoan Thalassocracy, Myth and Reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May-5 June, 1982*, R. Hägg και N. Marinatos (επιμ.), Stocholm, 93-106.
5. Benzi M. (1986): “Rhodes in the LH IIIC Period”, *Problems in Greek Prehistory, Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens*, French E.B. και Wardle K.A. (επιμ.), Bristol, 253-262.
6. Benzi M. (1988 α): “Mycenaean Pottery Later than LH IIIA 1: “from the Italian Excavations at Trianda on Rhodes”, *Archaeology in the Dodecanese*, S. Dietz και I. Papachristodoulou (επιμ.), Copenhagen, 39-55.
7. Benzi M. (1988 β): “Mycenaean Rhodes: A Summary”, *Archaeology in the Dodecanese*, S. Dietz και I. Papachristodoulou (επιμ.), Copenhagen, 59-72.
8. Benzi M. (1992): *Rodi e la civiltà Micenea*, Roma.
9. Benzi M. (1993): “The Late Bronze age Pottery from Vathy Cave, Kalymnos”, *Wace and Blegen: Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the International Conference*, C. Zerner και P. Zerner (επιμ.), Amsterdam, 275-288.

10. Blinkenberg C. (1931): *Lindos II, Denmark*.
11. Branigan K. (1981): "Minoan Colonialism", *B.S.A* 76, 23-33.
12. Branigan K. (1974): *Aegean Metalwork of the Early and Middle Bronze in the Aegean*, Oxford.
13. Broodbank K.C. (2000): *An Island Archaeology of the Early Cyclades*, Cambridge University Press, Cambridge.
14. Burton-Brown T. (1974): "Remains on Calymnos", *JHS* LXVII, 128.
15. Cadogan G. (1991): *Palaces of Minoan Crete*, London.
16. Cadogan G. (1993): "Cyprus, Mycenaean pottery, Trade and Colonisation", *Wace and Blegen: Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the International Conference*, C. Zerner και P.Zerner (επιμ.), Amsterdam, 91-99.
17. Catling H. W. (1986): "The date of Chelidonia Ship and Cypriot Bronze Work, Report from the Department of Antiquities, Cyprus", *RDA*, 68-71.
18. Coleman J. L. (1974): "The Cronology and Interconnections of the Cycladic Islands in the Neolithic period and Early Bronze Age", *AJA* 78, 333-343.
19. Cosmopoulos M.B. (1991): "Exchange networks in Prehistory: The Aegean and the Mediterranean in the Third Millennium", *Aegaeum 7, Thalassa. L' Egee Prehistorique et la mer*, Liège, 155-168.
20. Davis J. L. (1982): "The Earliest Minoans in the South-East Aegean: A reconsideration of the evidence", *AnatSt.* Vol. XXXII, 33-41.
21. Davis J. L, Scofield E., Torrence R., Williams D.F. (1983): "Keos and the Eastern Aegean. The Cretan Connection", *Hesperia* 52, 361-366.

22. Davis J. L. (1992): "Review of Aegean Prehistory: The islands of the Aegean", *A.J.A* 96, 699-756.
23. Davis J.L., Tzonou-Herbst I. και Wolpert A. D. (1992-1999): *Aegean Prehistory: A Review*, Tr. Cullen (επιμ.), Boston, 91-94.
24. Dickinson O. (1994): *The Aegean Bronze Age*, Cambridge, 235.
25. Dickinson O. (1994, 1999): *The Aegean Bronze Age*, Μεταφρ. εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2003.
26. Dietz S. (1974): "Two painted duck-vases from Rhodes", *Acta Archaeologica* 45, 133-143.
27. Dietz S. (1984): *Excavations and surveys in Southern Rhodes: The Mycenaean Period, Lindos IV,I*, Denmark.
28. Dumas C. (1996): *History of Humanity*, 146-158.
29. Dumas C. (1988): "The Prehistoric Eruption of Thera and its Effects. The Evidence from Rhodes", *Archaeology in the Dodecanese*, S. Dietz και I. Papachristodoulou (επιμ.), Copenhagen, 34-38.
30. Driessen J. και Macdonald C. F. (1997): "The Troubled Island, Minoan Crete Before and After the Santorini Eruption", *Aegaeum* 17, Liège, 248-252.
31. French E.B. (1993): "Turkey and the East Aegean", *Wace and Blegen: Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the International Conference*, C. Zerner και P. Zerner (επιμ.), Amsterdam, 155-158.
32. French D.H. (1997): "Early Bronze Age Pottery in Western Anatolia. A summary 1970-1995", *Η Πολιόχνη και η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στο Βόρειο Αιγαίο, Διεθνές Συνέδριο, Αθήνα 22-25 Απριλίου 1996*, C. Dumas και V. La Rosa (επιμ.), Αθήνα, 569-595.
33. Furness A. (1956): "Some Early Pottery from Samos, Kalimnos and Chios", *PPS* 22, 173-312.

34. Furumark A. (1950): "The settlement at Ialysos and Aegean History c. 1550-1400 B.C", *Opusc. Arch.*, vol. VI, 150-271.
35. Galloway R.B., Liritzis Y., Sampson A., Marketou T. (1990) : "Radio-isotope Analyses of Aegean Tephra: Contribution to the dating of Santorini volcano", *Thera and the Aegean World III, Vol Three, Chronology*, D. A. Hardy και A. C. Renfrew (επιμ.), London, 135-145.
36. Georgiou H.S. (1991): "Bronze Age ships and rigging", *Aegaeum 7, στο Thalassa. L' Egee Prehistorique et la mer*, R. Laffineur, και L. Basch (επιμ.), Liège, 61-71.
37. Georgiou H.S.(1993): "A sea approach to trade in the Aegean Bronze Age", *Wace and Blegen: Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the International Conference*, C. Zerner και P.Zerner (επιμ.), Amsterdam, 355-364.
38. Girela L. (2005): "Ialysos, Foreign relations in the Late Bronze Age. A Funerary perspective", *Aegaeum 25, Emporia, Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean*, R. Laffineur και E. Greco (επιμ.), Liège, 129-139.
39. Hope Simpson R. και Lazenby J.F. (1962): "Notes from the Dodecanese I", *B.S.A* 57, 154-175.
40. Hope Simpson R. και Lazenby J.F. (1970): "Notes from the Dodecanese II", *B.S.A* 65, 47-77.
41. Hope Simpson R. και Lazenby J.F. (1973): "Notes from the Dodecanese III", *B.S.A* 68, 127-179.
42. Hope Simpson R. και Dickinson O.T.P.K. (1979): *A Gazetteer of Aegean Civilization in the Bronze Age, Vol. I: The Greek Mainland and Islands*, Göteborg, 348-386.
43. Hope Simpson R. (2003): "The Dodecanese and the Ahhiyawa question", *B.S.A* 98, 203-237.

44. Hope Simpson R. (2003): “New Evidence for the history of the Minoan Presence on Karpathos”, *B.S.A* 98, 189-202.
45. Immerwahr S. (1960): “Mycenaean Trade and Colonization”, *Archaeology*, Vol. 13, 4-13.
46. Inglieri R. U. (1936): *Carta Archaeologica dell’ isola di Rodi*, Firenze.
47. Jakopi G. (1930-1931): “Nuovi scavi nella necropoli Micenea di Ialisso”, *ASAtene*, Vol. XIII-XIV, 253-345.
48. Jones R. E. (1993): “Pottery as evidence for trade and colonization in the Aegean Bronze Age: The contribution of scientific techniques”, *Wace and Blegen: Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the International Conference*, C. Zerner και P.Zerner (επιμ.), Amsterdam, 11-17.
49. Karadeorghis V. και Marketou T. (2006): «Late bronze IA/IB Rhodian Imitations of Cypriote Ceramics. The evidence from Trianda (Ialysos)” στο *Orientalia Lovaniensia Analecta* 149, *Timelines Studies in Honor of Manfred Bietak*, Vol. II, E.Czerny, I. Hein, H. Hunger, D. Melman, A. Schwab, (επιμ.), Paris, 455-469.
50. Karantzali E. (1993): “Pottery as evidence for trade and colonization in the Aegean Bronze Age: The contribution of scientific techniques”, *Wace and Blegen: Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the International Conference*, C. Zerner και P.Zerner (επιμ.), Amsterdam, 355-364.
51. Karantzali E. και Ponting M.J. (2000): “ICP-AES analysis of some Mycenaean vases from the cemetery at Pylona, Rhodes, *B.S.A* 95, 219-238.
52. Karantzali E. (2005): “The Mycenaean at Ialysos: Trading station or colony?”, *Aegaeum* 25, *Emporia, Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean*, Laffineur R. και E. Greco (επιμ.), Liège, 141-50.
53. Knapp A.B. (1990): “Ethnicity, entrepreneurship, and exchange: mediterranean inter-island relations in the late Bronze Age”, *B.S.A* 85, 115-153.

54. Lambrou-Phillipson C. (1991): “Seafaring in the Bronze Age Mediterranean: The parameters involved in maritime travel”, *Aegaeum 7, Thalassa. L’ Egée Préhistorique et la mer*, Liège, 11-15.
55. Lambrou-Phillipson C. (1993): “The limitations of the pottery model in the identification of trading colonies”, *Wace and Blegen: Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the International Conference*, C. Zerner και P.Zerner (επιμ.), Amsterdam, 365-368.
56. Levi D. (1925-1926): “La grotta di Asprietra a Co”, *ASAtene*, Vol. VIII-IX, 235-312.
57. Macdonald C. F. (1986)^α: “Rhodes during the twelfth century B.C. and its role in the Aegean”, *Problems in Greek Prehistory, Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens*, French E.B. και K.A. Wardle (επιμ.), Bristol, 263.
58. Macdonald C. F. (1986)^β: “Problems of the twelfth century B.C in the Dodecanese”, *BSA* 81, 125-151.
59. Maiuri A.- Jacopi G. (1928): “Coo-Grotta di Aspri Petra”, *Cl. Rh. I*, 99-100.
60. Maiuri A.- Jacopi G. (1928): “Jalissos e l’ argo Jalisio”, *Cl. Rh. I*, 58-117.
61. Maiuri A.- Jacopi G. (1928): “Esplorazione di Grotte con avanzi preistorici nell’ isola di Calimno”, *Cl. Rh. I*, 104-117.
62. Marketou T. (1988): “New Evidence on the Topography and Site History of Prehistoric Ialysos”, *Archaeology in the Dodecanese*, S. Dietz και I. Papachristodoulou (επιμ.), Copenhagen, 27-38.
63. Marketou T. (1990)^α: “Asomatos and Seraglio: EBA Production and Interconnections”, *Hydra, Working Papers in Midle Bronze Age Studies No 7*, 40-44.

64. Marketou T. (1990)β: “Santorini tephra from Rhodes and Kos: some Chronological remarks based on stratigraphy”, *Thera and the Aegean World III*, London, 100-113.
65. Marketou T. (1996): “Excavations at Trianda (Ialysos) on Rhodes: New evidence for the late Bronze Age I period”, *Mycenaean Seminar 1995-96, BICS 41*, 133-134.
66. Marketou T. (1997)α: “Excavations at Trianda (Ialysos) on Rhodes: New evidence for the Late Bronze Age I Period”, *RedLink 9*, 39-71.
67. Marketou T. (1998): “Bronze LB I Statuettes from Rhodes”, *Proceedings of the International Symposium, Eastern Mediterranean: Cyprus-Dodecanese-Crete, 16th-6th cent. B.C.*, Karageorghis V. και N. Stampolidis (επιμ.), Αθήνα, 55-72.
68. Marketou T., Facorellis G., Maniatis Y. (2001): “New Late Bronze Age Chronology from the Ialysos Region, Rhodes”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol. 1, 19-29.
69. Marketou T., Karantzali E., Momsen H., Zacharias N., Kilikoglou V., Schwedt A. (2006): “Pottery wares from the Prehistoric settlement at Ialysos (Trianda) in Rhodes”, *BSA 101*, 2-35.
70. Marketou T. (2005): “Ialysos and its neighbouring areas in the MBA and LBA periods: a change for piece”, υπό εκτύπωση στο *Acts of a Minoan Seminar, January 2005, The Minoans in the Central, Eastern, and the Northern Aegean, new evidence*, E. Hallager, C.F. Macdonald & W.D. Niemeier (επιμ.), in collaboration with the Danish Institute at Athens and the German Archaeological Institute at Athens., Monographs of the Danish Institute at Athens, vol. 8.
71. Marthari M., Marketou T. and Jones R.E.(1990): “LB Ceramic Connections between Thera and Kos”, *Thera and the Aegean World III*, Vol. One, Hardy D.A. (επιμ.), 171-184.
72. Manning S. W. (1999): *A Test of Time, The Volcano of Thera and the chronology and history of the Aegean and east Mediterranean in the mid second millenium B. CF.*, Oxford.

73. Manning S. W. , Ramsey Ch. B., Doumas Ch., Marketou T., Pearson Ch. L. (2002) : “New evidence for an early date for the Aegean Late bronze Age and Thera eruption”, *Antiquity* 76, 733-44.
74. McCaslin D.E. (1980): *Stone Anchors in Antiquity: Coastal Settlements and Maritime Trade Routes in the Eastern Mediterranean ca. 1600-1050 B.C*, SIMA 61, Göteborg, 87-114.
75. Mee C. (1978): “Aegean trade and settlement in Anatolia in the Second Millennium B.C.”, *AnatSt.* Vol. XXVIII, 121-155.
76. Mee C. (1982): *Rhodes in the Bronze Age*, Warminster.
77. Mee C. (1986): “A Mycenaean Thalassocracy in the Eastern Aegean”, *Problems in Greek Prehistory, Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens*, French E.B. και K.A. Wardle (επιμ.), Bristol, 301-304.
78. Mee C. (1988): “The LH III B Period in the Dodecanese”, *Archaeology in the Dodecanese*, S. Dietz και I. Papachristodoulou (επιμ.), Copenhagen, 56-58.
79. Mee C. (1998): “Anatolia and the Aegean in the Late Bronze Age”, *Aegaeum 18, The Aegean and the Orient in the Second Millenium, Proceedings of the 50th Anniversary Symposium*, Cincinnati 18-20 April 1997, H. Cline και D. Harris-Cline (επιμ.), Liège, 137-148.
80. Melas E. M. (1983)α: “Survey of Karpathos, Kasos and Saria, Dodecanese”, *Archaeological survey in the Mediterranean Area*, Donald R. Keller και David W. Rupp (επιμ.), B.A.R. International Series 155, 287-291.
81. Melas E.M.(1983)β: “Minoan and Mycenaean Settlement in Kasos and Karpathos”, *BICS*, Bul. 30, 53-61.
82. Melas E. M. (1988): “Exploration in the Dodecanese: New Prehistoric and Mycenaean finds”, *B.S.A.* 83, 283-311.

83. Melas E. M. (1991): “Acculturation and social mobility in the Minoan World”, *Aegaeum 7, Thalassa. L’ Egee Prehistorique et la mer*, Liège, 169-188.
84. Melas E. M. (1993): “Ideology, Pottery, Trade and Society in the Aegean Bronze Age”, *Wace and Blegen: Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the International Conference*, στο C. Zerner και P.Zerner (επιμ.), Amsterdam, 369-376.
85. Mellink M. (1986): “The Early Bronze age in west Anatolia”, *The End of the early Bronze age in the Aegean*, G. Cadogan (επιμ.), Leiden, 139-152.
86. Momigliano N. (2005): “Iasos and the Aegean Islands before the Santorini Eruption”, *Aegaeum 25, Emporia, Proceedings of the 10th International Aegean Conference, Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004*, R. Laffineur και Em. Greco (επιμ.), Liège, 217-225,
87. Monaco G. (1941): “Scavi nella zona micenea di Ialiso (1935-1938)”, *Cl. Rh.*, Vol. X, 41-199.
88. Monaco G. (1936): “Scoperte nella zona Micenea di Ialisso (campagna di scavo 1936)”, *Memorie*, Vol. III, 57-69.
89. Morricone L. (1975): “Coo, Scavi e scoperte nel’ Serraglio e in località minori (1935-1943)” *ASAtene* 50-51, 139-396.
90. Mountjoy P. (1999): *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Vol II, Leidorf.
91. Newton C. T. (1865): *Travels and Discoveries in the Levant* Vol. I, II, III, London.
92. Niemeier W. D. (1998): “The Minoans in the South-Eastern Aegean and in Cyprus Eastern Mediterranean” *Proceedings of the International Symposium, Eastern Mediterranean: Cyprus-Dodecanese-Crete, 16th-6th cent. B.C.*, V. Karageorghis και N. Stampolidis (επιμ.), Αθήνα, 35-38.
93. Paton W.R. (1887): “Vases from Calymnos and Karpathos”, *J.H.S*, Vol.VIII, 446-460.

94. Papadopoulos Th.J. (1988): “The Dodecanese and the Western Peloponese in the Late Bronze Age: Some Thoughts on the Problem of their Relations”, *Archaeology in the Dodecanese*, S. Dietz και I. Papachristodoulou (επιμ.), Copenhagen, 73-77.
95. Patton M. (1996): *Islands in Time. Island sociogeography and Mediterranean prehistory*, London, 154-171.
96. Platon L. και Karantzali E. (2003): “New Evidence for the history of the Minoan presence on Karpathos”, *B.S.A* 98, 189-346.
97. Pulak C. (2005): “Who were the Mycenaean aboard the Uluburun Ship?”, *Aegaeum* 25, *Emporia, Proceedings of the 10th International Aegean Conference, Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004*, R. Laffineur και Em. Greco (επιμ.), Liège, 295-309.
98. Renfrew C. (1967): “Cycladic Metallurgy and the Aegean Early Bronze Age”, *AJA* 71, 1-20.
99. Renfrew C. (1972): *The Emergence of Civilization. The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C*, London.
100. Sampson A. (1983): “Topographical Survey of Prehistoric Sites in the Dodecanese”, *Archaeological survey in the Mediterranean Area*, Donald R. Keller και David W. Rupp (επιμ.), *B.A.R. International Series 155*, Oxford, 283-287.
101. Sampson A. (1988): “Periodic and Seasonal Usage of two Neolithic Caves in Rhodes”, *Archaeology in the Dodecanese*, S. Dietz και I. Papachristodoulou (επιμ.), 11-16.
102. Sampson A. (1993): “Manika and Mainland Greece in Early Helladic III: Ceramic Evidence for relations with the Aegean and Anatolia”, *Wace and Blegen: Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the International Conference*, C. Zerner και P.Zerner (επιμ.), Amsterdam, 159-164.

103. Segre M. (1937): “Relazione preliminare sulla prima campagna di scavo nell’ isola di Calino (agosto-novembre 1937)”, *Memorie*, Vol. III, 31-55.
104. Treuil R., Darcque P., Poursat J.Cl., Touchais G. (1989) : *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, μεταφρ. Εκδ. Καρδαμίτσα 1996, Αθήνα.
105. Vermeule E.(1983): *Ελλάς Εποχή του Χαλκού*, μετφρ.εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
106. Watrous L.V. (1993): “Cretan relations with the Aegean in the LBA”, *Wace and Blegen: Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the International Conference*, C. Zerner και P.Zerner (επιμ.), Amsterdam, 18-90.

Ελληνική

107. Ζαχαριάδου Ο. (1978): «Θαλαμοειδής τάφος στην Αρκάσα Κρπάθου», *ΑΔ* 33, Μέρος Α΄-Μελέτες, 249-295.
108. Ζερβάκη Φ. (2006): «Η Κάρπαθος κατά τη νεολιθική περίοδο και την εποχή του χαλκού, μέσα από τα εκθέματα του Μουσείου Καρπάθου, *Καρπαθιακά*, Τόμος Β΄, 13-49.
109. Θεοχάρης Δ. (1970): στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Α΄, Εκδ. Αθηνών, Αθήνα, 122-125, 160.
110. Κάντα Αθ. (1998): στο *Ανατολική Μεσόγειος, Κύπρος-Δωδεκάνησα-Κρήτη*, 16^{ος}-6^{ος} αι. π. Χ. 1998, Πανμ/μιο Κρήτης, ΥΠ.ΠΟ, ΚΓ΄ ΕΠΚΑ, Ν. Σταμπολίδης κα Α. Καρέτσου (επιμ.), Ηράκλειο, 30-52, 44, 59.
111. Κάντα Αθ. (2003): στο *Πλόες, Από την Σιδώνα στη Χουέλβα. Σχέσεις Λαών της Μεσογείου, 16^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ*, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Εισαγωγικά κείμενα, Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), Αθήνα, 20-41.

112. Καράντζαλη Ε. (2003): «Η Μυκηναϊκή εγκατάσταση στα Δωδεκάνησα: η περίπτωση της Ρόδου», *Πρακτικά του Β' Διεπιστημονικού Συμποσίου, Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου*, Λαμία, 1999, 513-521.
113. Καρναβά Α. (2006): «Καρπαθομινωϊκά», *Καρπαθιακά*, Τόμος Β', Ρόδος, 101-111.
114. Κωνσταντινόπουλος Γρ. (1973): «Νέα ευρήματα εκ Ρόδου και Αστυπαλαίας», *Α.Α.Α*, αρ.6, 120.
115. Μαρκέτου Τ. (1997β): «Ασώματος Ρόδου. Τα μεγαρόσχημα κτήρια και οι σχέσεις τους με το βορειοανατολικό Αιγαίο», *Η Πολιόχνη και η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στο Βόρειο Αιγαίο, Διεθνές Συνέδριο, Αθήνα 22-25 Απριλίου 1996*, C. Doumas και V. La Rosa (επιμ.), Αθήνα, 395-413.
116. Μαρκέτου Τ. (2004): «Η πρώιμη Εποχή του Χαλκού στην Κω», στο *Χάρις Χαίρε, Μελέτες στη μνήμη της Χάρις Κάντζια*, Τόμος Α', Αθήνα, 17-37.
117. Monaco M. C. (2004): «Ρόδος 1899-1912: παράνομες ανασκαφές και συμβολή στη μελέτη του υλικού, στο *Χάρις Χαίρε, Μελέτες στη μνήμη της Χάρις Κάντζια*, Τόμος Β', Αθήνα, 73-81.
118. Mountjoy P. (1994): *Μυκηναϊκή Γραπτή Κεραμική, Οδηγός Ταύτισης*, (Μεταφρ), εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
119. Μουτσόπουλος Ν. Κ. (1978): *Κάρπαθος, Σημειώσεις Ιστορικής τοπογραφίας και Αρχαιολογίας, Επιστημονική Επετηρίδα της Πολιτεχνικής Σχολής*, Τόμος Ζ' 1975-1977, Θεσσαλονίκη, 127-135.
120. Ντούμας Χ. (1973-74): «Αρχαιότητες και μνημεία Δωδ/σου. Περιοδίαι και επισημάνσεις αρχαίων. Σύμη, Νίσυρος», *ΑΔ 29*, (Β3 Χρονικά, 964.

121. Παπάζογλου-Μανιουδάκη Λ. (1982): «Ανασκαφή του Μινωϊκού Οικισμού στα Τριάντα της Ρόδου», *ΑΔ* 37, 139-187.
122. Πλάτων Ν. (1970): «Μινωϊκός αποικισμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Α', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 210-211.
123. Πλάτων Λ. και Καραντζαλή Ε. (2003): «Νέες ενδείξεις για την ιστορία της Μινωϊκής παρουσίας στην Κάρπαθο», *Καρπαθιακά*, Τόμος Α', 71-84.
124. Σάμψων Α. (1983): «Μινωϊκά από την Τήλο», *ΑΑΑ* 13, 68-73.
125. Σάμψων Α. (1987): *Η Νεολιθική Περίοδος στα Δωδεκάνησα*, εκδ. Τ.Α.Π.Α., Αθήνα.
126. Φαρμακίδου Ελένη (2003): «Η προϊστορική περίοδος στη Σύμη», στο *Αργοναύτης, Τιμητικός τόμος για τον Χρ. Ντούμα*, Α. Βλαχόπουλος και Κ. Μπίρταχα (επιμ.), Αθήνα, 292-298.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνες

Πηγή

Εικ. 1: Χάρτης Μεσογείου:	Dickinson 1994, 235, fig. 7.11.
Εικ. 2: Χάρτης Δωδεκανήσου:	Melas 1988, 285, fig. 3.
Εικ. 3: Χάρτης Πάτμου, Λειψών, Αρκιών:	Hope Simpson και Lazenby 1970, 48.
Εικ. 4: Χάρτης Λέρου:	Hope Simpson και Lazenby 1970, 48.
Εικ. 5: Χάρτης Λέρου, Καλύμνου, Ψερίμου, Κω, Γυαλιού και Νισύρου:	Hope Simpson και Lazenby 1970, 48.
Εικ. 6: Χάρτης Σύμης:	Hope Simpson και Lazenby 1970, 64, fig. 8.
Εικ. 7: Χάρτης Τήλου:	Hope Simpson και Lazenby 1970, 65, fig. 10.
Εικ. 8: Χάρτης Χάλκης:	Melas 1988, 285, fig. 6.
Εικ. 9: Χάρτης Ρόδου και Αλμινιάς:	Hope Simpson και Lazenby 1970, 53, fig. 4.
Εικ. 10: Χάρτης Καρπάθου, Κάσου, Σαρίας:	Hope Simpson και Lazenby 1962, 161, fig. 2.
Εικ. 11: Χάρτης Καστελλορίζου:	Hope Simpson και Lazenby 1970, 74, fig. 16.
Εικ. 12: Χάρτης Αστυπάλαιας:	Hope Simpson και Lazenby 1973, 160, fig. 7.
Εικ. 13: Ρόδος, Ασώματος, κάτοψη μεγαρόσχημου κτίσματος (Κτήριο 3):	Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
Εικ. 14: Ρόδος, Ασώματος, πηινόσχημος ασκός:	Μαρκέτου 1997β, 401, εικ. 6.
Εικ. 15, 16: Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό, πηινόσχημοι ασκοί:	Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
Εικ. 17: Κως, Μεσαριά, μαρμάρινη φιάλη από πιθοταφή:	Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
Εικ. 18: Ρόδος, Τριάντα, ΜΧ κύπελλα:	Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
Εικ. 19: Ρόδος, Τριάντα, χαρακτηριστικά σχήματα	

ΜΧ κυπέλλων (σχέδιο):	Marketou 1997α, 43, fig. 1.
Εικ. 20: Ρόδος, Τριάντα, α. γωνιωτό υψίποδο αγγείο με στοιχεία ανατολικής επίδρασης β. εισηγμένο(;) καμαραϊκό αγγείο επαρχιακού χαρακτήρα:	Marketou 2005, υπό εκτύπωση
Εικ. 21: Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό, μινωίζων λύχνος:	Benzi 1993, Pl. 36.
Εικ. 22: Ρόδος, Τριάντα, εισηγμένα ΥΜ Ι Β όστρακα θαλάσσιου ρυθμού:	Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
Εικ. 23: Ρόδος, Τριάντα, ΥΜ Ι Β όστρακα εισηγμένων αγγείων θαλάσσιου ρυθμού:	Doumas 1998, 38, fig. 7.
Εικ. 24: Ρόδος, Τριάντα, α. εισηγμένο όστρακο ΥΜ ΙΑ κυπέλλου με διακόσμηση παπύρου β. όστρακο ΥΜ ΙΑ κλειστού αγγείου με τοπική απομίμηση του μοτίβου:	Marketou 1988, 31, fig. 10.
Εικ. 25: Ρόδος, Τριάντα, εισηγμένη πρόχους με διακόσμηση καλαμοειδούς:	Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
Εικ. 26: Ρόδος, Τριάντα, όστρακα εισηγμένων κυπριακών αγγείων (White Slip I):	Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
Εικ. 27, 28: Ρόδος, Τριάντα, εισηγμένο κυπριακό αγγείο (Red Polished):	Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
Εικ. 29: Εισηγμένη ΥΜ ΙΒ/ΙΑA κεραμική από την Αργολίδα:	Karantzali και Ponting 2000, 223, fig. 3.
Εικ. 30, 31: Ρόδος, Τριάντα, Χάλκινα ειδώλια:	Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ και Marketou 1988, 61, fig. 10.
Εικ. 32: Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό, χάλκινο ειδώλιο:	Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ και

- Marketou 1988, 31, 64.
- Εικ. 33:** Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό, όστρακα ΥΜ ΙΑ ρυτών:
- Εκ. 34, 35:** Τήλος, Γαρίπα, «μινωικά» κωνικά κύπελλα:
- Εικ. 36:** Ρόδος, Ιαλυσός, Λόφος Βουνάρας:
- Εικ. 37:** Ρόδος, Ιαλυσός, μυκηναϊκό νεκροταφείο Βουνάρας, θαλαμοειδής λαξευτός τάφος:
- Εικ. 38:** Κάρπαθος, Βωνιές, ΥΜ ΙΙΙ Α2-ΙΙΙ Β κεραμική:
- Εικ. 39:** Ρόδος, Ιαλυσός, ΥΕ ΙΙΙ Γ ψευδόστομοι αμφορείς με χταπόδια, τοπικής κατασκευής:
- Εικ. 40, 41:** Ρόδος, Πυλώνα, εισηγμένο ΥΕ ΙΙΙ Γ ρυτό:
- Εικ. 42:** Κάλυμνος, Πόθια, χαρακτηριστική ΥΕ ΙΙΙ Γ κεραμική:
- Εικ. 43: Κως,**
 α. ευρωπαϊκή πόρπη
 β. ξυράφι αιγαιακού τύπου με ευρωπαϊκή διακόσμηση:
- Εικ. 44:** Αστυπάλεια, Αρμενοχώρι, χαρακτηριστική ΥΕ ΙΙΙ Γ κεραμική από τάφο:
- Εικ. 45:** Κως, τμήμα πρόχου με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού»:
- Εικ. 46:** Κως, Σεράγια, όστρακα με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού» και σκοτεινού επί ανοιχτού»:
- Εικ. 47:** Θήρα, Ακρωτήρι, αμφορέας με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού»:
- Benzi 1993, Pl. 34.
- Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
- Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
- Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
- Melas 1983β, 53.
- Macdonald 1986, 133, fig. 4.
- Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ και Marthari, Marketou, Jones, 1990, 175. fig. 6-9.
- Mountjoy 1999, 1132, fig. 464.
- Mcdonald 1986, 146, fig. 9.
- Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
- Φωτογραφικό Αρχείο ΚΒ'ΕΠΚΑ
- Marthari, Marketou, Jones 1990, 176, fig. 6,7,8, 9.
- Marthari, Marketou, Jones 1990, 174, fig. 5.

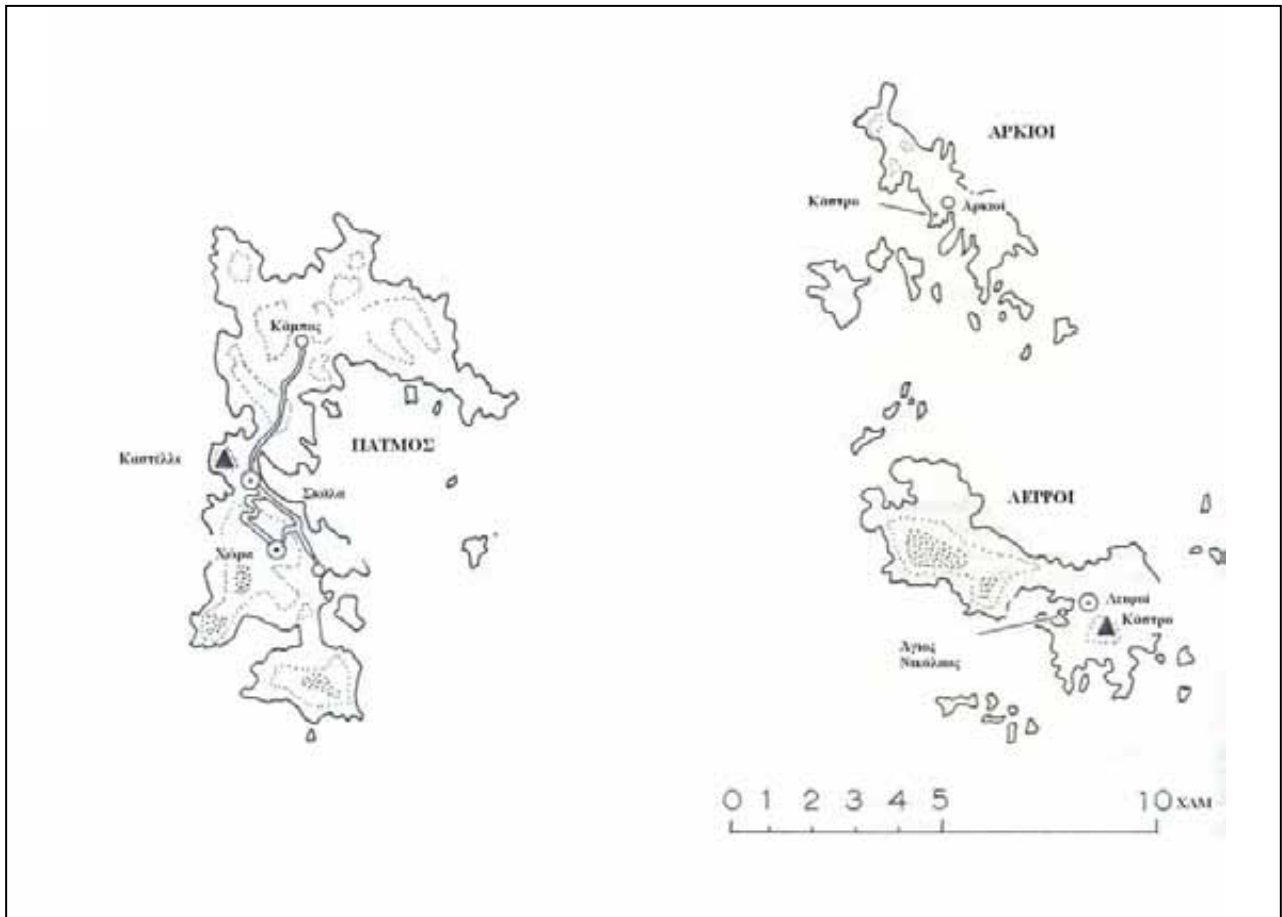
EIKONEΣ

Εικ. 1. Χάρτης Μεσογείου

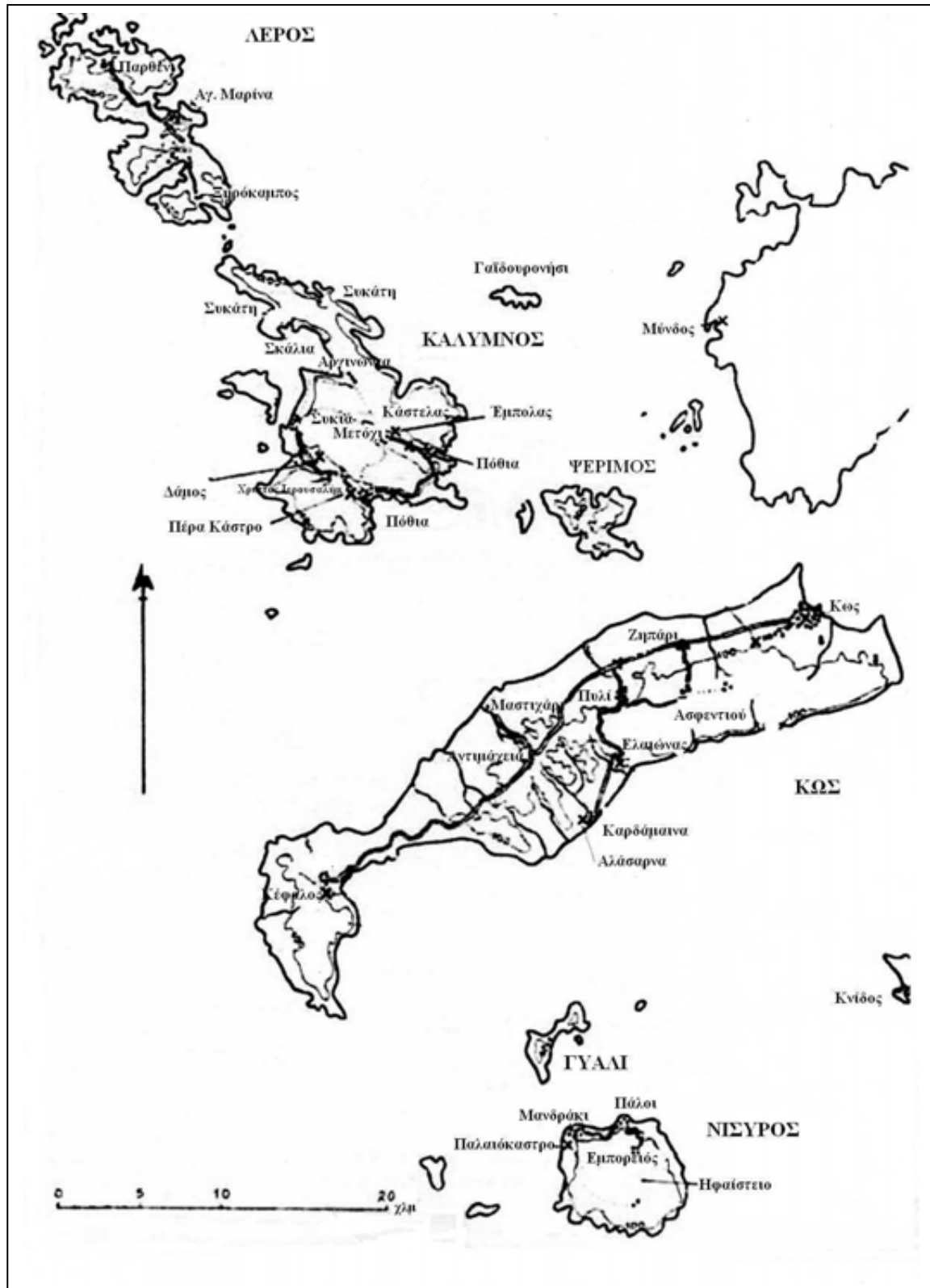
Εικ. 2. Χάρτης Δωδεκανήσου

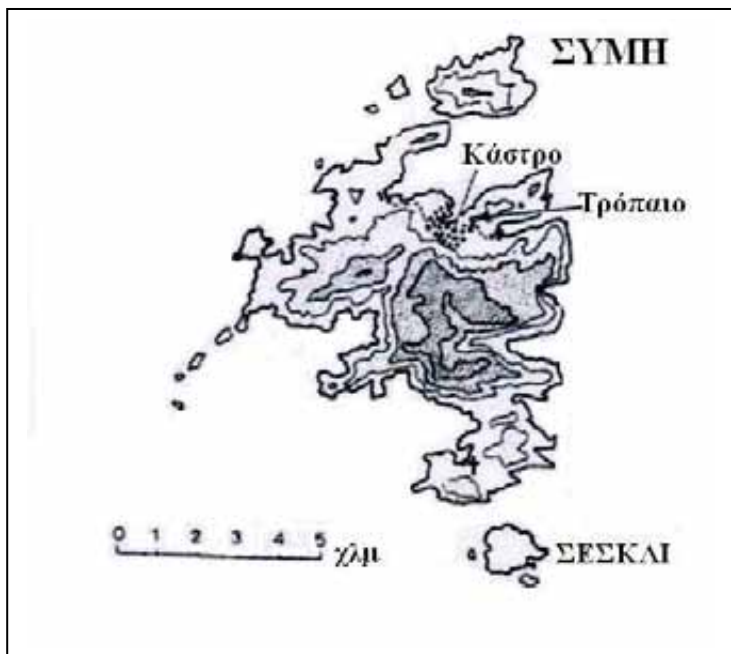
Εικ. 3. Χάρτης Πάτμου, Αρκιών,

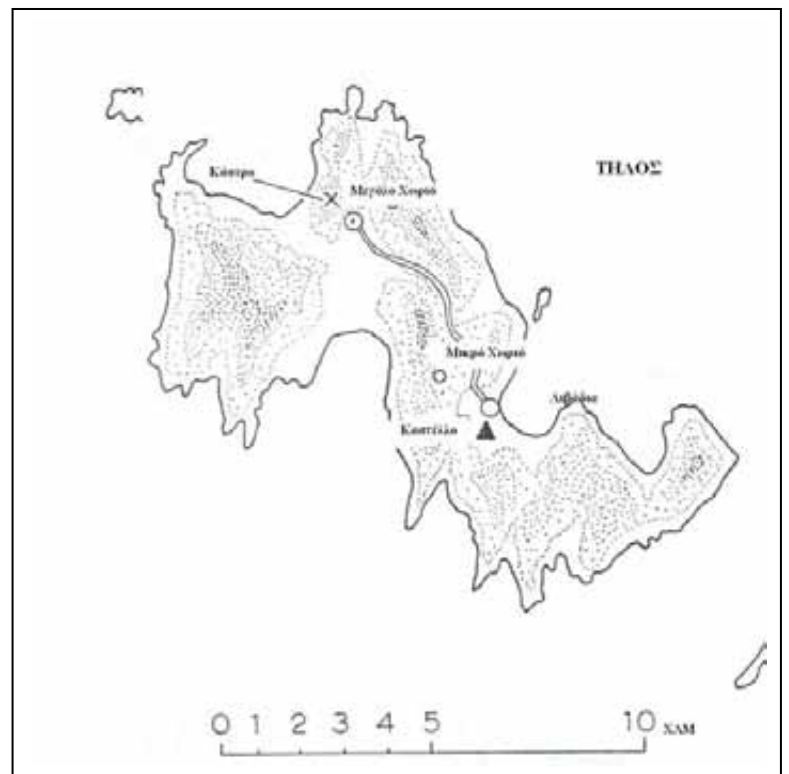
Εικ. 4. Χάρτης Λέρου

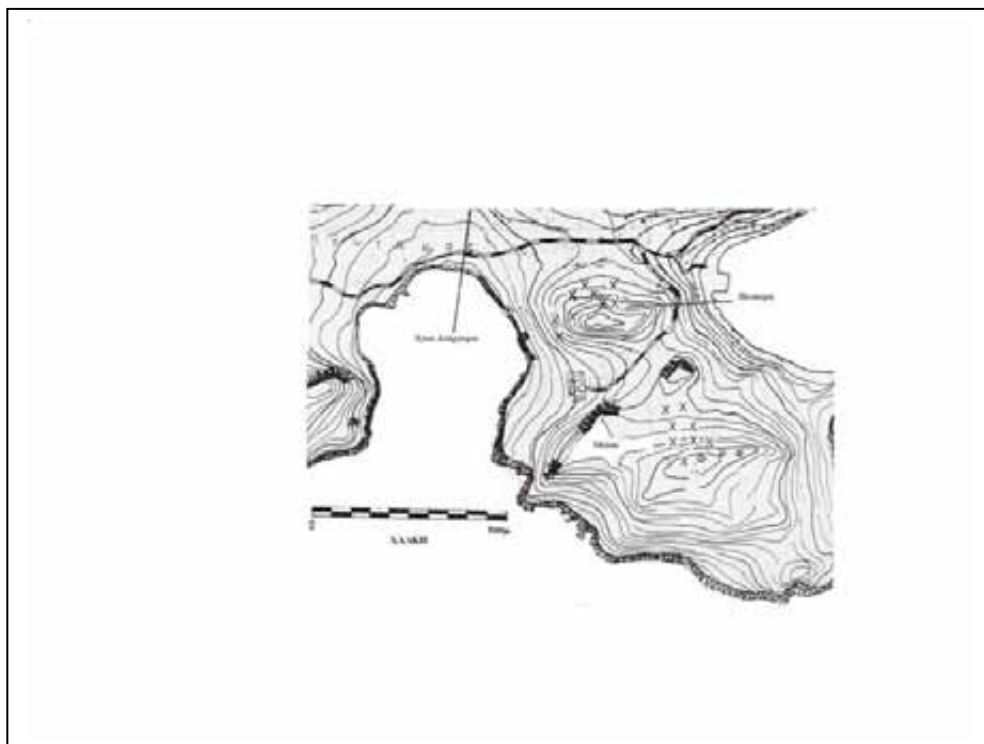
Εικ. 5. Χάρτης Λέρου, Καλύμνου, Ψερίμου, Κω, Γυαλιού και Νισύρου

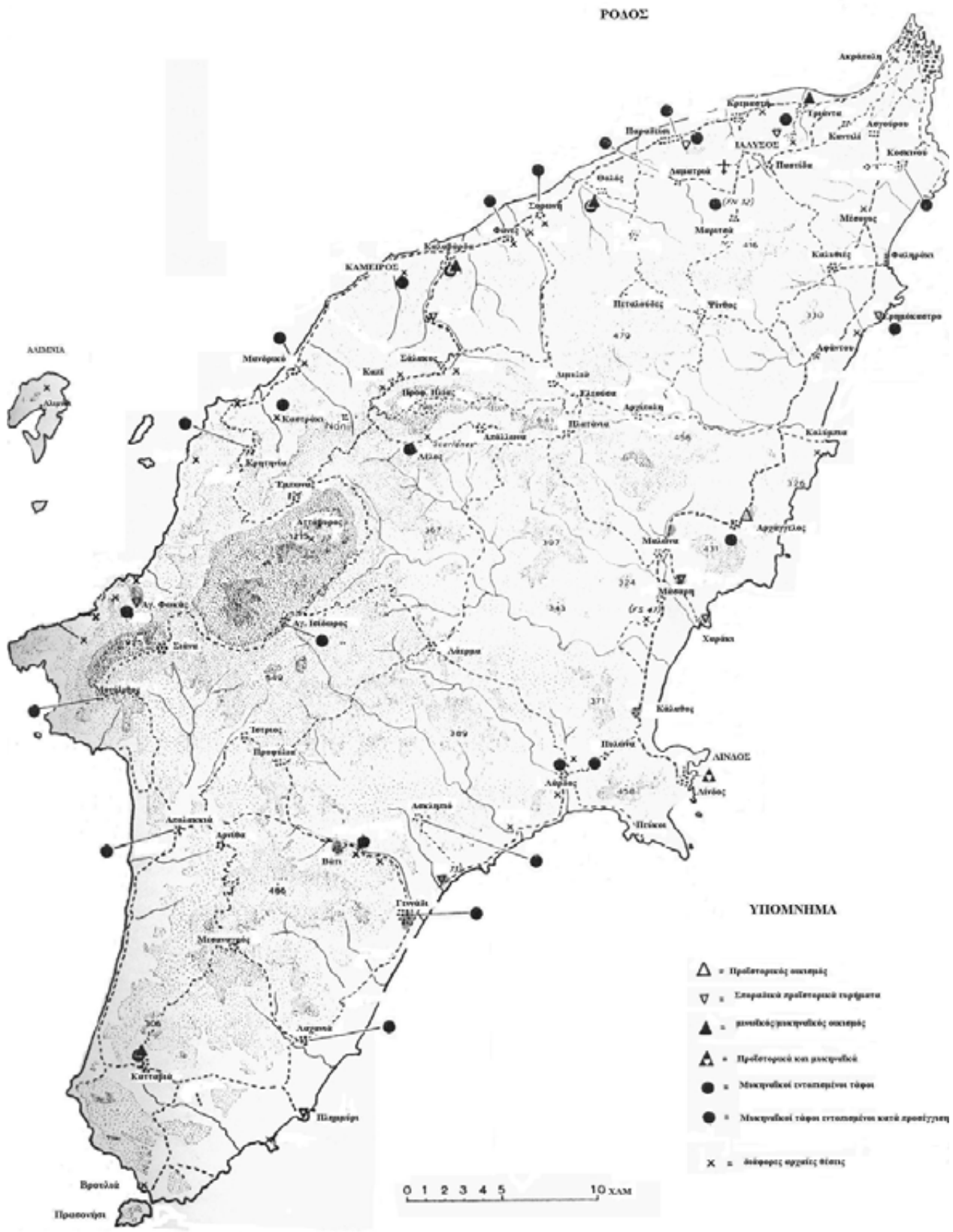
Εικ. 6. Χάρτης Σόμης

Εικ. 7. Χάρτης Τήλου

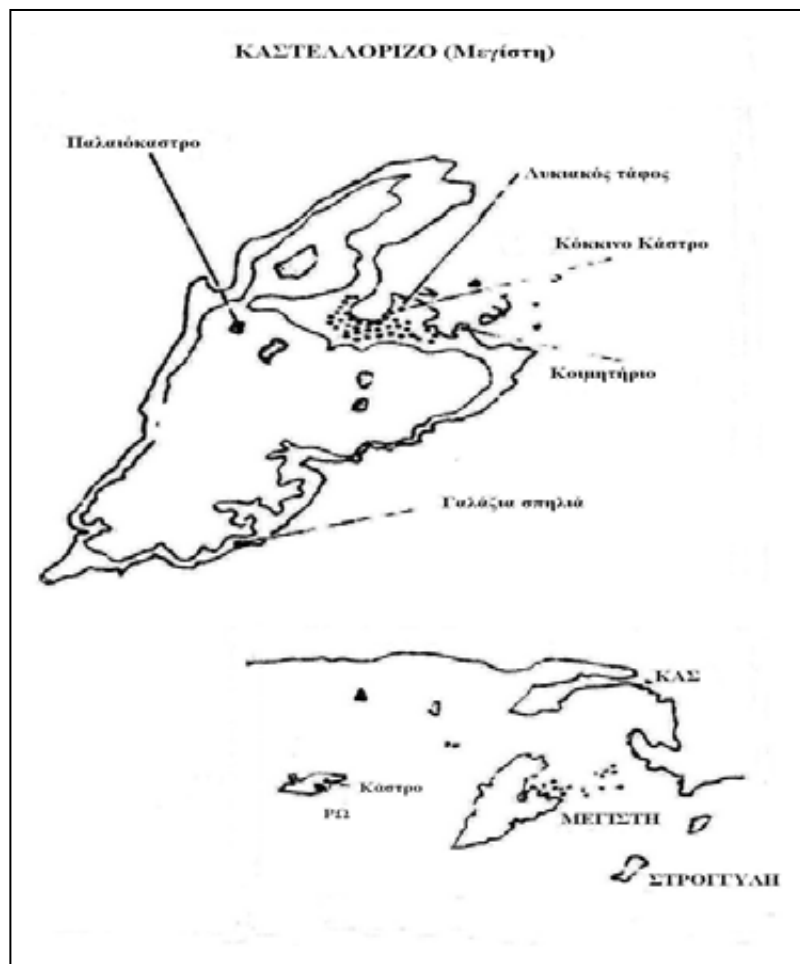
Εικ. 8. Χάρτης Χάλκης, λεπτομέρεια

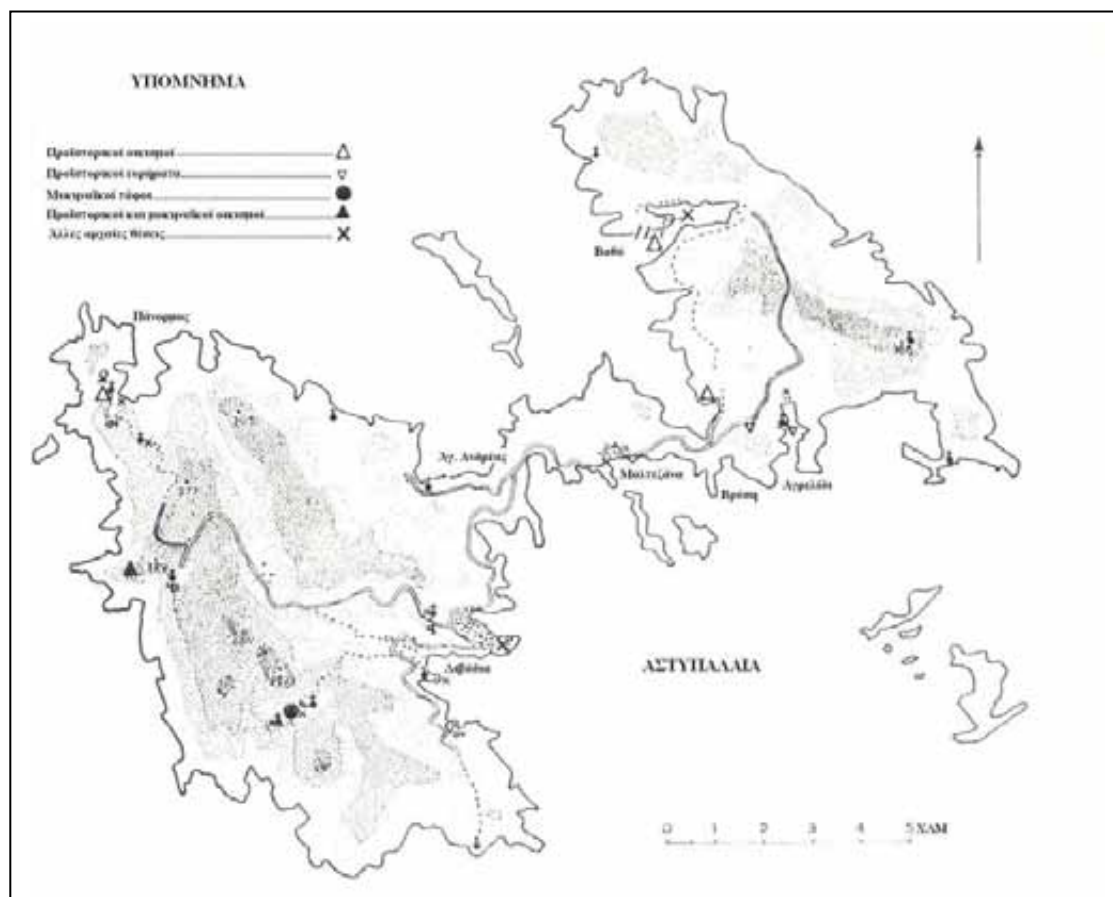
Εικ. 9. Χάρτης Ρόδου και Αλιμνιάς

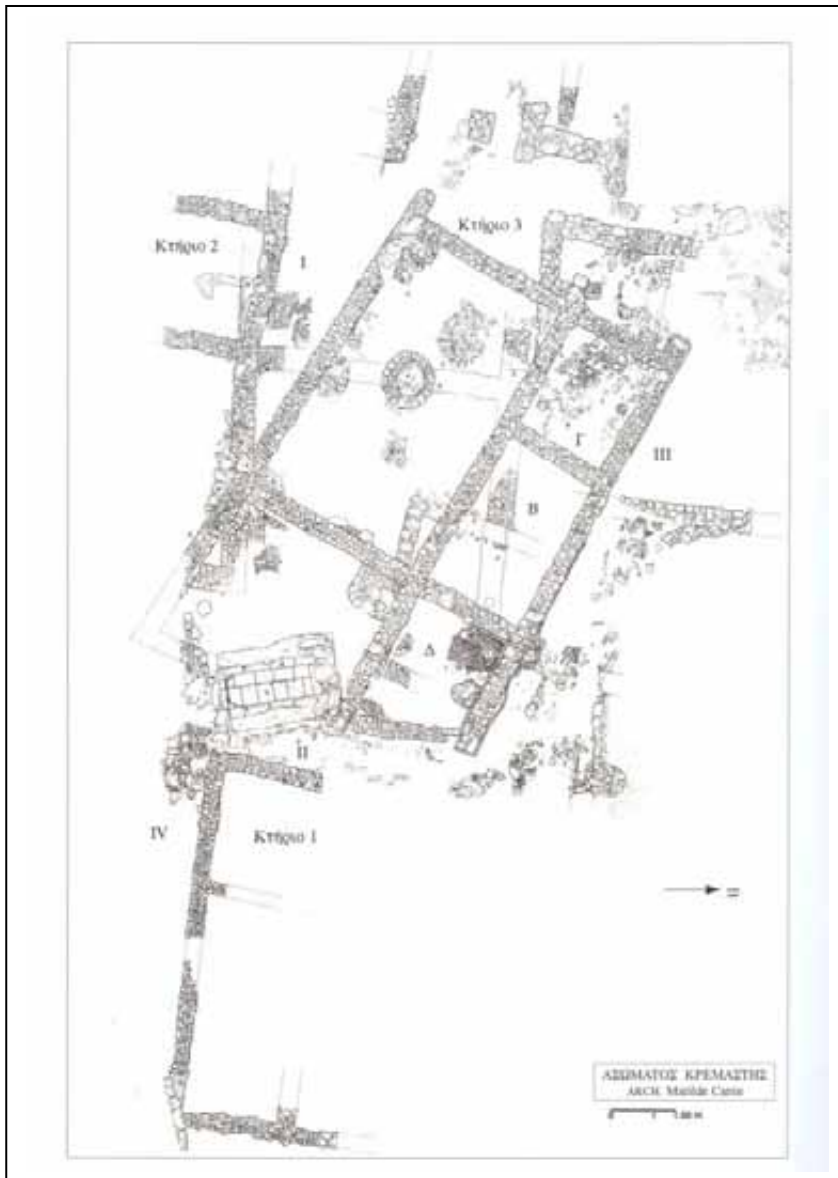
Εικ. 10. Χάρτης Καρπάθου, Κάσου, Σαρίας

Εικ. 11. Χάρτης Καστελλορίζου

Εικ. 12. Χάρτης Αστυπάλαιας

Εικ. 13. Ρόδος, Ασώματος, κάτοψη μεγαρόσχημου κτίσματος (Κτήριο 3)

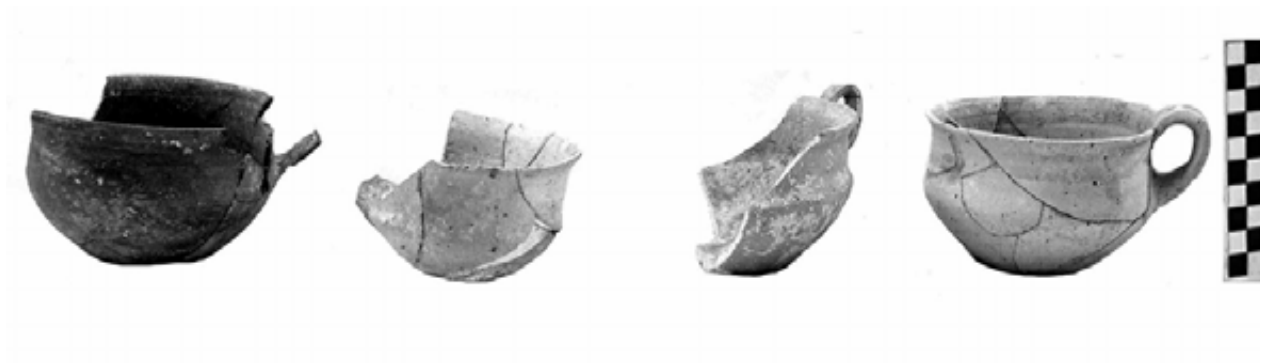
Εικ. 14. Ρόδος, Ασώματος, πτηνόσχημος ασκός

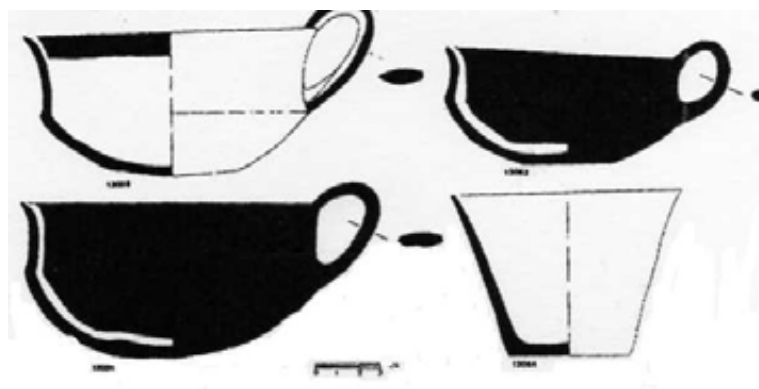
**Εκ. 15, 16. Κάλυμνος, σπήλαιο
Δασκαλιό, πτηνόσχημοι ασκοί**

**Εικ. 17. Κως, Μεσαριά,
μαρμάρινη φιάλη από πιθοταφή**

Εικ. 18. Ρόδος, Τριάντα, ΜΧ κύπελλα

**Εικ. 19. Ρόδος, Τριάντα, χαρακτηριστικά σχήματα
ΜΧ κυπέλλων (σχέδιο)**

**Εικ. 20. Ρόδος, Τριάντα,
α. γωνιωτό υψίποδο αγγείο με στοιχεία ανατολικής επίδρασης
β. εισηγμένο(;) καμαραϊκό αγγείο επαρχιακού χαρακτήρα**

Εικ. 21. Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό, μινωίζων λύχνος

Εικ. 22. Ρόδος, Τριάντα, εισηγμένα ΥΜ Ι Β όστρακα θαλάσσιου ρυθμού

Εικ. 23. Ρόδος, Τριάντα, ΥΜ Ι Β όστρακα εισηγμένων αγγείων θαλάσσιου ρυθμού

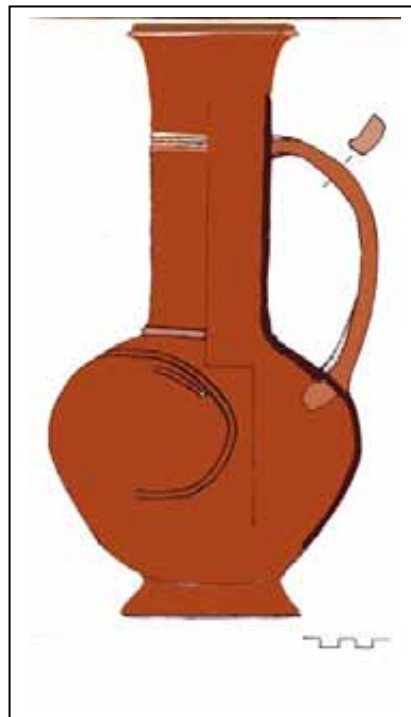
**Εικ. 24. Ρόδος, Τριάντα,
α. εισηγμένο όστρακο ΥΜ ΙΑ κυπέλλου με
διακόσμηση παύρου
β. όστρακο ΥΜ ΙΑ κλειστού αγγείου με
τοπική απομίμηση του μοτίβου**

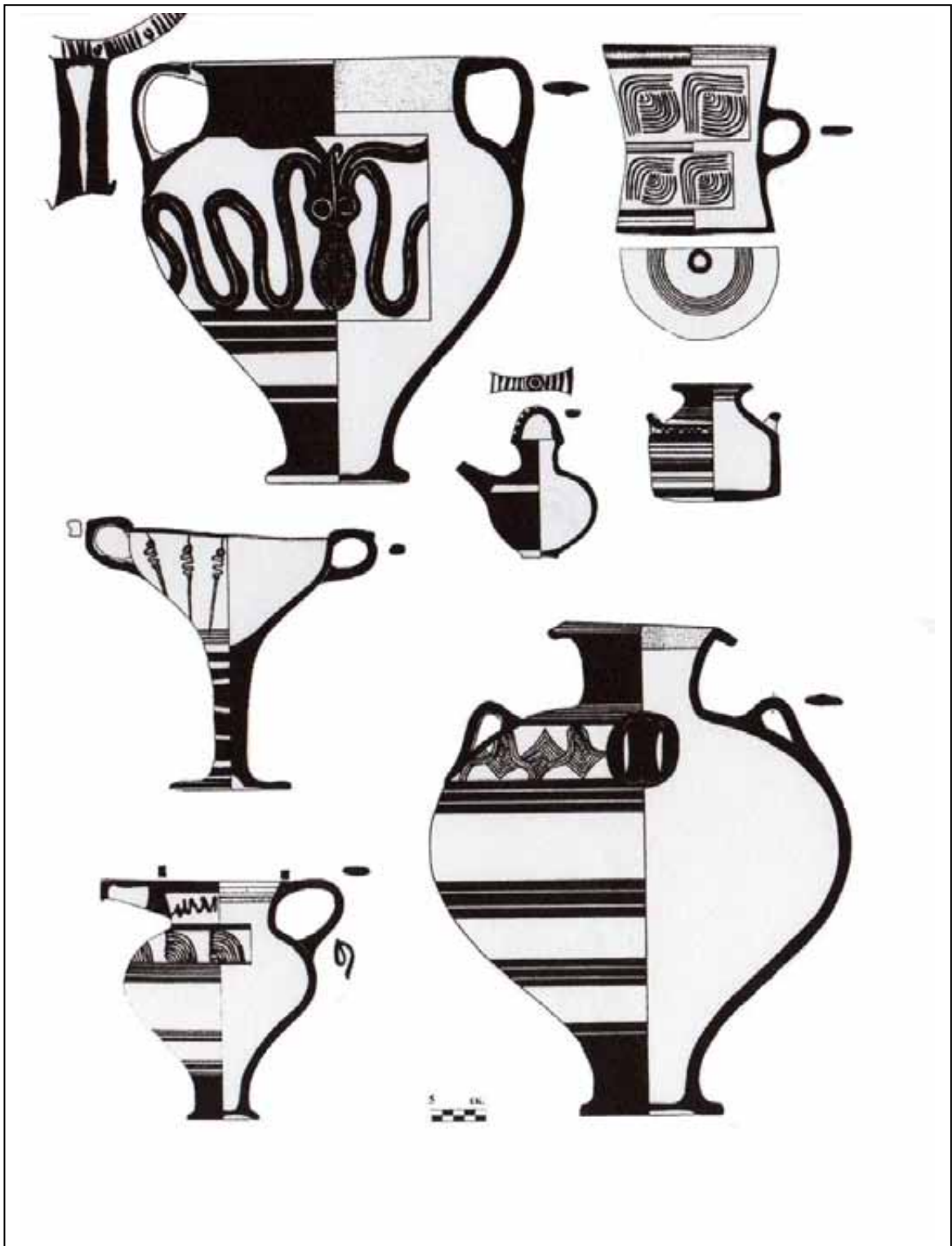
**Εικ. 25. Ρόδος, Τριάντα,
εισηγμένη πρόχους με διακόσμηση
καλαμοειδούς**

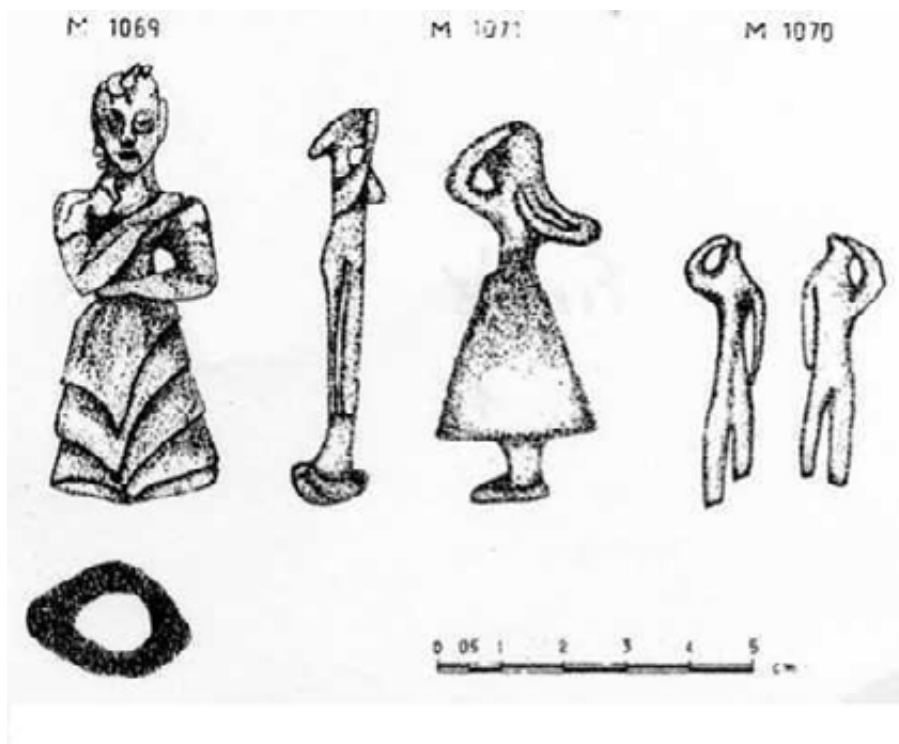
**Εικ. 26. Ρόδος, Τριάντα,
όστρακα εισηγμένων κυπριακών αγγείων
(White Slip I)**

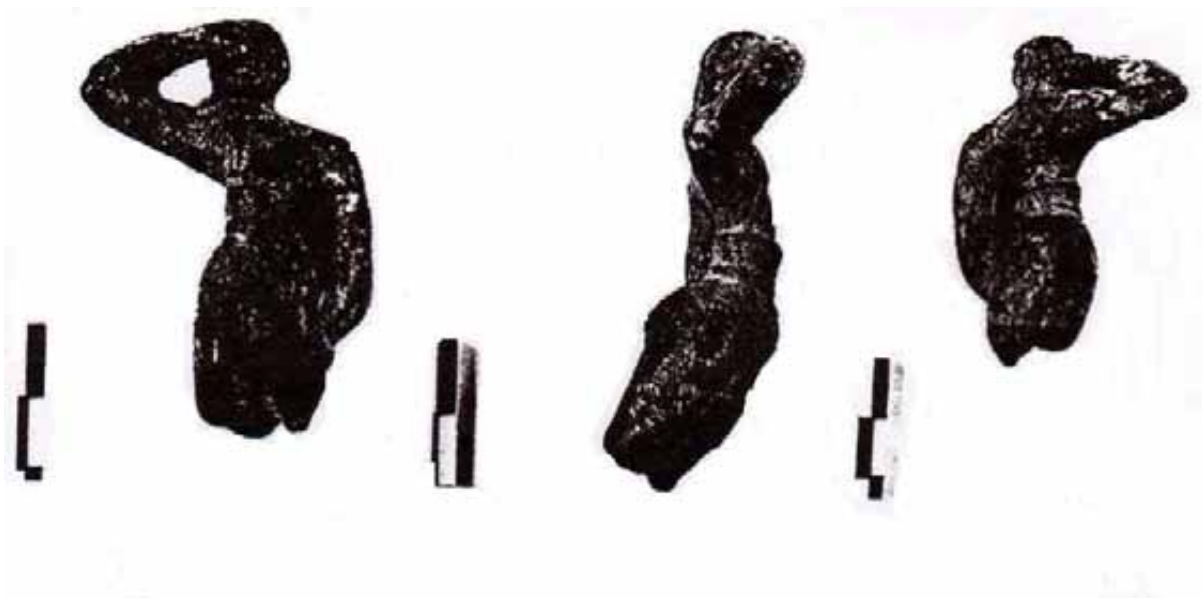
**Εκ. 27, 28. Ρόδος, Τριάντα,
εισηγμένο κυπριακό αγγείο (Red Polished)**

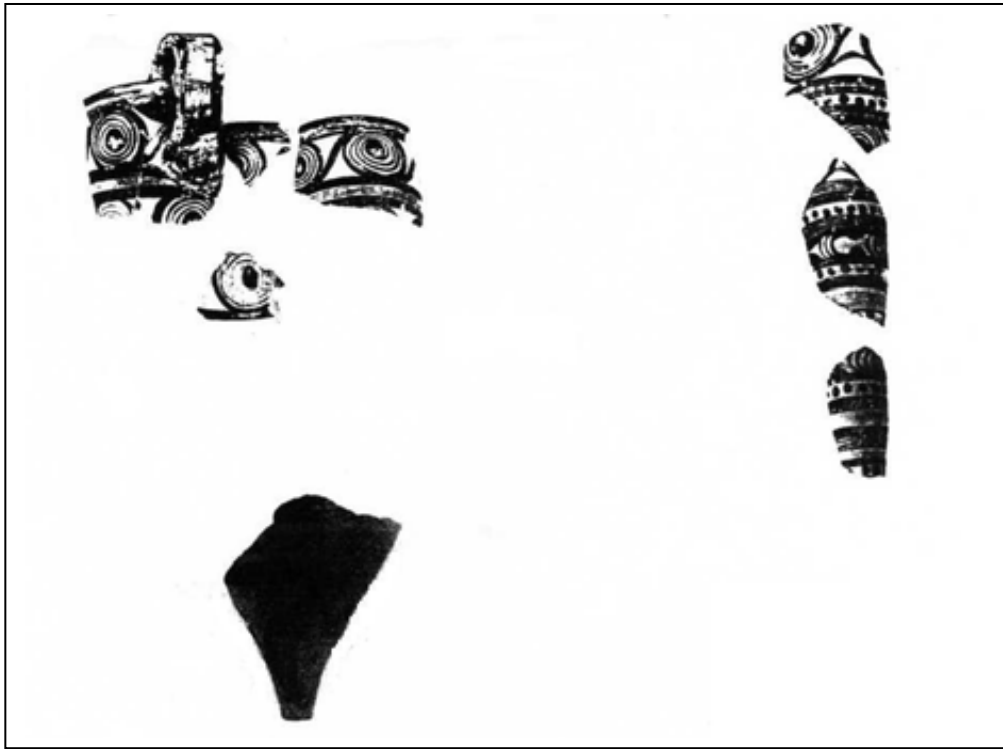
Εικ. 29. Εισηγμένη ΥΜ ΙΒ/ΙΙΑ κεραμική από την Αργολίδα

Εικ. 30, 31. Ρόδος, Τριάντα,
χάλκινα ειδώλια

Εικ. 32. Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό, χάλκινο ειδώλιο

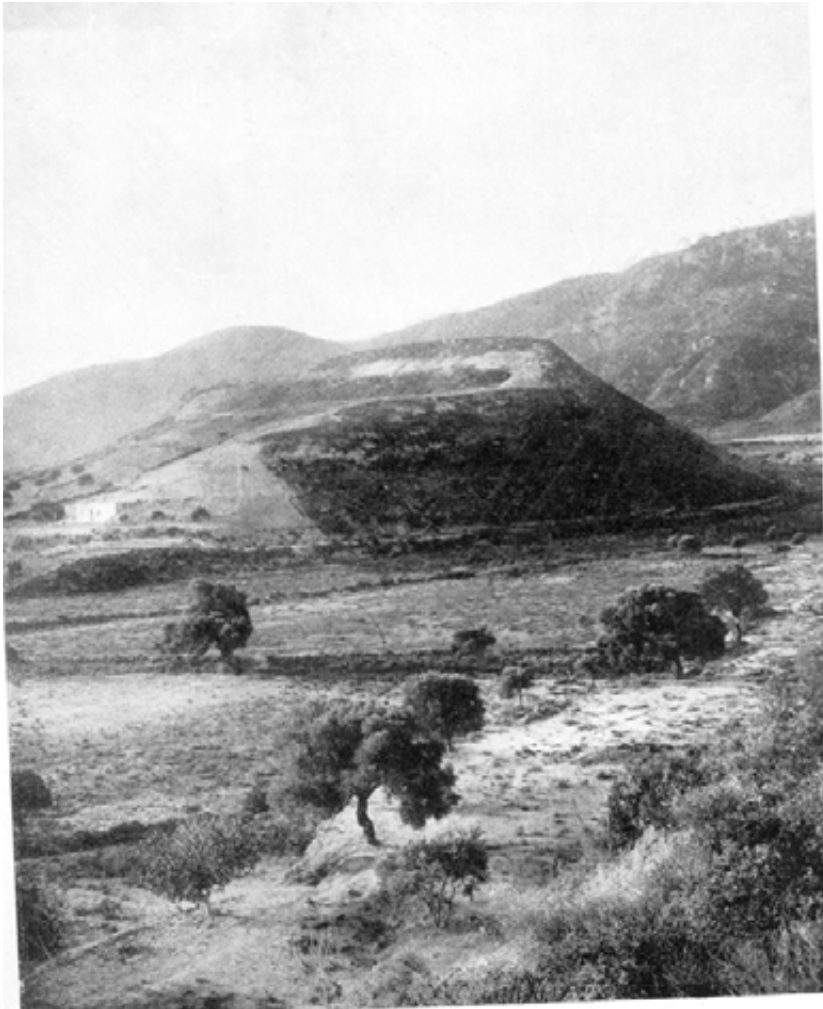

Εικ. 33. Κάλυμνος, σπήλαιο Δασκαλιό, όστρακα ΥΜ ΙΑ ρυτών

Εκ. 34, 35. Τήλος, Γαρίπα, «μινωικά» κωνικά κύπελλα

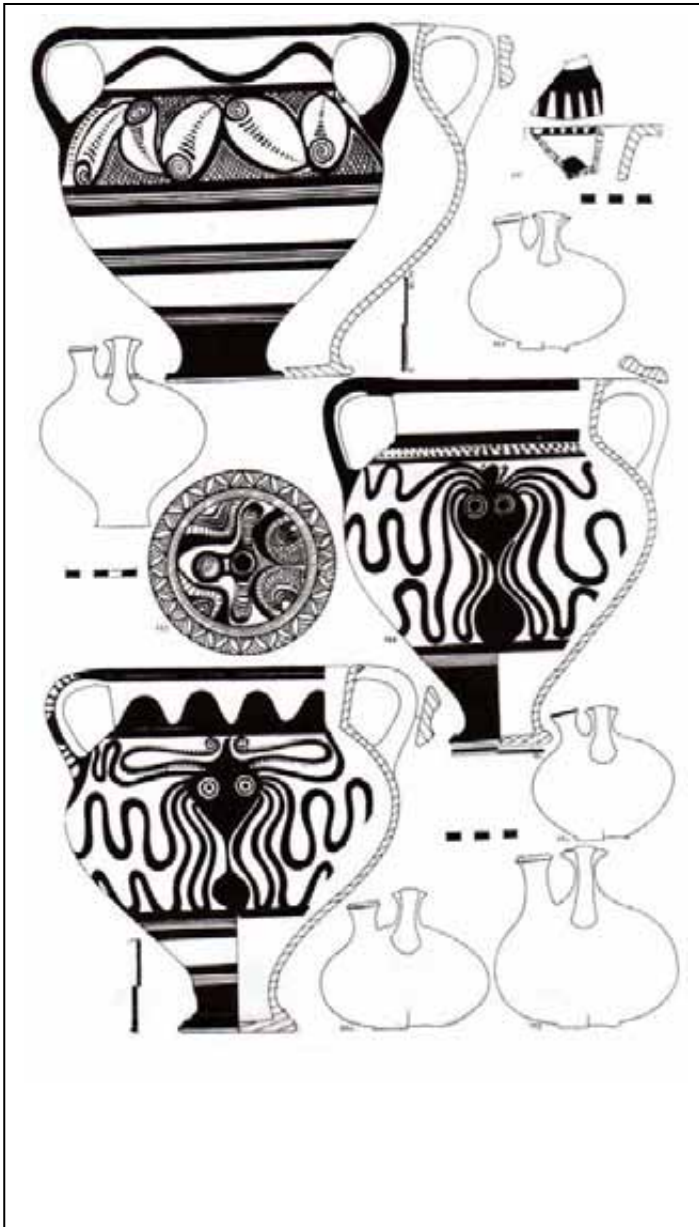

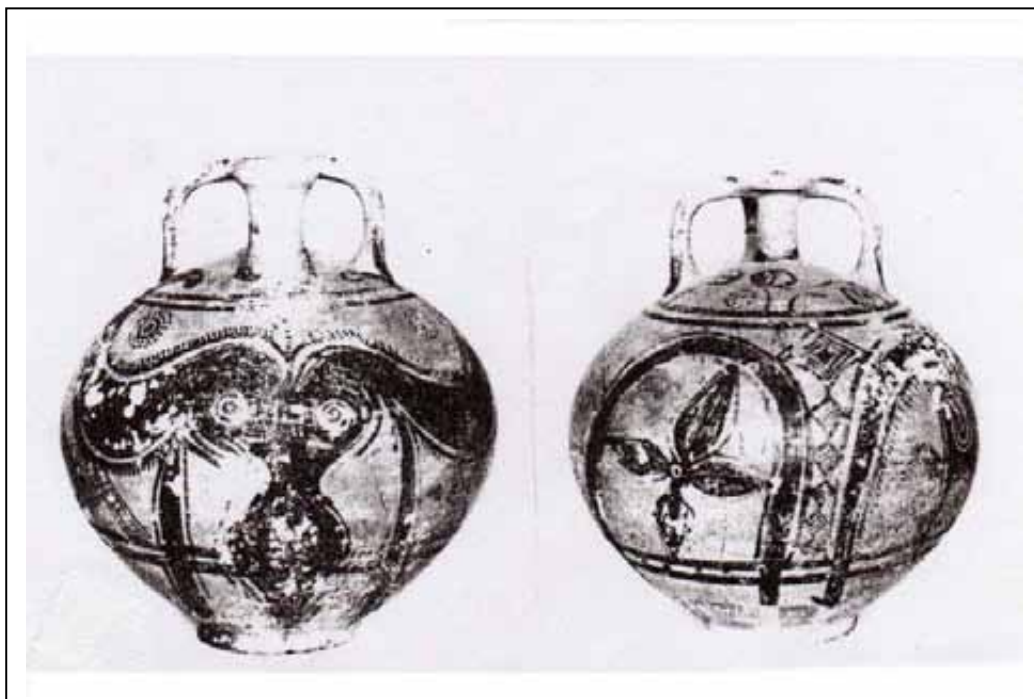
**Εικ. 36. Ρόδος, Ιαλυσός,
Λόφος Βουνάρας**

**Εικ. 37. Ρόδος, Ιαλυσός,
μυκηναϊκό νεκροταφείο Βουνάρας,
θαλαμοειδής λαξευτός τάφος**

**Εικ. 38. Κάρπαθος, Βονιές,
ΥΜ ΙΙΙ Α2-ΙΙΙ Β κεραμική**

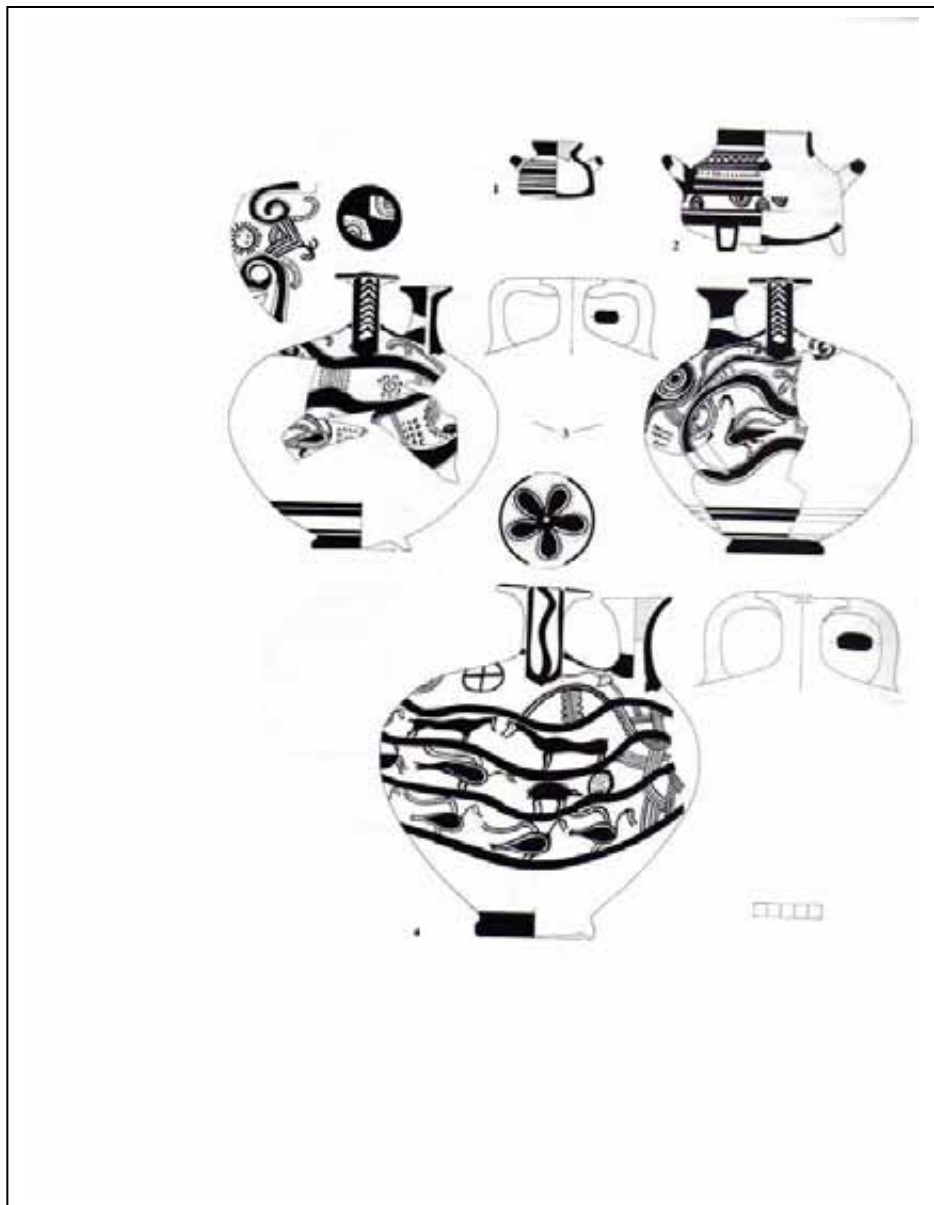

**Εικ. 39. Ρόδος, Ιαλυσός,
ΥΕ ΙΙΙ Γ ψευδόστομοι
αμοφορείς με χταπόδια,
τοπικής κατασκευής**

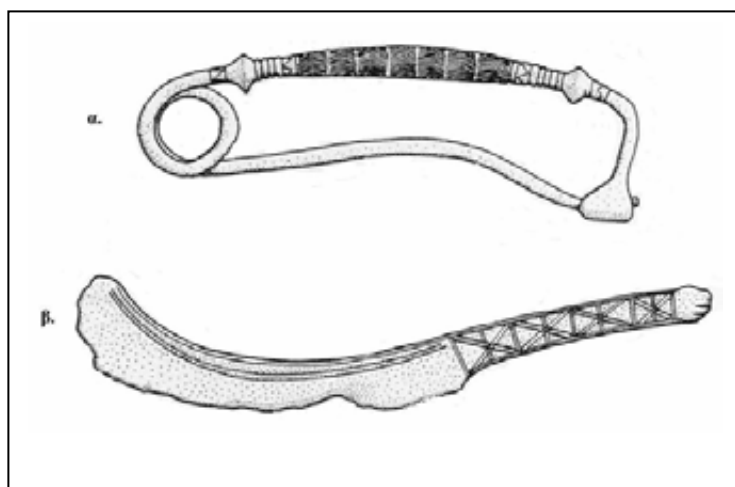

Εικ. 40, 41. Ρόδος, Πυλώνα,
εισηγμένο ΥΕ ΙΙΙ Γ ρυτό

Εικ. 42. Κάλυμνος, Πόθια, χαρακτηριστική ΥΕ ΙΙΙ Γ κεραμική

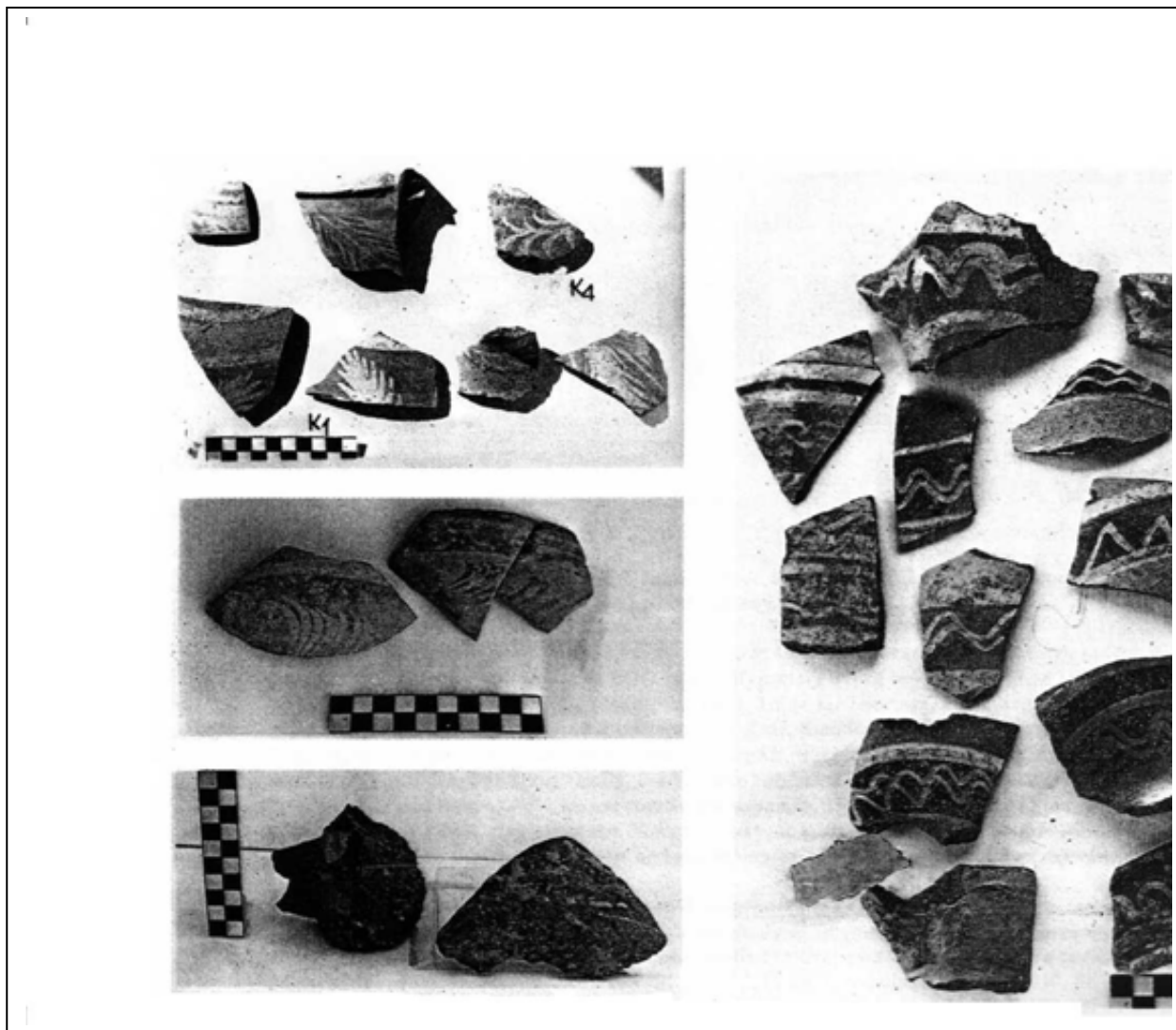
Εικ. 43. Κως,
α. ευρωπαϊκή πόρπη
β. ξυράφι αγαιακού τύπου
με ευρωπαϊκή διακόσμηση

**Εικ. 44. Αστυπάλεια, Αρμενοχώρι,
χαρακτηριστική ΥΕ ΙΙΙ Γ κεραμική από τάφο**

Εικ. 45. Κως, τμήμα πρόχου με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού»

Εικ. 46. Κως, Σεράγια, όστρακα με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού» και σκοτεινού επί ανοιχτού»

Εικ. 47. Θήρα, Ακρωτήρι, αμφορέας με διακόσμηση «ανοιχτού επί σκοτεινού»